

Strazbur, 5. decembra 2003.

SAVJET EVROPE

IZVJEŠTAJ

VLADI BOSNE I HERCEGOVINE O POSJETI BOSNI I HERCEGOVINI EVROPSKOG ODBORA ZA SPREČAVENJE TORTURE I NEHUMANOG I DEGRADIRAJUĆEG TRETMANA ILI KAŽNJAVANJA (CPT)

27. april – 9. maj 2003.

Usvojeno 7. novembra 2003.

SADRŽAJ

Kopija prpratnog pisma uz Izvještaj CPT

PREDGOVOR

I UVOD

- A. Datum posjete i sastav delegacije**
- B. Posjećena mjesta**
- C. Kontekst posjete**
- D. Saradnja između CTP i vlasti BiH**
- E. Neposredne opservacije iz člana 8, stav 5 Konvencije**

II ČINJENICE USTANOVLJENE TOKOM POSJETE I PREDLOŽENE AKCIJE

A. Policijske ustanove

- 1. Preliminarne napomene
- 2. Torture i ostali oblici zlostavljanja
- 3. Zaštita od zlostavljanja osoba lišenih slobode
- 4. Uslovi zatvora

B. Zatvori

- 1. Preliminarne napomene
- 2. Zlostavljanje
- 3. Kadrovska i upravna pitanja
- 4. Materijalno stanje
- 5. Režim
- 6. Servis zdravstvene zaštite
- 7. Odjeljenje sudske psihijatrije Zatvora u Zenici
- 8. Kontakti sa spoljnim svijetom
- 9. Pitanja maloljetnika
- 10. Disciplina, razdvajanje i sredstva ograničavanja slobode
- 11. Žalbeni i istražni postupci

C. Psihijatrijska odjeljenja

- 1. Preliminarne napomene
- 2. Zlostavljanje
- 3. Uslovi života pacijenata
  - a. Psihijatrijska bolnica na Sokocu
  - b. Jakeš Isntitut

4. Tretman i njega
  - a. uvod
  - b. Psihijatrijska bolnica na Sokocu
  - c. Jakeš institut
5. Kadrovska pitanja
6. Sredstva ograničavanja slobode/izolacija
7. Čuvari

III REZIME I ZAKLJUČCI

Dodatak I: Spisak preporuka, komentara i zahtjeva za informacijama CPTa

Dodatak II: Spisak državnih vlasti i nevladinih organizacija sa kojima je CPT održala konsultacije

* * *

Kopija propratnog pisma uz izvještaj CPTa

Strazbur, 5. decembra 2003.

Poštovani Ambasadore,

U skladu sa članom 10, stav 1 Evropske konvencije o sprečavanju torture i nehumanog ili degradirajućeg tretmana ili kažnjavanja, imam čast da dostavim u prilogu izvještaj Vladi Bosne i Hercegovine kojeg je izradio Evropski odbor za sprečavanje torture i nehumanog ili degradirajućeg odnosa ili kažnjavanja (CPT) nakon posjete Bosni i Hercegovini od 27. aprila do 9. maja 2003. Izvještaj je usvoji CPT na svom 52. sastanku, održanom od 3. do 7. novembra 2003.

Željela bih da Vam skrenem pažnju posebno na stav 183 izvještaja u kojem CPT zahtijeva od vlasti BiH da obezbijede privremeni odgovor na akcije koje su preduzete u skladu s ovim izvještajem; dalje, u stavu 184. su određeni zahtjevi Odbora u odnosu na dva konkretna pitanja. CPT bi želio da, u slučaju da se odgovori upute na jednom od službenih jezika BiH, uz njih bude poslan i prevod na engleskom ili francuskom jeziku. Bilo bi, takođe, veoma dobro ako bi vlasti BiH mogli obezbijediti kopiju odgovora u obliku čitljivom na kompjuteru.

U potpunosti sam vam na raspolaganju ukoliko imate ikakvih pitanja u vezi sa izvještajem CPT ili budućom procedurom.

Srdačno Vaša,

Silvia CASALE

Predsjednik Evropskog odobra
za sprečavanje torture i nehumanog
ili degradirajućeg tretmana ili kažnjavanja

g. Igor Gaon
Ambasador izvanredni i opunomoćeni
Stalni predstavnik BiH
u Savetu Evrope, Soba 1523 – Palais de l'Europe

PREDGOVOR

Evropski odbor za sprječavanje torture i nehumanog ili degradirajućeg tretmana ili kažnjavanja je smatrao ispravnim da započne prve izvještaje svakoj od država s napomenama o specifičnim karakteristikama Odbora. Ovo treba da se pokaže posebno dobrodošlim zbog razlikovanja osnove i ciljeva CPTa, s jedne, i drugog nadzornog tijela Savjeta Evrope na polju ljudskih prava - Evropskog suda za ljudska prava, s druge strane.

Za razliku od Suda, CPT nije sudsko tijelo sa ovlaštenjima da rješava pravne sporove u vezi sa navodnim kršenjima obaveza iz *ex post facto* (retroaktivno) sporazuma (to jest, da se utvrđuju tužbe).

Prvo i najvažnije, CPT je mehanizam osmišljen da **spriječi pojavu zlostavljanja**, iako može u posebnim slučajevima djelovati i nakon događaja.

Kao posljedica, pošto su aktivnosti Suda usmjerene na «rješavanje sukoba» na nivou zakona, aktivnosti CPTa su usmjerene na «izbjegavanje sukoba» na praktičnom nivou.

Iz tog razloga, misao vodilja za CPT u izvršavanju svojih obaveza mora biti «pružanje najšire moguće zaštite protiv zlostavljanja, fizičkog ili mentalnog» (navod iz UN kodeksa ponašanja za službenike za sprovođenje zakona iz 1979, kao i Skupa principa za zaštitu svih lica izloženih bilo kojoj vrsti pritvora ili zatvoreništva iz 1988, obiju usvojenih od Generalne skupštine).

Aktivnosti CPTa se zasnivaju na konceptu saradnje (član 3. Evropske Konvencije za sprečavanje torture i nehumanog ili degradirajućeg tretmana ili kažnjavanja). Zadatak CPTa nije da javno kritikuje države, već da im pomogne u iznalaženju načina za jačanje «zaštitne barijere» koji razdvaja prihvatljiv od neprihvatljivog tretmana ili ponašanja. U ispunjenju ovog zadatka, CPT je rukovođen slijedećim trima načelima:

- (i) zabrana zlostavljanja osoba lišenih slobode je apsolutna,
- (ii) zlostavljanje je nespojivo s načelima civilizovanog ponašanja, čak i kada je primjenjeno i u blažim oblicima,
- (iii) zlostavljanje je ne samo štetno po žrtvu, već i degradirajuće za službenika koji ga vrši ili odobrava i automatski stvara predrasude generalno prema državnim vlastima.

CPT, prije svega, istražuje vladajuće činjenično stanje u zemljama koje posjećuje, a posebno:

- (i) pregleda opšte uslove u posjećenim ustanovama,
- (ii) posmatra stav službenika za sprovođenje zakona i drugog osoblja lišenog slobode,
- (iii) intervjuiše osobe lišene slobode kako bi razumjeli kako one vide stanje opisano pod (i) i (ii) i da čuju bilo koje konkretne pritužbe koje one mogu imati;
- (iv) pregledaju pravni i administrativni okvir na kojem se zasniva lišavanje slobode.

Poslije toga, CPT izvještava državu, dajući svoju ocjenu svih prikupljenih informacija i svoje viđenje. U tom smislu, treba imati na umu da CPT nema moć da se suprostavi

osobama sa drugačijim viđenjima ili da uzima dokaze pod zakletvom. Ukoliko bude potrebno, on preporučuje mjere za sprečavanje moguće pojave tretmana koji je suprotan onome što bi se razumno moglo smatrati prihvatljivim standardom za rad sa osobama lišenim slobode.

U vršenju svojih funkcija, CPT ima pravo da se koristi pravnim standardima sadržanim ne samo u Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima, već i u jednom broju drugih relevantnih instrumenata za sprovođenje ljudskih prava (kao i njihovim tumačenjem od strane organa za sprovođenje ljudskih prava). U isto vrijeme, on nije obavezan običajnim pravom pravosudnih ili kvazi-prvosudnih tijela koja djeluju na istom polju, ali ga može koristiti kao polazište ili referencu kada procjenjuje tretman osoba lišenih slobode u zemljama pojedinačno.

U rezimeu, glavne razlike između CPTa i Evropskog suda za ljudska prava su:

- i) Glavni cilj Suda je da ustanovi da li su se desila kršenja Evropske konvencije o ljudskim pravima. Za razliku od Suda, zadatak CPTa je da se spriječe zlostavljanja, fizička ili mentalna, osoba lišenih slobode; CPT je usmjeren na budućnost, prije nego na prošlost,
- ii) Sud primjenjuje i tumači suštinske ugovorne odredbe. CPT nije obavezan suštinskim ugovornim odredbama, iako se može pozvati na niz ugovora, drugih međunarodnih instrumenata i zakona formulisanih na temelju njih.
- iii) S obzirom na prirodu funkcije, Sud se sastoji od pravnika specijalizovanih za oblast ljudskih prava. CPT se sastoji ne samo od pravnika, već i od ljekara, srušnjaka za kazneno-popravna pitanja, kriminologa itd.
- iv) Sud interveniše samo nakon što mu putem podneska uputi pritužbu pojedinac ili Država. CPT interveniše po službenoj dužnosti, periodičnim i ad hok posjetama,
- v) Najviša aktivnost Suda je da ustanovi da li je država prekršila svoje obaveze iz ugovora. Nalazi CPTa rezultuju u izvještaju i, po potrebi, preporukama i ostalim savjetima, na osnovu kojih se može razviti i dijalog, a u slučaju da država ne poštuje preporuke CPTa, Odbor može izdati javno saopštenje o tom pitanju.

I. UVOD

A. Datumi posjete i sastav delegacije

1. U skladu sa članom 7. Evropske konvencije o sprečavanju torture i nehumanog ili degradirajućeg tretmana ili kažnjavanja (u daljem tekstu: «Konvencija»), delegacija CPTa je obavila posjetu BiH od 27. aprila do 9. maja 2003. Posjeta predstavlja dio programa CPTa periodičnih posjeta za 2003. godinu, a ovo je bila prva posjeta koju je Odbor obavio u BiH.

2. Posjetu su obavili slijedeći članovi CPTa:

Renate KICKER (šef delegacije)
Iaoana BABASSIKA

Pétur HAUKSSON
Mauro PALMA
Pierre SCHIT.

Njih su podržali slijedeći članovi Sekretarijata CPTa:

Fabrice KELLENS, šef Jedinice
Bojana URUMOVA,

a pomoć su pružili:

- Clive MEUX, konsultant forenzičke psihijatrije , Oksford, Ujedinjeno Kraljevstvo (stručnjak),
- Derrick POUNDER, profesor forenzičke medicine, Univerzitet u Dandiju, Ujedinjeno kraljevstvo, (stručnjak),
- Spomenka BEUS, (prevodilac),
- Goran ĐAPIĆ, (prevodilac),
- Divna JAKIĆ-SUBAŠIĆ (prevodilac),
- Ksenija KEIVANZADEH (prevodilac),
- Amira SADIKOVIĆ (prevodilac),
- Jasna ŠOPTRAJNOVA-VRTEVA (prevodilac).

B. Posjećene ustanove

3. Delegacija je posjetila slijedeća odredišta:

Federacija Bosne i Hercegovine

Policijske ustanove

- Policijske uprave Mostar i Novo Sarajevo,
- Policijske stanice Mostar Centar, Posušje i Široki Brijeg

Zatvori

- Istražna odjeljenja zatvora u Mostaru i Sarajevu
- Zatvor u Zenici (uljučujući i odjeljenje za sudsku psihijatriju).

Republika Srpska

Policijske ustanove

- CJB Banjaluka i Srpsko Sarajevo,
- Policijske stanice Banjaluka 1&3, Pale i Srpsko Sarajevo.

Zatvori

Istražna odjeljenja Zatvora u Banjaluci i Srpskom Sarajevu

Psihijatrijske ustanove

- Jakeš institut za tretman, rehabilitaciju i socijalnu zaštitu hroničnih mentalnih bolesnika, Modriča

- Psihijatrijska bolnica Sokolac.

C. Kontekst posjete

4. Prva posjeta CPT Bosni i Hercegovini je obavljena osam godina nakon potpisivanja Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (Dejtonski sporazum), sporazuma koji je označio kraj razarajućeg trogodišnjeg međunarodnog oružanog sukoba.¹ Dejtonski sporazum je postavio principe strukture BiH, države koja se sastoji od dva konstitutivna entiteta. Federacije BiH² i Republike Srpske, i autonomnog Distrikta – Brčko. Takođe je uspostavio Kancelariju Visokog predstavnika (OHR), kao glavnu civilnu agenciju za sprovođenje mira u Državi.

Vladine funkcije i ovlaštenja koja se odnose na lišavanje slobode su dodijeljena entitetima.³ Iako su predviđene ili su već u pripremi određene reforme koje imaju za cilj jačanje centralnih, Državnih institucija i usklađivanje zakona u entitetima, u vrijeme posjete CPTa, svaki entitet je imao svoju policiju, kazneno-popravne domove, zdravstveni sistem, i primjenjivao je različite zakone na ovim poljima.

Međunarodno prisustvo u BiH je i dalje značajno u 2003. godini, uključujući i na poljima pravosudne i zakonske reforme, razvoja policijskih snaga koje zadovoljavaju međunarodno priznate standarde, i reformi zatvora.

5. Kao što se moglo i očekivati, sukob 1992-1995. se negativno odrazio na različite lokacije lišavanja slobode. Nadležni za mjesta obuhvaćena mandatom Odbora su takođe često pominjali hronične teškoće sa budžetom, što je ometalo neophodna materijalna poboljšanja, kao i regrutovanje i naknade za odgovarajuće obučene timove. Ove probleme je uvažio CPT, posebno s obzirom na uslove i aktivnosti ponuđene pritvorenicima.

6. Osim susreta sa nadležnima koji predstavljaju državu i dva konstitutivna entiteta, te različitim lokalnim zvaničnicima, delegacija je održala konsultacije i sa predstavnicima međunarodnih organizacija. Spisak tijela i organizacija s kojima je delegacija održala razgovore je dat u Dodatku II ovom izvještaju.

D. Saradnja između CPT i vlasti BiH

7. Stepenn saradnje koju je delegacija CPT imala od vlasti BiH je bio u cjelini veoma dobar.

Na državnom nivou, delegacija CPT se susrela s Mladenom IVANIĆEM, ministrom inostranih poslova i Barišom ČOLAKOM, Ministrom sigurnosti. Iz Vlade Federacije BiH, delegacija se susrela s Mevludinom HALILOVIĆEM, ministrom unutrašnjih

---

¹ Sukob je odnio više od 280.000 života i raselio 2,6 miliona ljudi sa svojih ognjišta.

² Federacija Bosne i Hercegovine je podijeljena na deset kantona.

³ Prema članu III Ustava BiH "Entiteti će obezvijediti bezbjedno i sigurno okruženje za sva lica iz svoje jurisdikcije, održavanjem funkcionisanja civilnih agencija za sprovođenje zakona u skladu sa međunarodno priznatim standardima i u vezi sa (...) međunarodno priznatim ljudskim pravima i temeljnim slobodama...". U istom članu se navodi da će sve vladine funkcije i ovlaštenja koja nisu izričito dodijeljena Ustavom institucijama države pripadati entitetima.

poslova, Tomom LUČIĆEM, ministrom zdravlja i Rešadom FEJZAGIĆEM, pomoćnikom ministra pravde, nadležnim za izvršavanje krivičnih kazni. Iz RS, delegacija se sastala sa Zoranom ĐERIĆEM, ministrom unturašnjih poslova, Saudom FILIPOVIĆEM, ministrom pravde, Marinom KVATERNIKOM, ministrom zdravlja i Strahinjom ČURKOVIĆ, pomoćnikom ministra pravde, odgovornim za izvršavanje krivičnih kazni.

8.Što se tiče saradnje na lokalnom nivou, u skoro svim slučajevima, delegacija je odmah dobila pristup svakoj ustanovi koju je posjetila i bili su joj obezbijedeni uslovi koje je tražila kako bi izvršila svoj zadatak. Ipak, jedan broj službenika iz entitetskih ili kantonalnih ministarstava unturašnjih poslova nije poznavalo određena osnovna pravila u vezi sa mandatom CPTa i njihovih obaveza oko delegacija koje vrše posjetu. Tako, trebalo ih je podsjetiti da delegacije imaju pravo na «neograničen pristup bilo kojim mjestima gdje su osobe lišene slobode, uključujući i pravo da se bez ograničenja kreću po takvim mjestima»⁴. Uz to, mora se imati u vidu da delegacijama koje vrše posjetu treba obezbjediti «ostale informacije dostupne Strani, a koje su neophodne Odboru da bi izvršio svoj zadatak»⁵; ovo uključuje i pristup bilo kojim dosijeima pritvorenika koje imaju policijske vlasti. **CPT vjeruje da će se dodatni napori učiniti u kontekstu budućih posjeta, u cilju osiguravanja da sve relevantne vlasti, uključujući i one koje rade na lokalnom nivou, prime detaljne informacije o mandatu Odbora i njihovim obavezama u vezi sa delegacijama koje vrše posjetu.**

9.Treba primijetiti da je spisak mjesta lišavanja slobode, koji je prvobitno upućen CPTu, nekompletan. U skladu s Konvencijom, od Strane se zahtijeva da obezbijedi potpunu informaciju o mjestima u kojima se nalaze osobe lišene slobode;⁶ **takve informacije moraju uključiti sve ustanove gdje vlasti mogu držati osobe protiv njihove volje, bez obzira na razlog ili dužinu vremena.**

10. CPT je uveliko zabrinuto zbog toga što su neki zatvorenici intervjuisani u Zatvoru u Zenici tvrdili da im je osoblje prijetilo odmazdom ako delegaciji izjave nešto protiv zatvorskog osoblja. U sličnom kontekstu, motivi vrlo brižljivog bilježenja u dnevnik istražnog odjeljenja zatvora u Sarajevu imena svih zatvorenika u postupnu istraživanja koje je intervjuisala delegacija su veoma sumnjivi (vidjeti stavove 53,54,59 i 113).

CPT vjeruje da će odlučne mjere biti preduzete kako bi se osiguralo da osobe koje su lišene slobode nikada ne budu izložene bilo kakvim pritiscima ili reperkusijama zbog toga što su ih intervjuisale delegacije u posjeti; takva praksa je suprotna načelima saradnje, navedenim u članu 3 Konvencije.

E. Neposredna posmatranja iz člana 8. stav 5 Konvencije

11.Tokom razgovora upriličenih na kraju posjete, 9. maja 2003, delegacija je izvršila neposredno posmatranje, iz člana 8. stav 5 Konvencije. Posmatranje koje je potvrđeno pismom od 11. juna 2003. upućenim od strane Predsjednika CPTa Stalnom predstavniku

⁴ Član 8. stav (2)(c) Konvencije

⁵ Član 8. stav (2)(d), isto

⁶ Član 8. stav (2)(b), isto

BiH u Savjetu Evrope, u vezi sa muškim i ženskim odjeljenjima za akutna stanja u Jakeš institutu za tretman, rehabilitaciju i socijalnu zaštitu hroničnih mentalnih bolesnika. Delegacija je zatražila od državnih vlasti da odmah izvrše inspekciju, pod pokroviteljstvom Ministarstva zdravlja RS, uslova koji vladaju u ovim odjeljenjima i njihovom uticaju na bezbjednost i da obavijeste CPT u roku do tri mjeseca o rezultatima inspekcije i preduzetim mjerama.

Pismom od 1. oktobra 2003, vlasti Bosne i Hercegovine su dale komentare na različita pitanja koja je postavila delegacija na kraju posjete, uključujući i pomenuto neposredno posmatranje. Ovaj odgovor je uzet u obzir u odgovarajućim dijelovima ovog izvještaja.

II. ČINJENICE USTANOVLJENE TOKOM POSJETE I PREDLOŽENE AKCIJE

C. Policijske ustanove

1. Preliminarne napomene

12. Federacija BiH i Republika Srpska imaju svoje policijske sisteme struktuirane pri Ministarstvu unutrašnjih poslova, koji se sastoji od jedinstvenih ogranaka, odjeljenja za krivične istrage, te bezbjednosno/kontraobavještajnih servisa. Može se primjetiti da je Policijski sistem Federacije decentralizovan, a svaki od deset kantona imaju svoja ministarstva unutrašnjih poslova.⁷

U vrijeme posjete, jedine policijske snage na nivou države su Državna granična služba. Što se tiče nedavno osnovanog državnog Ministarstva bezbjednosti⁸, **CPT bi željela da primi detaljne informacije u vezi sa njegovim funkcijama i ovlaštenjima koja se odnose na lišavanje slobode.**

13. Međunarodna zajednica je bila tijesno uključena u osnivanje, praćenje, savjetovanje i obuku agencija za sprovođenje zakona u cijeloj državi, ovo je uključilo sveobuhvaan proces zabrane rada i ponovnog licensiranja policajaca, kojeg su vršile Međunarodne policijske snage (IPTF)⁹. Po isteku svog mandata, IPTF je 1. januara 2003, zamijenila Policijska misija Evroske unije (EUPM). Službenici EUPM su stacionirani u različitim policijskim ustanovama u zemlji, uz lokalnu policiju. Iako oni mogu ukloniti iz službe lokalne policijske službenike čiji rad i ponašanje ne odgovara dogovorenim standardima, oni sami nemaju izvršnih ovlaštenja.

14. Prva periodična posjeta CPTa BiH je obavljena tokom prelaznog perioda u smislu pravnog okvira koji reguliše policijski pritvor. Novi Krivični zakon i Zakon o krivičnoj

---

⁷ Federacija je odgovorna za borbu protiv međunarodnog i međukantonalnog kriminala, posebno za borbu protiv terorizma, trgovine drogom i organizovanog kriminala, kao i saradnju sa Interpolom (član 1. Poglavlje III Ustava Federacije BiH). Svaki kanton je odgovoran za borbu protiv krivičnih djela počinjenih na svojoj teritoriji.

⁸ državno Ministarstvo bezbjednosti je osnovano u martu 2003.

⁹ IPTF je UN tijelo zaduženo za pomaganje državi u osnivanju "civilnih agencija za sprovođenje zakona koje djeluju u skladu sa međunarodno priznatim standardima i sa poštivanjem međunarodno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda" (Aneks 11 Dejtonskog sporazuma).

proceduri Suda BiH¹⁰ je stupio na snagu 1. marta 2003. Odgovarajući zakoni entiteta su izmjenjeni tako da su usklađeni s novim državnim zakonima, a predviđeno je da stupe na snagu tokom 2003. **CPT bi želio da primi nove informacije o stanju u vezi s pomenutim zakonima.**

Prema novom državnom Zakon o krivičnoj proceduri, istražni sistem treba da pređe u tužilački sistem, a istražne funkcije bi bile prenesene na tužioca, dok bi kancelarija istražnog sudije bila ukinuta.

Osnovni elementi pravnog okvira za policijski pritvor koji se primjenjuje u vrijeme posjete u svakom entitetu su dati u slijedeća sva stava¹¹:

15.U Federaciji, policijski pritvor osoba uhapšenih pod sumnjom da su počinile krivično djelo je ograničen na najviše 24 sata, u tom periodu, one moraju da budu ili izvedeni pred sud ili oslobođene iz pritvora.¹² Prostorije korištene za pritvor takvih osoba su smještene u ustanovama pri kantonalnim ministarstvima unturašnjih poslova. Sudska policija Federacije ima odgovornost za transport osoba u istražne jedinice ili na sud.¹³

Policija takođe može da izda pozive, naloživši osobama da se pojave u prostorijama policije kako bi dale informacije u vezi sa krivičnim djelom (procedura poznata kao «informativni razgovor»¹⁴. «Informativni razgovor» može direktno dovesti do perioda formalnog lišavanja slobode ako, tokom razgovora, policija zaključi da intervjuisanog treba smatrati osumnjičenim za krivično djelo.

16.U vrijeme posjete, pravna osnova za policijski pritvor u Republici Srpskoj je bio jugoslovenski Zakon o krivičnoj proceduri iz 1977. godine, koji predviđa trodnevni period (72 sati) policijskog pritvora prije nego što osobu izvedu pred istražnog sudiju ili oslobode. Tokom ovog perioda osoba može biti zadržana u policijskoj ustanovi ili u istražnom odjeljenju zatvora. Informacije prikupljene tokom posjete ukazuju na to da, zbog nedostatka odgovarajućih prostorija u mnogim policijskim ustanovama, uobičajena praksa je da se osoba preveze u zatvor u roku od 24 sata.

17.Kako je već ukazano (stav 3), delegacija CPTa je posjetila jedanaest policijskih ustanova različitih tipova u oba entiteta (5 u FBiH i 6 u RS).

---

¹⁰ Nove zakone je izradila Pravna jedinica OHRa.

¹¹ Prem državnom Zakonu o krivičnoj proceduri, osobe koje policija liši slobode moraju biti izvedne pred tužioca u roku od 24 sata (odjeljak 139(1) državnog Zakona o krivičnom postupku).

¹² vidjeti odjeljak 187 (1) Zakona o krivičnom postupku Federacije BiH iz 1998.

¹³ vidjeti odjeljak 176, isto

¹⁴ vidjeti odjeljak 143(3), isto

2. Tortura i ostali oblici zlostavljanja

18. Mnoge osobe lišene slobode koje je delegacija intervjuisala su navele da su ih policijski službenici tretirali korektno, tokom hapšenja i u vrijeme provedeno u policijskim stanicama. Ipak, jedan broj intervjuisanih iz različitih djelova zemlje je navele da su fizički maltretirani. Najgori od ovih navoda se odnosi na zlostavljanje u toku hapšenja, ipak, nemali broj intervjuisanih osoba je reklo da su ih policijski službenici ili krivični inspektori zlostavljali tokom policijskog saslušavanja.

Vrste navedenog zlostavljanja uključuju i prebijanje, od udarca pesnicama, udaranja nogama do udaranja različitih dijelova tijela štapovima, metalnim šipkama, plastikom obavijenim metalnim kablovima ili palicama za bejzbol. Neoznačeni predmeti te vrste su pronađeni u jednom broju kancelarija policijskih stanica, korištenih za ispitivanje osumnjičenih. Na primjer, u jednoj takvoj kancelariji, u policijskoj stanici u Posušju, delegacija je pronašla dvije bejzbol palice, u nekim kancelarijama inspektora u Policijskoj stanici Mostar Centar, pronašla je bejzbol palicu, drveni štap (dug 42 cm i širok 2 cm u presjeku), kao i stari bajonet. U policijskoj stanici 3 u Banjaluci, predmeti pronađeni su bili drveni štap (80 cm dug) i čelični štap (60 cm dug).

U nekoliko slučajeva, delegacija je bila u mogućnosti da potvrdi da su osobe u pitanju bile držane u policijskim ustanovama tokom perioda na koji se odnosi opisano zlostavljanje. Šta više, neki su dali tačne opise kancelarija gdje su bili ispitivani i tačno su identifikovali prisutne službenike. U jednom slučaju, jedan stariji službenik intervjuisan u određenoj ustanovi u Federaciji je priznao da je osoba bila lišavana sna za duži period (više od 24 sata).

19. U nekoliko slučajeva delegacija je prikupila i prpratne medicinske dokaze, u skladu sa izjavama osoba o zlostavljanju, bilo putem pregleda medicinskih dosijea otvorenih o prijemu osobe u istražnu/pritvornu jedinicu, ili direktnim pregledima jednog od ljekara iz sastava delegacije. Na primjer, jedna osoba je navele da su ga, krajem aprila 2003, udarili pesnicama i štapovima po desnoj strani grudi i leđa policijski službenici u jednoj od kancelarija banjalučkog CJB. Po pregledu jednog od ljekara četiri dana kasnije, na njemu su bile vidljive: žutkasta masnica na desnom boku, dvije modrice oblika kovanice presjeka 2-3 cm na prednjem dijelu grudi kod desne bradavice, slična blijedo žuta masnica oblika kovanice promjera 3 cm na leđima. Po mišljenju ljekara delegacije, sve ove povrede u potpunosti odgovaraju navodima osoba o zlostavljanju policije.

Uopšteno, zdravstveno osoblje u nekim pritvornim jedinicama je potvrdilo da, prema njihovom iskustvu, jedna broj osoba primljenih u njihova odjeljenja nakon perioda provedenog u policijskom pritvoru navodi o zlostavljanju policije i ima povrede koje odgovaraju tim navodima.

20. CPT preporučuje da relevantne vlasti u oba entiteta, kao i stariji policijski službenici redovno upućuju policijske službenike da: zlostavljanje neće biti tolerisano, sve relevantne informacije u vezi sa navodnim zlostavljanjem će biti ispitivane, a počinioci takvog tretmana podliježu strogim kaznama.

21. Što se tiče konkretnijih navoda o zlostavljanju u vrijeme hapšenja, CPT u potpunosti priznaje da je hapšenje osumnjičenog rizičan zadatak, posebno ako se osoba opire i/ili ako policija ima razloga da vjeruje da osoba može biti naoružana i opasna. Okolnosti hapšenja mogu biti takve da osoba zadobije povrede (a moguće i policijski službenici), bez namjere da se počini zlostavljanje. Ipak, ne smije se vršiti više sile nego je apsolutno neophodno pri izvršavanju hapšenja. Osim toga, kada se osobe koje se hapse stave pod kontrolu, nema nikakvog opravdanja da ih udaraju policijski službenici.

CPT preporučuje da se policijski službenici podsjetite ovih principa na odgovarajući način.

22. Dalje, držanje bilo kojih predmeta kao onih nabrojnih u stavu 18 u kancelarijama gdje pritvorene osobe mogu biti prisutne predstavlja brigu Odboru, osim što navodi na špekulacije o neodgovarajućem ponašanju dijela policijskih službenika, predmeti takve vrste su potencijalni izvor opasnosti po osoblje i po osumnjičene. Na kraju periodične posjete 2003, delegacija je pozvala na nacionalne vlasti da osiguraju da se takvi predmeti odmah uklone iz svih policijskih prostorija gdje osobe mogu biti držane ili ispitivane. **CPT bi želio da primi potvrdu da je to postignuto.**

Uopštenije, **CPT preporučuje da se dijelovi imovine oduzete tokom krivičnih istraga unesu u poseban registar, odgovarajuće obilježeni (navodeći slučaj na koji se odnose) i odlože u odgovarajućim spremištima za imovinu.**

23. Kasnije u izvještaju CPT će preporučiti izvjestan broj mjera osmišljenih da ojačaju zvanične mjere protiv zlostavljanja osoba pritvorenih od strane policije (vidjeti stav 27-32). Ipak, treba naglasiti da, iako važne, same pravne i tehničke mjere neće biti dovoljne. Najbolja moguća garancija protiv zlostavljanja je da ga jasno odbijaju policijski službenici, a to uključuje i stroge kriterije odabira pri regrutovanju policijskih službenika i obezbjeđivanje odgovarajuće obuke. Što se tiče potonjeg, vlasti treba da teže uključivanju koncepata ljudskih prava u praktičnu profesionalnu obuku za visoko rizične situacije, kao što je hapšenje i ispitivanje osumnjičenih. Ovo će se pokazati efikasnijim od posebnih kurseva o ljudskim pravima.

Takva obuka treba da se sprovodi na svim nivoima policijskih snaga i treba da je stalna. Ona treba da prenese i razvije dvije stvari: da su svi oblici zlostavljanja povreda ljudskog dostojanstva i, kao takve nespojive sa vrijednostima sadržanim u članu II Ustava i mnogih međunarodnih instrumenata koje je Bosna i Hercegovina ratifikovala i koji su za njih obavezujući; drugo, da je pribjegavanje zlostavljanju u osnovi pogrešan metod zadobijanja pouzdanih dokaza za borbu protiv kriminala. Naprednije tehnike ispitivanja i istraživanja bi dovele do boljih rezultata sa bezbjednosnog stanovišta.

Dalje, posebno pažnju treba obratiti na obuku u vještini rada, posebno razgovora, sa osobama u policijskom pritvoru, to jest, sposobnosti međuljudske komunikacije. Takve sposobnosti će često omogućiti službenicima da smire situacije koje bi inače mogle postati nasilne.

U tom kontekstu, pomenut je proces zabrana rada i ponovnog licensiranja kojeg je sprovodio IPTF (vidjeti stav 13), tijelo koje je bilo tijesno uključeno u razvoj programama dvije policijske akademije u Bosni i Hercegovini (srednja škola u Banjaluci i Fakultet kriminalistike Univerziteta u Sarajevu).

24. CPT preporučuje:

- da se da veliki prioritet profesionalnoj obuci policijskih službenika svih rangova i kategorija, uzimajući u obzir gornje primjedbe. Stručnjaci koji ne pripadaju policiji treba da su uključeni u ovu obuku;
- da sposobnost međuljuske komunikacije bude glavni faktor u procesu regrutovanja policijskih službenika i da, tokom obuke takvih službenika, značajan naglasak bude stavljen na sticanje i razvoj sposobnosti međuljudske komunikacije.

CPT bi želio da bude informisan o stanju u vezi sa odabirom policajaca i obukom u BiH, od početka 2003. godine (kriteriji regrutovanja, strategija obuke, programi i td.)

25. Druga veoma efikasna sredstva sprečavanja zlostavljanja leže u revnosnom ispitivanju do strane nadležnih vlasti svi važnih informacija i vezi s navodima o zlostavljanju a koji mogu doći do njih, bilo da takve informacije budu iz zvanično dostavljenih pritužbi ili ne. U tom smislu, CPT je primjećuje raniju ulogu IPTFa u ispitivanju kršenja ljudskih prava.

U svijetlu nalaza delegacije, jasno je da javni tužioci i ostale vlasti treba da tješnje nadziru aktivnosti policije. Oni treba da budu pokrenuti na bilo koji znak zlostavljanja i treba da preuzmu odgovarajuće akcije. Osim toga, odsustvo tragova se ne bi trebalo smatrati samo po sebi dokazom da zlostavljanja nije bilo, zapravo znalački izvedeni, mnogi oblici zlostavljanja ako i ostavljaju tragove, oni su samo kratkotrajni.

CPT preporučuje da, kada kog osumnjičeni za krivičn odjelo objavi istražnom sudiji ili javnom tužiocu pri kraju ili nakon policijskog pritvora navode o zlostavljanju od strane policije, sudija ili tužilac treba da pismeno zabilježe navode, odmah nalože pregled sudske medicine i preuzmu neophodne korake kako bi osigurali da se navodi odgovarajuće istraže. Takav pristup treba slijediti bez obzira na to da li osoba nosi vidljive spoljne povrede. Uz to, čak i u odsustvu izričitih navoda o zlostavljanju, sudija ili tužilac treba da nalože pregled sudske medicine kada kog postoje ostali osnovi za vjerovanje da osoba koja je izvedena pred njega mogla biti žrtva zlostavljanja.

26. CPT je takođe primijetio sa zanimanjem da bi novi sistem pritužbi protiv policije (poznat kao kancelarija za pritužbe građana) trebalo biti osnovan u Federaciji 1. juna 2003, a tijelo bi se sastojalo od predsjednika i dva člana (imenovana od Parlamentarnog odbora Federacije), od kojih bi samo jedan pripadnik bio zaposlen u federalnom Ministarstvu unutrašnjih poslova.

CPT bi želio da dobije dalje informacije o novom sistemu prituzbi u Federaciji i da bude informisan da li slični aranžmani postoje ili su predviđeni za Republiku Sprsku i Distrikt Brčko.

3. Mjere protiv zlostavljanja osoba lišenih slobode

27. CPT pridaje posebnu pažnju pravima lica lišenih slobode od strane policije u tri slučaja:

- pravo dotičnih osoba da se o njihovom pritvoru obavijeste bliski srodnici ili treća strana po njihovom izboru,
- pravo na pristup advokatu,
- pravo na pristup ljekaru.

CPT smatra da su ova prava temeljne mjere protiv zlostavljanja osoba lišenih slobode, a koje treba da se primjenjuju na samom početku lišavanja slobode (tj, od momenta kada su dotične osobe obavezne da ostanu u policiji). Ova prava treba da imaju ne samo osumnjičeni za krivična djela, već i ostale kategorije osoba lišenih slobode (osobe u administrativnom pritvoru, osobe pritvorene u skladu sa Zakonom o strancima itd.). Uz to, osobe pritvorene od strane policije treba da su odmah obavještene, bez odlaganja, na jeziku koji razumiju, o svojim pravima, uključujući i pomenuta prava.

U smislu formalnog pravnog okvira, neke od ovih mjera su već postojale u oba entiteta (iako manje u RS) u vrijeme posjete, dakle, one su unesene u državni Zakon o krivičnoj proceduri.¹⁵ Ipak, izgleda da postoji krupan nesklad između zvaničnih zakonskih odredaba i njihove praktične primjene.

28. Osobe koje su obavezne da ostanu u policiji imaju pravo da obavijeste bliskog srodnika ili treću stranu o toj činjenici. U Federaciji i u RS obavještenje o pritvoru se mora dati u roku od 24 sata, ukoliko osoba o kojoj se radi nema primjedbi.¹⁶ Ipak, tokom posjete jedan broj zatovrenika je navelo da njihove porodice nisu obavještene (ukoliko nije došlo do hapšenja u prisustvu članova porodice, na primjer u mjestu prebivališta osobe u pritvoru). **CPT preporučuje da vlasti Bosne i Hercegovine preuzmu odgovarajuće akcije kako bi osigurali da pravo obavještavanja bliskog srodnika ili treće strane o pritvoru osobe u kojoj se radi je potpuno primjenjivo u praksi, od samog početka lišavanja slobode. Izvršenje ovog prava može potpadati pod određene izuzetke smišljena da zaštite legitimne interese policijske istrage. Ipak, takvi izuzeci treba da su jasno definisani i strogo vremenski ograničeni, a**

---

¹⁵ Odjeljak 5 Zakona o krivičnoj proceduri iz 2003. glasi:

Prava osoba lišenih slobode

- (1) Osoba lišena slobode mora, na svom maternjem jeziku, biti odmah informisana o razlozima svog hapšenja i i upućena na činjenicu da nije obavezna da daje izjavu, o svjim pravima na branioca o vlastitom izboru kao i o činjenici da njegova porodica, konzularni službenik strane države čiji je državljanin ili druga osoba koju naznači će biti obavještena o njegovom lišavanju slobode.
- (2) Osobi lišenoj slobode će se imenovati branilac na njen zahtjev, ukoliko zbog svog finansijskog stanja ne može platiti troškove odbrane.

¹⁶ vidjeti odjeljak 191 Zakona o krivičnoj proceduri FBiH iz 1998, i odjeljak 200 jugoslovenskog Zakona o krivičnoj proceduri iz 1977. (izmijenjen 1986.).

pribjegavanje njima treba da je praćeno odgovarajućim mjerama (na primjer, bilo kakvo kašnjenje u obavještanju o pritvoru treba pismeno zabilježiti sa navedenim razlozima kašnjenja i zahtijevati odobrenje višeg policijskog službenika koji nije povezan sa slučajem ili tužioca).

29. Bilo ko pod zakonskom obavezom da boravi u policijskoj stanici treba da ima pravo na pristup advokatu, koje treba da se primjenjuje od samog početka lišavanja slobode; ovo pravo treba da obuhvata pravo na kontakt i posjetu advokata (u oba slućaja pod uslovima koji garantuju povjerljivost razgovora) i pravo na prisustvo advokata prilikom saslušavanja (bilo za vrijeme ili nakon početnog perioda pritvora). Razlog donošenja ove ključne mjere je da se poveća zaštita pritvorenih osoba od zlostavljanja. Kako je naglasio CPT u nekoliko prilika, upravo prvih nekoliko sati policijskog pritvora je najrizičnije po pitanju zlostavljanja.

Zakon o krivićnom postupku Federacije iz 1998, koji je bio na snazi u vrijeme posjete, predvića da osumnjićeni, optuženi i osobe pozvane na informativne razgovore imaju pravo na pristup advokatu.¹⁷ Zvanićna pravna situacija u RS je manje povoljna; jugoslovenski Zakon o krivićnom postupku iz 1977. ne pravi nikakav osvrt na pristup advokatu tokom početnog perioda policijskog pritvora, iako se u njemu određuje da osobe mogu imati advokata kada budu optužene.¹⁸ Što se tiće novog državnog Zakona o krivićnom postupku, u njemu stoji da: «osumnjićeni ili opuženi će imati pravo da branioca tokom cijelog krivićnog postupka»¹⁹.

Informacije prikupljene od strane delegacije ukazuju da je u oba entiteta prije izuzetak nego pravilo da uhapšene osobe imaju pravo na advokata tokom početnog perioda policijskog pritvora, prije izvoćenja pred istražnog sudiju.

CPT preporučuje da vlasti BiH preduzmu neophodne korake da osiguraju da je pristup advokatu zagaranovao i u Zakonu i u praksi. Da bi ovo pravo funkcionisalo u praksi, odgovarajuće odredbe se takođe moraju donijeti za osobe koje nisu u poziciji da plate advokata. CPT predlaže da se u ovom kontekstu konsultuje odgovarajuća advokatska komora.

30. Koliko je delegacija CPTa bila u mogućnosti da potvrdi, pravo osoba u policijskom pritvoru na pristup ljekaru, nije zvanićno garantovano Zakonom u BiH.

CPT preporučuje da se po ovom pitanju usvoje konkretne zakonske odredbe. Ovim odredbama treba odrediti, između ostalog, da:

-osoba pritvorena u policiji ima pravo da je pregleda, ukoliko ona želi, ljekar po vlastitom izboru, uz bilo koji medicinski pregled ljekara kojeg angažuju policijski organi (razumije se da će pregled osobe od stane ljekara po njenom izboru ići na njen račun).

---

¹⁷ vidjeti odjeljak 4(2), 4(3) i 143(3) Zakona o krivićnoj proceduri Federacije Bosne i Hercegovine iz 1998. godine

¹⁸ vidjeti odjeljak 67(1) jugoslovenskog Zakona o krivićnom postupku (izmijenjenog 1986.).

¹⁹ vidjeti odjeljak 39(1) državnog Zakona o krivićnom postupku iz 2003.

-svi medicinski pregledi osoba u policijskom pritvoru, bilo da se vrše u policijskoj ili zdravstvenoj ustanovi mimo procesa saslušavanja i, ukoliko ljekar izričito ne zahtijeva drugačije u određenom slučaju, van uvida policijskih službenika;
-rezultati svakog pregleda kao i relevantne izjave osobe u pritvoru te zaključci ljekara treba da su zabilježeni pismeno od strane ljekara i dostavljeni pritvorenoj osobi ili njenom advokatu.

31. Mnogi pritvorenici koje je intervjuisala delegacija su rekli da nisu bili obaviješteni o svojim pravima. Kako bi osigurali da osobe u policijskom pritvoru budu ispravno informisane o svim svojim pravima, **CPT preporučuje da se obrazac sa ovim pravima sistematski daje svim osobama uhapšenim od strane policije na samom početku njihovog pritvora. Sadržaj ovog obrasca treba da odražava, između ostalog, prava pomenuta u stavu 27-30. Obrazac treba da je dostupan na određenom broju jezika. Dalje, od osoba u pitanju treba sistematski tražiti da potpišu izjavu u kojoj priznaju da su bile obavještene o svojim pravima.**

32. Standardizovani registri pritvora (evidencija o lišavanju slobode) koje su koristila oba entiteta, su bili izuzetno izrađeni. Sadržavali su naslove za bilježenje, između ostalog, i slijedeće: broj, datum i ime osobe lišene slobode, datum rođenja, adresa i matični broj, vrijeme i bilo koji razlozi lišavanja slobode, kada je osoba stigla u policijsku stanicu, kada je obavještena o svojim pravima, znaci povrede, zdravstveni problemi, znaci korištenja droge ili alkohola, kada joj je ponuđena hrana, kada je ispitivana, kontakti sa i/ili posjete najbližeg srodnika, advokada, ljekara ili ostalih lica, kada je prevezena na sud ili drugu ustanovu, kada je oslobođena itd. Ipak, delegacija je ustanovila mnoge slučajeve gdje su obrasci evidencija o lišavanju slobode popunjavani nasumice, i što je još gore, ima slučajeva gdje nisu sadržavali nikakve bilješke o boravku osobe u policijskoj ustanovi.

Uvođenje evidencija o lišavanju slobode je pozitivan korak, koji ima potencijal da značajno doprinese mjerama protiv zlostavljanja, kao i da olakša mehanizme unutrašnjeg i spoljnog nadzora. Kako bi se ispunili ovi mehanizmi, **CPT preporučuje da relevantne vlasti preduzmu neophodne korake da isprave pomenute nedostatke.**

4. Uslovi pritvora

33. Pritvor u policijskim ustanovama u BiH je relativno kratak (vidjeti stav 15 i 16), ipak, izvjesni elementarni materijali uslovi treba da su zadovoljeni.

Sve policijske ustanove za pritvor treba da su čiste, razumno velike za broj osoba koji uglavnom primaju i da imaju odgovarajuće osvjetljenje (to jest da se uz njega može čitati, bez perioda spavanja) i ventilaciju; najbolje je da takve ustanove imaju prirodnu svjetlost. Dalje, ustanove za pritvor treba da su opremljene sredstvima za odmor (na primjer fiksirana stolica ili klupa), a osobe koje su obavezne da provedu noć u pritvoru treba da imaju čiste madrace i ćebad.

Osobama u pritvoru treba da je omogućeno da zadovoljavaju prirodne potrebe, kada je neophodno, za čistim i pristojnim uslovima, da im se ponude odgovarajuće prostorije za higijenu. One trebaju da imaju pristup pijaćoj vodi i da im se daje hrana u odgovarajućem vremenu, uključujući barem jedan puni obrok (to jest, nešto više od sendviča) svaki dan. Osobe koje se drže 24 sata ili duže treba da imaju odgovarajuće predmete za ličnu higijenu, i što je moguće više, da im se omoguće svakodnevne fizičke vježbe na otvorenom prostoru.

34. Objekti za pritvor Policijske uprave Novo Sarajevo zadovoljavaju pomenute uslove, za razliku od podrumskih ćelija u policijskim stanicama Mostar Centar i Široki Brijeg. One su zaprljane (krvave mrlje po zidovima, urin po uglovima, truli madraci); ćelije u podrumu u Mostaru uopšte nemaju grijanja niti vještačnog svijetla, a prirodnog jedva i da ima. Ćelija u Policijskoj stanici Pale je pokazala nedostatke slične onima viđenim u podrumskim ćelijama u Mostaru Centar.

U razgovorima na kraju posjete, delegacija je zatražila da se preduzme akcija odmah kako bi popravila nedostatke u podrumskim ćelijama u Policijskih stanica Mostar Centar i Široki Brijeg, ili da se one više ne koriste. **CPT bi volio da bude informisan o preduzetim akcijama u vezi s ovim, a preporučuje da se odgovarajuće akcije preduzmu i u vezi sa Policijskom stanicom Pale.**

Uopšte, **CPT preporučuje da se pregleda stanje smještaja u ćelijama u svim policijskim stanicama u Bosni i Hercegovini, imajući u vidu kriterije date u stavu 33.**

B. Zatvori

1. Preliminarne napomene

35. Kao što je već navedeno, svaki od konstitutivnih entiteta Bosne i Hercegovine ima svoj vlastiti zatvorski sistem, pod nadležnošću entitetskog Ministarstva pravde. U zavisnosti od nivoa bezbjednosti i ograničenja primijenjenog režima, zatvori (ili odjeljenja unutar zatvora) u svakom od entiteta treba da budu klasifikovani kao «zatvoreni», (polu-otvoreni) i «otvoreni».

U Federaciji, zatvorski sistem se sastoji od jedne zatvorene kazneno-popravne ustanove i pet²⁰ poluotvorenih, u vrijeme posjete, ali nije bilo ustanova (niti njihovih odjeljenja), zvanično klasifikovanih kao otvorenih. U svakom zatvoru su zatvorenici sa kaznama različite dužine, a u njima se mogu smještati i pritvorenici u istražnom postupku.

U Republici Srpskoj, zatvorski sistem se sastoji od kazneno-popravnih ustanova za osobe koje služe zatvorske kazne duže od jedne godine i za one kojima se kazna zatvora ponavalja, i tri okružna zatvora za osobe koje služe kraće kazne. Kao i u Federaciji, ni

---

²⁰ Od pet polu-otvorenih zatvora u Federaciji, jedan u Tomislavgradu je tek osnovan, kao je njegovo poluotvoreno odjeljenje u Busovači radilo u vrijeme posjete.

jedna ustanova nema otvorena odjeljenja za zatvorenike kojima je izrečena kazna, iako četiri imaju poluotvorena odjeljenja.²¹ Istražna odjeljenja se mogu naći u pet institucija.²²

36. Osnovna pravila (primjenjiva u vrijeme posjete) prema kojima su funkcionisali istražni zatvori su navedena u odjeljcima 182-194 Zakona o krivičnom postupku Federacije i u odjeljcima 190-205 jugoslovenskog Zakona o krivičnom postupku iz 1977. (RS). Što se tiče državnog Zakona o krivičnom postupku iz 2003, odgovarajuće odredbe su date u odjeljcima 131-147. U svakom od gornjih zakona se navodi, između ostalog, da krivična istraga u vezi sa osobom koja je u pritvoru teba da se okonča najkasnije u roku od šest mjeseci. Ipak, za razliku od novog Zakona o krivičnom postupku (vidjeti naredni stav), zakoni Federacije i RS ne određuju rok za držanje u istražnom zatvoru nakon što se preda optužnica. Od suda se traži samo da donese odluku za određene trenutke procesa, prije nego za fiksne periode.

37. U praksi, situacija je slična u oba entiteta, informacije koje je prikupila delegacija ukazuju da su procesi pred sudovima bili neodgovarajuće dugi i da su zato osobe držane u istražnom zatvoru čak i do tri godine. Ipak, delegacija je obavještena da kada se entitetski zakoni o krivičnom postupku usklade sa državnim Zakonom, od sudova će se tražiti da kontrolišu istražni pritvor u redovnim intervalima (odjeljak 135.). Dalje, biće formalnih vremenskih ograničenja o istražnom pritvoru nakon potvrde optužnice i nakon saopštavanja kazni prvog i drugog stepena (137.).

38. U vrijeme posjete, pravila tretmana osuđenih zatvorenika primjenjiva u Federaciji u ona data Zakonom o izvršenju kazni iz 1998. Ipak, delegacija je obavještena da je izrađena revidirana verzija Zakona i da je podnesena Federalnom Parlamentu. U RS, Zakon o izvršenju kazni²³ iz 2001. predstavlja osnovi pravni okvir u ovom području.

39. Delegacija je takođe informisana da je jedinica OHRa za zakonsku reformu predvidila izradu državnog Zakona o izvršenju krivičnih kazni, u konsultacijama sa zajedničkim upravnim odborom za reformu zatvora.²⁴

CPT bi želio da primi nove informacije o stanju sa zakonima u vezi sa pitanjima obuhvaćenim u stavu 35-39 (uključujući blagovremeno, i kopije bilo kojih novih zakona).

Delegacija je posjetila istražna odjeljenja zatvora u Banjaluci, Mostaru, Sarajevu i Srpskom Sarajevu. Takođe je posjetila i cijeli zatvor u Zenici.

---

²¹ Ova odjeljenja su u kazeno-popravnim ustanovama Srbinju i Srpskom Sarajevu, i okružnim zatvorima u Doboju i Bijeljini.

²² Od zatvora u RS, samo kazeno-popravna ustanova u Srbinju nema istražno odjeljenje.

²³ ova zakon je stupio na snagu 1. januara 2002.

²⁴ Forimran 2000, Zajednički upravni odbor za reformu zatvora se sastoji od pomoćnika ministra pravde zaduženih za izvršenje krivičnih kazni iz svakog entiteta i međunarodnih eksperata. Njegov rad opomaže Savjet Evrope. Dao je značajan doprinos identifikovanju problema i postavljanju prioriteta za poboljšanje u ovom području.

Zatvor u Banjaluci je počeo s radom 1966. godine. Smješten je u predgrađu Banjaluke, administrativnog centra RS. Istražna odjeljenja su zvanično kapaciteta za 87 osoba, a na dan 2. maja 2003, 57 zatvorenika (uključujući četiri žene i četiri bjegunca) je registrovano u tom odjeljenju.

Zatvor u Mostaru je smješten u centru grada Mostara (u Neretvanskom kantonu u Federaciji), blizu sudova. Prostorije su stare oko stotinu godina, većina oštećenja koja su nanesena tokom nedavnog sukoba je sanirana. Zvanično, kapacitet istražnog odjeljenja je 82, a na dan 5. maja 2003, tu je bio smješten 21 zatvorenik (uključujući dvije žene).

Lociran u centru glavnog grada, **Zatvor u Sarajevu** (izgrađen 1912.) je najveći istražni zatvor u Federaciji, sa kapacitetom za 152 pritvorenika. U vrijeme posjete, odjeljenje je bilo prenapunjeno, zvaničan broj registrovanih pritvorenika je bio 164 (uključujući četiri maloljetnika i četiri žene).

Zatvor u Srpskom Sarajevu je smješten u predgrađu Sarajeva na teritoriji RS. Na dan 7. maja 2003, 21 punoljetni muškarac je bio pritvoren u istražnom odjeljenju, zvanično kapaciteta za 67 zatvorenika.

41. **Zatvor u Zenici** (zvanično bez odjeljenja sudske psihijatrije: 635) je najveći zatvor u Federaciji BiH. Sagrađen je krajem 19. vijeka, a zatvorski kompleks ima sedam paviljona. Delegacija se usredredila na «zatvorena» odjeljenja, tj. paviljone I – V i prijemno odjeljenje.²⁵

Na dan 29. aprila 2003, 613 zatvorenika osim jednog maloljetnika, su registrovani u ustanovi, uključujući 27 pritvorenika u istražnom odjeljenju (još uvijek, bez jedinice sudske psihijatrije).

42. Navodeći neadekvatne materijalne uslove i nedostatak finansijskih sredstava, vlasti svakog od entiteta su otvoreno priznale da postoji veliki nesklad između zakonskih i regulatornih normi i realnosti kakve vladaju u zatvorskom sistemu.

2. Zlostavljanje

43. Velika većina pritvorenika u istražnim odjeljenjima koji u intervjuisani u **zatvorima u Banjaluci, Mostaru i Sarajevu i Srpskom Sarajevu** nije navelo ništa o zlostavljanju od strane zatvorskog osoblja; zaista, jedan broj njih je pozitivno ocijenilo način na koji su tretirani od strane zatvorskog osoblja.

44. Što se tiče **Zatvora u Zenici**, CPT je duboko zabrinut serijom navoda o rasprostranjenom, organizovanom i sistematskom zlostavljanju zatvorenika od strane zatvorskih službenika tokom i nakon «operacije protiv nereda», izvršene 21. februara

---

²⁵ O paviljonu IV, jedinici sudske psihijatrije, se govori u stavu 84-100.

2003, a koja je imala za cilj usamljenje nekih od 50 «organizatora i vođa» nereda koji su se dogodili u ustanovi u noći 11/12. februara 2003.²⁶

45. Uprava zatvora je potvrdila da, nakon što su osobe u pitanje bile dignute iz kreveta iz spavaonica u paviljonu I i III u ranim jutarnjim satima (5.20) 21. februara 2003, njih 24 je odvedeno u paviljom II²⁷. za period od 90 dana, a preostalih 26 je premješteno u ostale zatvore (Bihać, Mostar, Sarajevo i Tuzla). Nekih 170 zatvorskih službenika – jedan broj njih iz ostalih zatvorskih ustanova u Federaciji (Mostar, Sarajevu i Tuzla, uz Zenicu) – je učestvovalo u operaciji.

Jedini zvaničan dokumenat kojeg su vlasti dostavile delegaciji tokom posjete u vezi sa nemirima i kasnijom operacijom je bilo obavještenje na jednom listu papira, kojeg je potpisao Pomoćnik ministra nadležan za izvršavanje krivičnih kazni u Federaciji. U dokumentu se ne pominje bilo kakva upotreba sile koja se mogla koristiti tokom operacije usamljenja.

46. Delegacija je održala pojedinačne intervjue sa mnogim zatovrenicima koji su bili na usamljenju ili prebačeni²⁸, i ustanovila je da su njihova viđenja događaja od 21. februara bila potpuno u skladu s posljedicama. Navedeno je da su zatvorski službenici, neki od njih maskirani, ušli u njihove spavaonice i izvukli zatvorenike, u vešu, iz kreveta. Zatvorenici su tada gurani i odvučeni u hodnike, sa glavama oborenim nadole, a u nekim slučajevima sa kapuljačama preko glave.

Navodno, sa rukama čvrsto stegnutim plastičnim lisičimama, vodili su ih u paviljon II kroz «šibu», koju je činio dupli red oficira, koji su ih udarali pesnicama, nogama i tukli palicama tokom cijele operacije. Intervjuisani zatvorenici su tvrdili da se zlostavljanje (povređivanja, podrugivanja, udarci palicama, pesnicama) nastavilo i tokom njihovog smještaja u paviljonu II. Posebno su naveli kako su ih zatvorski službenici po noći izveli iz ćelija i tukli ih u hodnicima ili u mračim ćelijama (mračarama) u paviljonu, gdje je metalna ploča koja je pokrivala prozore u potpunosti onemogućavala prodor prirodnog svjetla, a vještačko svjetlo je bilo isključeno. Neki zatvorenici su rekli da su bili u tim ćelijama i do 7 dana, a osoblje u paviljonu je potvrdilo da su zatvorenici bili smješteni u njima odnedavno (vidjeti, stav 68.). Treba dodati da je izgledalo da su metalne ploče bile sklonjene sa prozora u svim ćelijama osim u jednoj, nekoliko dana prije posjete delegacije.

---

²⁶ Prema rukovodstvu zatvora, nekih 200 zatvorenika – trećina zatvoreničke populacije – je učestvovalo u neredima u februaru 2003, koji su rezultovali u znatnoj materijalnoj šteti.

²⁷ Ovaj zaseban objekat kapaciteta za 88 zatvorenika se koristi za smještaj zatvorenika za koje se smatra da predstavljaju bezbjednosni rizik ili ozbiljan problem za rukovođenje i kontrolu, u vezi s kojima je usamljenje ili pojačan tretman uveden. Paviljon II takođe smješta one zatvorenike pod disciplinskom kaznom samice, pritvorenike u istražnom postupku i administrativne zatvorenike (tj. one koji ne plate novčane kazne).

²⁸ Izgleda da zatvorenici koji su prebačeni u druge ustanove su takođe boravili u paviljonu II (za period od oko 8 sati), nakon što su sklonjeni iz svojih spavaonica.

47. U nekoliko slučajeva, medicinski dokazi u skladu s gore pomenutim navodima su prikupljali direktno ljekari delegacije od intervjuisanih zatvorenika (u tom smislu, vidjeti stav 81 o navodnom nedokumentovanju od strane zatvorskih službenika povreda za koje su zatvorenici rekli da su ih pretrpjeli od napada zatvorskih službenika).

Na primjer, jedan od zatvorenika u usamljenju nakon nereda i dalje je imao, skoro tri mjeseca od operacije usamljenja, povrede koje odgovaraju navodima o čvrstom povezivanju lisičinama (mala crvena ogrebotina, koja već prolazi, na radijalnom dijelu ručnog zgloba desne ruke).

48. CPT smatra osnovnim da se sprovede opsežna, nezavisna i nepristrasna istraga u vezi sa događajima s početkom 21. februara 2003. u zatvoru u Zenici. Nakon izražavanja zabrinutosti u vezi s nizom navoda o zlostavljanju povezanim s operacijom usamljenja i njenim posljedicama, delegacija je na kraju posjete pozvala vlasti da osiguraju da se takva istraga sprovede i da dostave detaljan izvještaj CPTu u roku od tri mjeseca. Ovaj zahtjev je kasnije i potvrđen u pismu Predsjednika CPTa od 11. juna 2003, adresiranom na Stalnog predstavnika BiH u Savjetu Evrope.

49. Pismom od 1. oktobra 2003, vlasti su uputile CPTu još jedan dokumenat kojeg je pripremlilo federalno Ministarstvo pravde. Ovaj dokumenat na četiri stranice sadrži detaljan izvještaj o neredima, a novi stavovi koji opisuju kasniju operaciju usamljenja od 21. februara 2003. U vezi s tim pismom, naglašeno je da:

«(...) Kompletna operacija koja je dobro isplanirana, je izvedena vrlo brzo,²⁹ bez ikakvih problema i u zakonskom okviru. Nije bilo disciplinskih kazni protiv zatvorskih čuvara nakon nereda.

Četrdeset sedam osuđenika je bilo zabilježeno u disciplinsku knjigu tog jutra, nakon čega ih je pregledao ljekar koji je utvrdio da je mali broj zatvorenika imalo manje fizičke povrede (masnice i ogrebotine) koje su zadobili tokom operacije. Nije bilo potrebe za ozbiljnijom medicinskom intervencijom. Ljekar nije ustanovio povrede od palica i slično (...).

«Ukupno 26 osuđenika koji su učestvovali u neredima je prebačeno u druge kazneno-popravne ustanove u Federaciji BiH, oni su takođe prošli ljekarski pregled, tokom kojeg nisu nađene povrede.

Ni jedan policijski službenik nije povrijeđen tokom operacije».

Pružene informacije ne omogućavaju CPTu da zaključi da je, nakon zahtjeva delegacije, izvršena ikakva istraga oko navodnog zlostavljanja zatvorenika od strane zatvorskih službenika u zatvoru u Zenici tokom intervencije i prebacivanja u paviljon II, 21. februara 2003 i kasnije. **CPT poziva na relevantne vlasti da osiguraju da se opsežna, nezavisna i nepristrasna istraga u vezi s ovim predmetom izvrši. Istragom se mora utvrditi da li je korištenje sile od strane zatvorskih službenika bilo opravdano u**

---

²⁹ U dokumentu se navodi da je operacija usamljenja izvršena za 40 minuta (od 5.20 do 6.00sati).

odnosu na okolnosti (to jest, i tokom i nakon smještanja zatovrenika u paviljon II), te identifikovati i, po mogućnosti, kazniti odgovorne; u tom kontekstu, CPT bi želio da primi kopiju bilo kakvih pismenih instrukcija i/li ovlaštenja izdatog u vezi sa upotrebom sile. Sve razumne korake treba preduzeti kako bi osigurali dokaze u vezi sa incidentom/incidentima, uključujući, između ostalog, izjave očevidaca i evidenciju sudske medicine i td.

Uopštenije, CPT smatra da je prisustvo vlasti (na primjer, viših sudskih organa), nezavisnih od određene ustanove moglo imati efekat odvracanja bilo koga ko je mogao imati na umu zlostavljanje zatvorenika, i uopšte, olakšati istragu bilo kakvih navoda o zlostavljanju i ispravnom pripisivanju krivice. **CPT preporučuje da bilo koje buduće intervencije vezano za neredu u zatvorima prati takav organ. Dalje, zatvorenici treba da imaju pravo na ljekarski pregled od strane ljekara nezavisnog od date ustanove, nakon takvih intervencija.**

50. Jedan broj ostalih zatvorenika smještenih u paviljonu II je navelo da su bili predmet zlostavljanja sličnog onome kojem su bili izloženi osumnjičeni organizatori i vođe februarskih neredu.

Jedan zatvorenik je tvrdio da je bio izložen zlostavljanju od strane zatvorskih službenika deset dana prije njegovog intervjua sa delegacijom, po prelasku u paviljon II (iz razloga koji nemaju veze sa februarskim neredima). On je naveo da je primio udarac iza vrata dok je stajao sa lisičinama na rukama, zbog čega je pao na pod i povrijedio bradu i nos, i izbio zub. Takođe je naveo da dok je ležao, navodno su ga udarali palicom i nogama po tijelu, uključujući i područje bubrega.

Po pregledu jednog od ljekara delegacije, primijećeno je da pokazuje osjetljivost u području u oba bubrega, nedostaje mu lijevi gornji središnji sjekutić a okolne desni ukazuju na skorašnji gubitak zuba, na zadnjem dijelu desne noge odmah ispod nivoa bubrega vidi se žutkasto-ljubičasta masnica promjera 6x4 cm, a na prednjoj strani iste noge odmah iznad čašice koljena masnica promjera 3x2 cm. Po mišljenju ljekara delegacije, sve ove povrede odgovaraju navodima zatovrenika o povredama i opisanom načinu nanošenja.

51. Za izuzetkom zatvorenika koji su ranije bili u paviljonu II, većina zatvorenika koje je intevjuisala delegacija nije imala pritužbi na način na koji ih tretira zatvorsko osoblje u zatvoru u Zenici.

52. Nabolja moguća garancija protiv zlostavljanja zatvorenika su odgovarajuće regrutovani i obučeni zatvorski službenici, pod vodstvom odgovarajuće obučenih starijih službenika, koji znaju kako da zauzmu odgovarajući stav u odnosima sa zatovrenicima. Razvijena međuljudska komunikacija je osnovna odlika novog osoblja. Ove sposobnosti im često omogućavaju da smire situacije koje bi inače mogle dovesti do nasilja. Uopštenije, one će dovesti do smanjivanja napetosti i povećanja kvaliteta života u ustanovi, i to u interesu svih.

U ovom kontekstu. CPT pozdravlja naglasak kojeg Zajednički upravni odbor nastavlja da daje na obuku osoblja i na poboljšanje odnosa osoblje-zatvorenik.³⁰

CPT preporučuje da relevantni organi nastave sa davanjem prioriteta razvoju obuke zatvorskog osoblja, i početne i stalne. Tokom takve obuke, značajan naglasak treba staviti na sticanje sposobnosti međuljudske komunikacije. Izgradnja pozitivnih odnosa sa zatvorenicima bi se mogla priznati kao ključna odlika struke zatvorskog službenika.

Dalje, CPT preporučuje da vlasti na svim relevantnim nivoima (državni, entitetski i lokalni) pruže jasnu poruku da fizičko i psihičko zlostavljanje i verbalno maltretiranje zatvorenika od strane zatvorskih službenika nije prihvatljivo i da će se strogo tretirati.

53. Mandat CPTa nije ograničen na sprečavanje zlostavljanja nanošenog od strane zatvorskog osoblja. Odbor je takođe veoma zabrinut kada otkrije kulturu koja pogoduje zastrašivanje i nasilje među zatvorenicima.

U zatvorima u **Zenici i Sarajevu**, delegacija CPTa je čula priče o nasilju i kinjenju među zatvorenicima, a neki zatvorenici su se i bojali za svoju bezbjednost. Ova pojava se može pripisati dijelom i činjenici da je u ustanovama manjak osoblja, što je problem koji je posebno ozbiljan u zatvoru u Sarajevu (vidjeti stav 57).

Na primjer, delegacija je intervjuisala zatvorenika u Zatvoru u Sarajevu, koji je bio primljen u tu ustanovu pet dana ranije. On je rekao da su ga u nekoliko navrata četiri cimera napala u ćeliji. Posebno, rekao je da su ga: udarali pesnicama, udarali nogama i drugačije (uključujući i nos, desnu ruku, područje oko bubrega), opekli različite dijelove tijela (uključujući stopala i desnu dlan) upaljačem i cigaretama, tjerali ga na oralni seks, pokušali da ga siluju i ugurali neki predmet u anus, te mu prijetili ubistvom. Delegacija je odmah obavijestila upravu zatvora o svojoj zabrinutosti za fizički i mentalni integritet te osobe. Tri dana kasnije, on je premješten u drugu ćeliju, a jedini pisani trag u bilješkama zatvora što se tiče zastraživanja i nasilja među zatvorenicima koje se desilo u ovom slučaju bila je primjedba u zatvorskom dnevniku da je premještaj u drugu ćeliju motivisan tučom između te osobe i jednog od njegovih cimera. Na pregledu kojeg je izvršio jedan od ljekara delegacije, osam dana poslije premještaja, na toj osobi su bile vidljive: krasta na drugom prstu na tabanu lijevog stopala od 2x1 cm; kružna smeđa povreda od 4 mm središnjeg dijela tabana; svijetlo crvena povreda na vanjskom dijelu desne pete promjera 1x2 cm; dvije povrede od 12 i 3-4mm na prednjem dijelu grudi u središnjoj liniji u nivou bradavica; na središnjoj liniji donjeg dijela grudi dvije crveno-smeđe masnice od 3x2 cm i 4x2 cm, uz izražene masnice u obliku horizontalnih linija 1cm x 3mm i 1,5 cm x 3 mm; višestruke povrede na zadnjem dijelu desne podlaktice; na središnjem dijelu smečkasta povreda sa krastom 2x2,5 cm; na vanjskoj strani prevoja desne ruke crvena povreda promjera 5mm presjeku; povreda promjera 1,5x1 cm skoro sasvim zarasla sa oko 1-2 mm crvenom vidljivom infekcijom u središnjem dijelu desne

---

³⁰ vidjeti Plan akcije reforme zatvorskog sistema u Bosni i Hercegovini, usvojenog tokom 6. sastanka Zajedničkog upravnog odbora za zatvorsku reformu (16. maj 2003.).

podlaktice; povreda skoro zarasla sa crvenim središtem (5x4mm) i braon ivicama na vanjskom dijelu gornje trećine desne nadlaktice; 8x4 mm žućkasto područje masnice na prednjem dijelu desne nadlaktice preko bicepsa; druga žutkasta masnica (5x5cm) na spoljnom prednjem dijelu desne nadlaktice na donjem rubu deltoidnog mišića; otok i osjetljivost na dodir desnog lakta, na tom laktu jedva uočljiva ljubičasta masnica promjera 5x0,5 cm na središnjem dijelu prevoja ruke; devijacija desnog i središnjeg dijela nosa i lijevo na donjem dijelu, kao i bol nosa pri dodiru. Po mišljenju ljekara delegacije, sve ove povrede odgovaraju navodima osobe o zlostavljanju na opisani način.

U drugom slučaju, navedeno je da je sedamnaestogodišnjeg zatvorenika u Zatvoru u Zenici seksualno napao odrastao zatvorenik, smješten u istom paviljonu kao i dotični maloljetnik. Nakon tog incidenta, odrasli zatvorenik je smješten paviljon II na 20 dana, a zatim premješten u drugi paviljon.

54. U zatvoru u Sarajevu, delegacija je takođe dobila informaciju o navodnom nedostatku brige prema četrnaestogodišnjem dječaku u istražnom zatvoru³¹, koji, po mišljenju jednog od ljekara delegacije, pati od kliničke depresije i kod njega je prisutna opasnost od samopovređivanja i suicida, uz istorijat uživanja narkotika.

U skladu sa primljenim informacijama, noć prije intervjuisanja dječaka od strane članova delegacije, on je pokušao da se zapali, a da bi to spriječio, njegov cimer (isto maloljetnik) je pozvao zatvorskog službenika, koji mu je oduzeo upaljač i ošamario dječaka, kada je ovaj postao još uznemireniji. Nakon što je zatvorski službenik napustio područje, dječak se navodno posjekao po objema podlakticama rubom konzerve, još jednom je dječakov cimer pozvao zatvorskog službenika, koji je premjestio dječaka u samicu i stavio mu lisičine, ali se predomislio nakon vriske dječaka i vratio ga u njegovu ćeliju nakon što ga je još jednom ošamario. Ništa u vezi s ovim noćnim događajima nije zabilježeno u dnevniku zatvora. Nakon intervjuisanja dječaka, delegacija je zatražila da mu se pruži medicinska briga, odveden je zatvorskom ljekaru (u podne), nakon čega je vraćen u ćeliju. Nakon povraka u ćeliju, navodno je sasuo u sebe sadržaj iz bočice šampona, te je ponovo odveden ljekaru (2.30 istog dana). Kasnije tog dana (oko 6.30), dječak je navodno razbio prozor ćelije u daljem pokušaju samopovređivanja. Nikakvu dalju akciju nisu preduzeli zatvorska uprava ili osoblje (uključujući i zdravstveno osoblje) u cilju osiguravanja bezbjednosti djeteta i sprečavanja daljeg samopovređivanja, dok delegacija nije zatražila od uprave zatvora da premjeste dječaka na prikladnije mjesto (na prijem, zatvorsku bolnicu). Dan nakon zahtjeva, organi federalnog Ministarstva pravde su obavijestili delegaciju da je dječak oslobođen.

O mišljenju CPTa, gornja informacija ukazuje na to da uprava i osoblje, uključujući zdravstveno osoblje, u Zatvoru u Sarajevu, nije izvršavalo svoju obavezu brige prema četrnaestogodišnjem dječaku, niti prema njegovom cimeru, koji je bio direktno izložen rapidnom pogoršavanju stanja i morao je da nekoliko puta snosi teret pokušaja da osigura intervenciju osoblja zatvora.

---

³¹ vidjeti opis materijalnih uslova zatvorenika izstražnih odjeljenja u zatvoru u Sarajevu (stav 61. niže)

55. CPT želi da naglasi da obaveza vođenja računa koju zatvorski organi imaju prema zatvorenicima za koje su zaduženi uključuje i odgovornost da se osigura njihova bezbjednost i fizički integritet, a time i da budu obazrivi oko bilo kakve mogućnosti povrede zadate od strane drugih zatovrenika, kao i mogućnosti samopovređivanja. Rad na ovim pojavama zahtijeva da osoblje zatvora bude pripravno na znakove problema, te odlučno i odgovarajuće obučeno da interveniše kada je neophodno. Postojanje pozitivnih odnosa između osoblja i zatovrenika, na osnovu bezbjednog pritvora i brige, je odlučujući faktor u ovom slučaju. Uz to, zatvorski sistem treba da obrati pažnju na pitanje odgovarajuće klasifikacije i raspoređivanja zatovrenika.

Prema podacima prikupljenim tokom posjete, **Odbor preporučuje da se donesu strategije borbe protiv nasilja među zatvorenicima i protiv samopovređivanja i da se strogo sprovede. U smislu politike raspoređivanja u ćelije, spavaonice ili jedinice (kolektive), posebno je važno da maloljetnici budu smješteni odvojeno od odraslih (vidjeti stavove 66 i 105).**

Što se tiče navodnih šamara maloljetnicima, pomenutih u stavu 54, **CPT preporučuje da se svi oblici fizičkog kažnjavanja i zvanično zabrane i izbjegavaju u praksi. Maloljetnici (kao i ostali zatvorenici) koji se loše ponašaju treba da su tretirani samo u skladu sa propisanim disciplinskim procedurama. Samopovređivanje se ne smije smatrati lošim ponašanjem i tako ne treba da podliježe diciplnskim mjerama, zapravo, osoblje treba da osigura bezbjednost pojedinca, radeći na razlozima samopovređivanja.**

3. Pitanja osoblja i uprave

56. Klima u zatvoru uglavnom zavisi od kvaliteta i resursa osoblja. Za osiguravanje pozitivne klime potrebno je imati profesionalan tim kojeg mora biti u odgovarajućem broju u dato vrijeme u područjima pritvora i u prostorijama koje zatvorenici koriste za svoje aktivnosti. Zatvorski službenici treba da su u stanju da rade sa zatvorenicima na pristojan i human način, vodeći računa o bezbjednosti i redu. Razvoj konstruktivnih i pozitivnih odnosa između zatvorskog osoblja i zatvorenika ne samo da će smanjiti rizik od zlostavljanja, već će povećati kontrolu i bezbjednost. Zauzvrat, cjelokupan rad zatvorskog osoblja će biti vidljiviji.

Osoblja mora da bude dovoljno da bi ispravno nadziralo aktivnosti zatvorenika i podržalo jedni druge u izvršavanju dužnosti. Dalje, uprava mora biti spremna da u potpunosti podrži osoblje u vršenju vlasti. Nedostatno osoblje koje smanjuje mogućnost direktnog kontakta sa zatvorenicima će sigurno zasmetati razvoju pozitivnih odnosa; uopštenije, to će stvoriti nesigurno okruženje i za osoblje i za zatvorenike. Gdje je nedovoljna brojnost osoblja postoji tendencija pribjegavanja značajnom prekovremenom radu, kako bi se održao osnovni nivo bezbjednosti i odgovarajućeg režima u ustanovi. Ovo stanje može lako dovesti do povećanog stresa kod osoblja i njihovog preranog premora, što je situacija koja će najvjerojatnije pogoršati tenziju svojstvenu svakom zatvorskom okruženju.

57. Neodgovarajući broj osoblja predstavlja glavni problem u cijelom zatvorskom sistemu BiH. Stanje u zatvoru u Sarajevu je posebno dramatično, jer u prosjeku, samo su četiri zatvorska službenika po smjeni zadužena za cijelo istražno odjeljenje sa 164 pritvorenika. Nedostaci su takođe uočeni i u zatvoru u Zenici, gdje je samo 24 zatvorska službenika prisutno od 3.00 do 7.00 sati na zatvorsku populaciju od 613 zatvorenika. Zato jedan broj zatvorskih službenika u različitim ustanovama ukazuje da često osjećaju da im je bezbjednost ugoržena.

58. CPT preporučuje da relevantni organi pregledaju, bez odlaganja, sadašnja kadrovska rješenja u svim zatvorskim ustanovama u BiH. Cilj je da se osigura da broj zaposlenih zatvorskih službenika bude dovoljan da garantuje i bezbjednost osoblja i fizički i mentalni integritet zatvorenika.

59. Što se tiče zatvorske evidencije, CPT preporučuje da incidenti kao oni navedeni **ustavu 53-54 uvijek budu ispravno zabilježeni u zatvorskim ustanovama, oni treba da između ostalog uključe i opis incidenta, vrijeme događanja, ime očevidaca i donesene odluke.**

Propusti u vezi sa bilježenjem događaja opisanih u stavu 53-54 su samo dva primjera niza nedostataka ustanovljenih u vezi sa vođenjem zatvorske evidencije.³² Zadobijanje čak osnovnih informacija, kao što je identitet osoba prisutnih u određeno vrijeme u zatvoru, nije uvijek prosta stvar. Zatim, registri samo u zatvoru u Zenici bilježe ukupan broj zatvorenika (a ne imena) za koje se očekuje da budu u paviljonima na početku smjene. **CPT bi želio da primi komentare vlasti u vezi sa ovom praksom u zatvoru u Zenici.**

4. Materijalni uslovi

60. Standard smještaja je osnovni za kvalitet života u zatvoru. Prvo i glavno, ćelije treba da ponude dovoljno životnog prostora za smještene osobe, treba da iskoriste dobar pristup prirodnom svjetlu i ventilaciji, i treba da su opremljene adekvatnim vještačkim svjetlom i grijanjem. Sanitarije treba da su čiste i odgovarajuće odvojene od ostatka životnog prostora; klozet treba ili da se nalazi u ćeliji (najbolje u dodatku) ili treba da je organizovano da zatvorenici koji moraju koristiti klozet budu pušteni iz svojih ćelija bez odlaganja u bilo koje vrijeme, uključujući i noću. Poželjno je da tekuća voda bude dostupna u ćelijama, a da zatvorenici imaju odgovarajući pristup tuševima i kadama. Ćelije treba da su odgovarajuće opremljene (krevet, sto, stolica/stolica bez naslona, spremište), svi predmeti/oprema treba da su u dobrom stanju, a zatvorenici treba da su u stanju da svoj prostor održavaju čistim.

61. Istražno odjeljenje zatvora u Banjaluci je smješteno na dva gornja sprata trospratnog objekta, i sastoji se od 16 višekreventih i 6 jednokreventih ćelija, sa adekvatno opremljenim, svaki od njih je odgovarajuće opremljen sa potpuno odvojenim sanitarnim dijelom. Najveća višekrevetna ćelija je bila promjera 22,5 m². Iako je u njoj bilo

---

³² Takođe ima nedostataka u evidentiranju zatvaranja u samice, usamljenju i korištenju sredstava ograničavanja (vidjeti stav 113, niže).

smješteno samo pet pritvorenika u vrijeme posjete, pregledane bilješke pokazuju da je u određenim periodima broj smještenih bio čak 10, a takav smještaj bi značio prenatrpanost. Što se tiče jednokrevetnih ćelija, najmanja ima samo 3,2 m² životnog prostora, što je potpuno neadekvatna veličina za zatvorsku ćeliju. U mnogim ćelijama, slaba ventilacija samo pogoršava uslove skučenosti i zapuštenosti.

Istražno odjeljenje zatvora u Mostaru dobro funkcioniše u okviru zvaničnih kapaciteta i ima potencijal da ponudi pristojne uslove pritvora, da nema neadekvatnog rasporeda toaleta (u visini struka) u višekrevetnim ćelijama u kojima se smještaju odrasli muški zatvorenici. Nedostaci su primijećeni i u vezi sa stanjem madraca i posteljine.

Materijalni uslovi istražnog odjeljenja zatvora u Sarajevu su žalosni. Ćelije su nehidijenske, a mnoge od nji su izrazito pretrpane. Na primjer, zabilježeno je da je ćelija mjera 16,5 m² smještala 11 zatvorenika u proljeće 2002, a ćelije od 8m² su smještale tri do četiri osobe u vrijeme posjete. Uz to, ove ćelije, koje su mogle služiti za smještaj maloljetnika, su imale poludovojene sanitarne dijelove (sa klozetima koji nisu mogli biti ispirani iz ćelija), zbog ovoga su uslovi bili čak i gori, cjelokupan utisak je da su pritvorenici boravili u klozetima.

Delegacija je takođe primijetila da je hrana koja se davala pritvorenicima (uključujući i maloljetnike) u zatvoru u Sarajevu bila oskudna i lošeg kvaliteta. Nije iznenađujuće što je nekoliko pritvorenika navelo da uveliko zavise od hrane koju im donose članovi porodica.

Za razliku od ove ustanove, smještaj u istražnom odjeljenju zatvora u Srpskom Sarajevu je tipa spavaonice (prije nego tipa ćelije). Iako dijelom neodržavane, materijalno stanje tih spavaonica je u cjelini prihvatljivo.

62. Treba reći da su istražna odjeljenja zatvora u **Republici Srpskoj** sadržavala i prostorije za osobe koje su službeno bile u policijskom pritvoru (to jest, tokom početnog perioda od 72 sata prije izvođenja pred istražnog sudiju, vidjeti stav 16.). U zatvoru u Banjaluci, jednokrevetne ćelije u istražnom odjeljenju su korištene u te svrhe, dok u zatvoru u Srpskom Sarajevu ima zasebnih prostorija koje se sastoje od devet ćelija (u kojima nije boravio niko u vrijeme posjete), lociranih u zasebnom krilu zgrade u kojem se smještaju pritvorenici u istražnom postupku. Što se tiče tih ćelija, prodor prirodnog svjetla i vještačko osvjetljenje je nedovoljno, čak je i osoblje pomenulo da može biti problema sa održavanjem temperature u ćelijama tokom zimskog perioda.

63. Materijalni uslovi su različiti u različitim djelovima zatvora u Zenici. Program ponovnog opremanja je u toku u paviljonu I i III, paviljon V je kompletno renoviran.

Novopristigli muški punoljetni zatvorenici provode početni period (od četiri dana do mjesec dana) u zasebnom prijemnom odjeljenju, sa spavaonicama opremljenim samo uskim krevetima što im daje prilično surov izgled. Iako je broj zatvorenika bio prihvatljiv u vrijeme posjete, spavaonice bi bile prepune da su svi kreveti u njima bili zauzeti.

Nakon perioda prijema, zatvorenici se prebacuju u paviljom I i III.

64. Paviljon I je najveću u cijelom zatvorskom kompleksu (zvanično kapacitet 320, bilo je 312 zatvorenika u vrijeme posjete)³³. Ona je podjeljena u nekoliko velikih višekrevetnih jedinica (kolektiva), a svaka od njih ima tri do pet spavaonica, koje bi mogle smjestiti tri do dvadeset zatvorenika. Za razliku od njih spavaonice u renoviranoj jedinici (1.7) su opremljene za dva do četiri zatvorenika, što je mnogo bolji aranžman. Osim spavaonica, jedinice se sastoje od područja za dnevni boravak i sanitarnih prostorija. Namještaj je u cijelosti prihvatljiv i uključuje ormare, uske krevete, stolove i stolice. Ipak, nerenovirani dijelovi su prilično zaprljani, a šteta od nereda od febraura 2003. je vidljiva na krovovima i razbijenim prozorskim oknima. Dalje, jedinica I-1, koja smješta starije zatvorenike (preko 45 godina starosti) je pretrpana, a 58 zatvorenika (njima su dodijeljene tri spavaonice) je smješteno u kapacitetu za 46. U dnevnom boravku/TV sali ima samo nekoliko redova izlizanih klupa.

65. Paviljon III (zvanično kapaciteta za 63 zatvorenika, smješta 42 zatvorenika u vrijeme posjete) se sastoji od tinaest spavaonica. Njegovo ponovno opremanje je upravo počelo, a materijali uslovi su slični kao i oni u renoviranim dijelovima paviljona I.

66. Nedavno renovirani paviljon V (zvanično kapaciteta 118, sa 94 zatvorenika u vrijeme posjete) je odvojen od ostalih dijelova zatvora kapijom; on se sastoji od tri jedinice i održava se u dobrom stanju. Paviljom smješta zatvorenike koji su pokazali dobro ponašanje, a jedna od njegovih jedinica (kapaciteta 35) se koristila za smještaj maloljetnika i mladih punoljetnika, kao i starijih zatvorenika. Iako spavaju u zasebnim spavaonicama, ove kategorije se uglavnom druže jedne s drugima (vidjeti stav 53, 55 i 105).

67. Dvospratni paviljon II nudi smještaj tipa ćelija sa integralnom sanitacijom, zvanično kapaciteta za 88 zatvorenika, a u vrijeme posjete tamo je bilo smješteno 72. Prizemlje se koristilo za smještaj pritvorenika u istražnom postupku i administrativnih pritvorenika, a prvi sprat je korišten za zatvorenike na usamljenju ili na pojačanom tretmanu ili samici, kao disciplinskoj kazni. Većina ćelija na svakom spratu je promjera 10 m², i koriste se za smještaj jednog ili dva zatvorenika (čak i ako su zatvorenici formalno pod režimom samice). Izuzetak je višekrevetna ćelija locirana na prvom spratu, korištena za pojačan tretman. Mjera je 21 m² i smještala je do četiri zatvorenika u vrijeme posjete, što je prihvatljiv broj. Ipak ćelija je imala 8 kreveta, a ćelija je mala za takav broj zatvorenika.

Delegacija je primijetila dva ozbiljna nedostatka u ćelijama za usamljenje i disciplinski tretman: neke od njih su imale po jedan krevet za dva zatvorenika, a toaleti nisu bili odvojeni (za razliku od ćelija u prizemlju). Ovo je u praksi značilo da zatvorenici spavaju na madracima na podu, i bili su prinuđeni da vrše fiziološke potrebe pred ostalim zatvorenicima. Takva situacija je potpuno neprihvatljiva.

---

³³ Ukoliko nije drugačije rečeno, sve cifre u vezi sa brojem smještenih zatvorenika za zatvor u Zenici se odnose na stanje od 29. aprila 2003.

68. Paviljon II se takođe sastoji od pet ćelija (tri na prizemlju i dvije na prvom spratu), koje se koriste za smještaj zatvorenika u stanju uznemirenosti, jedna od njih je tapacirana ćelija (br. 10 na prvom spratu). Natpisi na listu papira «ćelija pod video nadzorom» sa trakama su prikačeni na vrata tri ćelije (br. 10 na prizemlju, br. 31 i 32 na prvom spratu). Ipak, s obzirom na to da nema monitora, nema funkcionalnog sistema za video nadzor. Osim što klozeti nisu odjeljeni, u ćelijama nema namještaja ili postavljenih predmeta. Kako je već rečeno, metalne ploče na prozorima u četiri ćelije su navodno uklonjene nekoliko dana prije posjete, a jedna od ćelija (br. 29) je još uvijek imala ploču, koja je blokirala prodor prirodnog svjetla. S obzirom na podatke prikupljene tokom posjete u odnosu na ove ćelije (vidjeti stav 46), **CPT perporučuje da se preduzmu hitni koraci da se osigura da zatvorenici nikada ne budu smješteni u tamne ćelije bez obzira na vremenski rok** (vodjeti Pravilo 37 Evropskih zatvorskih pravila), dalje, **metalna ploča sa prozora ćelije 29 treba da bude odmah uklonjena.**

69. U toku kratkog obilaska poluotvorenim odjeljenjima (paviljoni VI i VII) delegacija je primijetila da su materijalni uslovi u kojima žive zatvorenici dobrog standarda.

70. U rezimeu, značajni nedostaci u smislu materijalnih uslova pritvora, zbog neadekvatne infrastrukture ili pogoršanja stanja prostorija (često zbog prenatrpanosti), postoje u različitoj mjeri u posjećenim objektima.

Kao prioritet, CPT preporučuje da se učine ozbiljni naponi da se smanji broj zatvorenika u zatvorima, cilj je da se obezbijedi minimalno 4 m² prosotra po osobi. Dalje, svake ćelije koje mjere 6m² treba da su izuzete od smještanja zatvorenika. Gdje je potrebno, treba poboljšati odjeljivanje toaleta u višekrevetnim ćelijama.

Što se tiče hrane obezbijedene pritvorenicima u istražnim odjeljenjima u zatvoru u Sarajevu, **CPT preporučuje da se pregleda kvalitet i da se količina znatno poveća, posebno vodeći računa o maloljetnim zatvorenicima.**

Uopštenije, **vlasti treba da preduzmu neophodne korake, i istraže sve dostupne kanale, u cilju poboljšanja materijalnih uslova u zatvorskim ustanovama, s obzirom na primjedbe iz stava 60-68.**

5. Režim

71. Osnovni prolem u vezi sa pritvorenicima u istražnom postupku³⁴ u BiH je potpun nedostatak aktivnosti van ćelija za pritvorenike.

Ni Zakon o krivičnom postupku Federacije iz 1998, niti jugoslovenski Zakon o krivičnom postupku iz 1977. ne sadrže odredbe kojima se zahtjeva da pritvorenici u istražnom postupku imaju režim aktivnosti. Dalje, samo potonji Zakon određuje da se pritvorenicima u istražnom postupku mora obezbijediti barem dva sata aktivnosti na

---

³⁴ Procjena i preporuka data u stavu 71. i 72. se direktno tiče svih posjećenih istražnih odjeljenja, kao i cijelog paviljona II u zatvoru u Zenici.

otvorenom prostoru «ako zatvor ima odgovarajuće ograđen prostor»³⁵. Iako on ne sadrži istovjetne zahtjeve po pitanju aktivnosti na otvorenom³⁶ državni Zakon o krivičnoj proceduri ne govori ništa o režimu aktivnosti takvih pritvorenika.

U vrijeme posjete, pritvorenici u istražnom postupku su boravili više od 23 sata dnevno u svojim ćelijama (sa vidljivim izuzetkom istražnog odjeljenja zatvora u Srpskom Sarajevu). Nikakva radna, obrazovna ili sportska aktivnost nije ponuđena tim pritvorenicima, a nepovoljni uticaji takvog ograničenog režima su pogoršani i samim dugim periodima koje pritvorenici provode u istražnim odjeljenjima (u nekim slučajevima, čak do tri godine).

U skoro svim posjećenim ustanovama, čak se ni zakonski ustanovljen uslov dnevne aktivnosti na otvorenom prostoru ne poštuju. Situacija je posebno nezadovoljavajuća u zatvoru u Banjaluci, gdje se zatvorenicima, u najboljem slučaju, pruža mogućnost da provedu nekoliko (desetak) minuta van svojih ćelija, četiri dana u sedmici.

Pritvorenici u istražnim odjeljenjima imaju pristup pisanom štivu, a većina ćelija i spavaonica ima radio ili TV. Bez obzira na to, gledanje TVa i igre za tablom ne mogu zamijeniti odgovarajući program aktivnosti van ćelija. Takav program je od posebnog značaja za psihičko i psihološko stanje svakog zatvorenika, osuđenog ili u istražnom postupku.

72. CPT priznaje da organizacija režima aktivnosti u istražnim odjeljenjima nije ključna, s obzirom na nepredvidivu situaciju u vezi dolaskom i odlaskom pritvorenika. Dalje, nametanje ograničenja nekima od pritvorenika u istražnom postupku, u interesu istrage pred suđenje, je drugi faktor koji komplikuje situaciju. Ipak, sadašnja politika «odlaganja» pritvorenika je neprihvatljiva.

CPT preporučuje da vlasti preduzmu korake, po hitnom postupku, da radikalno izmijene režim aktivnosti za pritvorenike u istražnom postupku. Cilj je da se osigura da takvi pritvorenici budu u mogućnosti da provedu razuman dio dana van svojih ćelija, budu angažovani u različitim svrsishodnim aktivnostima (grupne aktivnosti, rad, po mogućnosti vezan za struku, sport). Zakonski okvir koji reguliše pritvor treba revidirati, te značajno povećati broj osoblja (u tom smislu, pogledati stav 71. gore).

Dalje, CPT poziva na relevantne vlasti da odmah osiguraju da se svim pritvorenicima u istražnom postupku ponudi barem jedan sat aktivnosti na otvorenom prostoru dnevno. Vanjski prostori treba da su dovoljno veliki da omogućе zatvorenicima fizičke aktivnosti.

---

³⁵ vidjeti odjeljak 202(1) jugoslovenkog zakona o krivičnom postupku, stav (2) istog odjeljka predviđa da se pritvorenicima u istražnom postupku može dozvoliti rad, ukoliko oni to zahtijevaju, po odobrenju istražnog sudije i uz dozvolu uprave zatvora, “s tim da to ne ometa proces”. Zakon o krivičnom postupku Federacije BiH ne sadrži sličnu odredbu.

³⁶ vidjeti odjeljak 143(1) zakona o krivičnoj proceduri FBiH iz 2003.

73. U vrijeme posjete, nekih 60% osuđenika (370 od 586) u **Zatvoru u Zenici** je radilo u industriji, poljoprivredi ili u uslužnim djelatnostima (kuhinja, pekara, čistionica, kantina, radio/video emitovanje u zatvoru, održavanje vrta, opravka kola). Idustrijske radionice u ustanovama su prašnjavi ostaci prošlog doba, opremljeni raspadnutom, zastarjelom mehanizacijom, što je rizično radno okruženje. Za razliku od toga, radni uslovi u drugim objektima su bili zadovoljavajući.

Velika površina sa čvrstom podlogom je dostupna za sport, kao što su fudbal ili košarka, ali, barem u vrijeme posjete, nikakve igre nisu bile organizovane. Umjesto toga, zatvorenici su stajali ili šetali oko prostora za sport u velikim grupama. Uprava zatvora je navela da su druge sportske i rekreativne aktivnosti ponuđene osuđenima (uključujući kuglanje, boks, stoni tenis, karate, šah, slikanje, drvorezabarenje i ostali zanati), a da se povremeno organizuju filmske projekcije i muzičke/varijetse predstave koje izvode sami zatvorenici u teatru lociranom u paviljonu I.

Ograničen broj zatvorenika se obrazuje.

CPT bi želio da bude informisan o tačnom broju zatvorenika uključenih u pomenute sportske, rekreativne ili obrazovne aktivnosti u Zatvoru u Zenici.

74. Činjenica da je Zatvor u Zenici jedini zatvoreni zatvor u Federaciji nedvosmisleno stvara prepreke za različite režime i programe tretmana za zatvorenike pojedinačno koji bi odgovarali različitostima po kategorijama, kao što su tipovi lošeg ponašanja, dužina kazne i td. U tom kontekstu, delegacija je ustanovila da nema diferencijacije režima i programa tretmana za različite kategorije osuđenika u ustanovama, a pogotovu odgovarajućeg sistema klasifikacije/raspoređivanja.³⁷ Koliko se delegacija mogla uvjeriti, nedostaje koherentna politika izvršenja kazni, uključujući i politiku ranijeg otpuštanja i obezbjeđivanja socijalne pomoći zatvorenima. Dalje, predviđena uloga za obrazovno osoblje je manje nego proaktivna.

CPT pokriva sve relevantne organe da izrade programe osmišljene za profile različitih tipova zatvorenika, u svjetlu gornjih primjedbi.

75. U zaključku, iako su osuđenici u Zatvoru u Zenici imali dovoljno vremena koje su provodili van svojih ćelija, postoji nesklad između aspiracija koje zagovaraju uprava i osoblje i programa aktivnosti koji se stvarno provode za mnoge od zatvorenika – oko jedne trećine nije koristilo pozitivni režim koje ih je mogao ohrabriti da porade na svom lošem ponašanju. **CPT preporučuje da relevantne vlasti preduzmu neophodne korake da osiguraju da svi zatvorenici u Zatvoru u Zenici imaju pristup odgovarajućem obimu radnih, obrazovnih, sportskih i rekreativnih aktivnosti.**

---

³⁷ Zatvorenici bi mogli da budu klasifikovani u jednoj od tri kategorije (A,B i C), a to bi se ograničilo na tipove prilivogija (ekstra posjete, dopusti i td.) koji bi se davali. Ne postoje specifični kriteriji za razmjestaanje zatvorenika u paviljon I ili III.

6. Zdravstvene usluge

76. U Federaciji BiH, Ministarstvo zdravlja i Ministarstvo pravde su zajednički odgovorni za zdravstvenu zaštitu u zatvorima, a u Republici Srpskoj, Ministarstvo pravde ima prevashodnu odgovornost u tom području. Na sastanku Zajedničkom upravnom odbora za reformu zatvora, održanom maja 2003, dogovoreno je da se sprovede sveobuhvatna procjena zdravstvene zaštite u zatvorima pod okriljem Savjeta Evrope, centralna mjesta procjene bi uključila institucionalne strukture i odnos između Ministarstava zdravlja i zatvorskog sistema.³⁸CPT vjeruje da će slijedeći nalazi, prikupljeni tokom posjete, biti uzeti u obzir u ovom domenu.

77. Broj zdravstvenog osoblja u zatvorima u Banjaluci, Mostaru i Srpskom Sarajevu se može smatrati zadovoljavajućim, s obzirom na relativno mali broj zatvorenika u ovim ustanovama. Ipak, broj osoblja nije dovoljan u zatvorima u Sarajevu i Zenici.

Tim za zdravstvenu zaštitu u Zatvoru u Sarajevu predvodi zubar, a u sastavu ima i specijalistu interne medicine, medicinsku sestru s punim radnim vremenom (radno mjesto još jedne sestre je upražnjeno) i neuropsihijatra (koji obilazi zatvor jednom sedmično). Neophodno je da se i drugo radno mjesto za medicinsku sestru popuni bez odlaganja. Zatim, angažovanje psihologa bi značajno povećalo zdravstvenu zaštitu u ustanovi.

Zdravstveni tim u Zatvoru u Zenici se sastoji od ljekara s punim radnim vremenom, medicinskim tehničarom i sestrom. Van radnih sati, tehničari i sestre iz jedinice sudske psihijartije (vidjeti stav 89) pokrivaju potrebe. S obzirom na broj zatvorenika (preko 600), tim za zdravstvenu zaštitu bi trebao da ima još jednog ljekara i srednje medicinsko osoblje.

CPT preporučuje da se timovi za zdravstvenu zaštitu u zatvorima u Sarajevu i Zenici osnaže u svjetlu gornjih primjedbi.

78. Standard zdravstvenih odjeljenja široko varira; uslovi su odlični u Zatvoru u Mostaru i generalno vrlo dobri u Zatvoru u Banjaluci, dok su loši u zatvorima u Zenici i Srpskom Sarajevu.

Novoobnovljeno odjeljenje za bolesnike u Zatvoru u Mostaru je prostrano i svjetlo, odgovarajuće opremljeno (uključujući i ormare za lične predmete) i ustanovljeno je da su sanitarije higijenske i dobro održavane. Zubna ordinacija još uvijek nije u potpunosti opremljena, ali su postojeća odjeljenja u vrlo dobrom stanju. U Zatvoru u Banjaluci, odjeljenja za zdravstvenu zaštitu bi bila u vrlo dobrom stanju, da nije neodgovarajućeg pregrađenog sanitarnog dijela u bolesničkoj prostoriji koja ima četiri kreveta.

Iako su učinjeni neki napori da se poboljšaju objekti u Zatvoru u Zenici, oni su vidljiviji u hodniku koji vodi prema ljekarskoj sobi (koja se ne koristi za medicinske konsultacije) nego u prostorijama koje koriste zatvorenici. U Zatvoru u Srpskom Sarajevu, bolesnička

---

³⁸ vidjeti stranu 3 Plana akcije Reforme sistema zatvora u BiH, usvojenog na 6. sastanku Zajedničkog upravnog odbora za reformu zatvora (16. 5. 2003.).

jedinica je zatvorena nakon rata i pretvorena u jedinicu za zatvorenice, pa se objekat za medicinsku zaštitu tako sveo na malu sobu za medicinske sestre uz susjednu apoteku i kancelariju.

CPT preporučuje da se odjeljenja za zdravstvenu zaštitu u zatvorima u Zenici i Srpskom Sarajevu dopreme.

79. Novopristigli zatvorenici treba da prođu medicinski pregled odmah nakon prijema, posebno u ustanove koje su mjesto ulaska u zatvorski sistem. Ovo je od ključne važnosti između ostalog i zbog prevencije širenja zaraznih bolesti, identifikacije zatvorenika koji su rizični zbog mogućnosti izvršenja samoubistva, te blagovremenog ustanovljavanja povreda zadatih prije prijema u zatvorski sistem.

80. U nekim posjećenim ustanovama (npr, srpsko Sarajevo), nema garancije da će novopristigle zatvorenike pregledati ljekar ili kvalifikovana medicinska sestra. **CPT preporučuje da se koraci hitno preduzmu, u cijeloj BiH, da se osigura da novopristigle zatvorenike sistematski pregleda ljekar ili potpuno kvalifikovana sestra odgovorna ljekaru, u roku od 24 sata od prijema u zatvorsku ustanovu.**

81. Zatvorske medicinske službe takođe mogu dati značajan doprinos sprečavanju zlostavljanja pritvorenih osoba, putem sistematskog snimanja povreda i, po potrebi, davanja informacija nadležnim organima. Svaki znak nasilja primjećen pri ljekarskom pregledu po prijemu treba u potpunosti zabilježiti, zajedno sa bilo kakvim povezanim izjavama zatvorenika i zaključcima ljekara. Isti pristup treba slijediti prilikom svakog ljekarskog pregleda zatvorenika nakon slučajeva nasilja u zatvoru.

Podatke koje je delegacija prikupila u zatvorima koje je obišla ukazuju da ima mjesta za poboljšanje na ovom polju. Povrede koje su primjećene prilikom pregleda zatvorenika (novopristiglih ili drugih), kao i njihovi navodi nisu uvijek dovoljno detaljno bilježeni. Dalje, procedure za prenos takvih informacija nadležnim organima izgleda da ne se slijede u svim slučajevima.

Posebno je zabrinjavajući primjer navodnog nedjelovanja u interesu sprečavanja zlostavljanja u zatvoru u Zenici, gdje je jedan broj intervjuisanih zatvorenika naveo da ljekar ne samo da nije dokumentovao povrede, za koje su zatvorenici rekli da su ih pretrpjeli od napada od strane zatvorskih službenika, već su se takođe prema njima odnosili indiferentno, omalovažavajuće i uvredljivo. Delegacija je ove navode prenijela Direktoratu zatvora u Zenici, uz primjedbu da, ako su tačne, onda bi dovele u pitanje prihvatljivost ljekara za rad u zatvorskom okruženju.

82. CPT preporučuje da bilješke sastavljene nakon ljekarskog pregleda zatvorenika, novopristiglog ili ne sadrže:

- (i) potpuno zabilježene izjave zatvorenika koje su bitne za ljekarski pregled, uključujući i navode o zlostavljanju koje je dao,**
- (ii) potpuna informacija o cilju ljekarskih nalaza zasnovanih na detaljnom pregledu,**

(iii)zaključci ljekara u svjetlu (i) i (ii); ovi zaključci treba da su dostupni zatvoreniku i/ili njegovom advokatu.

Uz to, CPT preporučuje da postojeće procedure budu pregledane kako bi osigurale da o povredama koje ustanovi ljekar i koje odgovaraju navodima zatvorenika o zlostavljanju, budu obaviješteni određeni javni tužilac ili istražni sudija.

83. CPT mora takođe naglasiti važnost poštivanja ljekarske povjerljivosti u zatvorskim ustanovama (i u kontekstu preleda i vođenja ljekarske evidencije). Svi ljekarski pregledi zatvorenika (bilo po dolasku ili kasnije) treba da budu izvršeni van procedure saslušanja, ukoliko određeni doktor ne zahtijeva drugačije, bez prisustva zatvorskih službenika. Dalje, zavorenici treba da su pregledani pojedinačno, a ne u grupama.

Delegacija je primijetila da gornja pravila nisu sprovedena u jednom broju posjećenih ustanova. Na primjer, zatvorski službenici su bili redovno bili prisutni na svim ljekarskim pregledima zatvorenika u **Zatvoru u Sarajevu**, što je slučaj i u **Zatvoru u Srpskom Sarajevu** prilikom pregleda privorenika u istražnom postupku. U **Zatvoru u Zenici**, ljekarska evidencija se vodi po sistemu otvorenog dosijea, uz nepostojanje povjerljivosti ljekarskih konsultacija.

CPT preporučuje da vlasti preduzmu mjere da osiguraju da se pravila ljekarske povjerljivosti strogo poštuju u svim zatvorskim ustanovama u BiH.

7. Odjeljenje sudske psihijatrije u zatvoru u Zenici

84. Odjeljenje sudske psihijatrije Zatvora u Zenici je otvoreno kao privremeni smještaj za pacijente sudske psihijatrije 1996. godine³⁹. To je jedina zatvorena ustanova sudske psihijatrije na teritoriji Federacije. Zvanično kapaciteta 64 kreveta, ona je locirana na prvom spratu paviljona IV, i u vrijeme posjete u njoj je bilo smješteno 69 pacijenata.

Svi pacijenti su bili smješteni u odjeljenje nakon naloga suda o «obaveznom psihijatrijskom tretmanu i smještaju u instituciju zatvorenog tipa», a njihove dijagnoze se hronična psihoza, akutna psihotična stanja, alkoholične psihoze, epilepsija ili organski psiho-sindromi. Većina njih je pokušala izvršiti samoubistvo, te provede u djeljenju 4-5 godina (u prosjeku.)

85. Po riječima Direktora Zatvora, koji je sam ljekar i psihijatar, odjeljenje sudske psihijatrije je «veliki problem koji je nerješeno od 1996.». On je objasnio da su «ovi privremeni uslovi gori od uslova za obične zatvorenike u ostalim dijelovima ustanove», što je on opisao kao «apsurdno». On je naveo da, «u principu, odjeljenje sudske psihijatrije ne treba da bude locirano u sklopu zatvora sa povišenim stepenom bezbjednosti».

---

³⁹ Prije oružanog sukoba 1992-1995, svi ti pacijeni sudske psihijatrije su liječeni u Psihijatrijskoj bolnici na Sokocu.

86. Što se tiče zlostavljanja, delegacija je čula nekoliko navoda da su pacijenti bili povremeno gurani, šamarani, udarani nogama i pesnicama, i vrlo rijetko udarani palicom, a navodni počinitelji su najčešće bili čuvari. **CPT preporučuje da osoblje, uključujući i medicinske tehničare, budu još jednom instruirani da je zlostavljanje pacijenata neprihvatljivo i da će podlijegati strogim sankcijama.**

87. Što se tiče materijalnog stanja, 69 pacijenata u odjeljenju u vrijeme posjete je bilo smješteno u dvije velike sobe (nekih 110 m² sa 35 i 31 krevetom, uključujući i uske krevete) i jednoj manjoj sobi (19m², 6 kreveta, 2 uska), u kojima su smješteni «privilegovani pacijenti». Iz gornjeg je jasno da je životni prostor po pacijentu uveliko nedostatan u vrijeme posjete⁴⁰, a nekoliko pacijenata je stalno tražilo od osoblja da ih smjeste u samice (8m²), da bi imali nešto privatnog prostora. osim pitanja prenatrpanosti, CPT mora naglasiti da su spavaonice velikog kapaciteta neodgovarajuće za zdravstvene potrebe pacijenata. Obezbeđivanje smještajnih struktura za manje grupe je ključni faktor u očuvanju/obnavljanju digniteta pacijenta, a takođe je i ključni elemenat bilo kakve politike psihološke i socijalne rehabilitacije pacijenata.

88. Posteljina, pristup prirodnom svjetlu i ventilacija su u globalu zadovoljavajući. Takođe je relativno velika i trpezarija, koja se koristi i kao TV sala/dnevni boravak. Ipak, opšti nivo higijene i održavanosti odjeljenja je nizak. Bolesnički kreveti (samo jedan tuš, dva toaleta na spratu i jedan dugački bazen) je priližno zaprljan i nehigijenski. Dalje, delegacija je informisana, i od pacijenata i od osoblja, da grijni sistem ne radi dovoljno zimi.

U rezimeu, materijalno stanje u kojima pacijenti borave ne zadovoljavaju bolničke stadarde, posebno po pitanju higijene. Osim toga, sama priroda objekta odjeljenja ne ostavlja mjesta za grupiranje pacijenata sa sličnim problemima/snagom (na pr. dio za akutna stanja, rehabilitacija i td) ili organizovanje radnih aktivnosti, što je, po mišljenju delegacije, stanje koje ne pogoduje tretmanu pacijenata, zaključak u potpunosti dijele i psihijatar na povremenom angažmanu i Direktor Zatvora.

89. U vrijeme posjete, osoblje odjeljenja je sačinjavao jedan psihijatar na povremenom angažmanu (tri jutra, 3-4 sata sedmično), jedna glavna sestra i četiri sestre (rade u smjenama po 12 sati). Glavna i još jedan sestra, radni terapeut⁴¹ i zatvorski službenik su prisutni u odjeljenju tokom jutarnje smjene radnim danima, a jedna sestra i zatvorski službenik noću i vikendom.⁴² Delegacija je dalje informisana da su mjesta za jednog psihijatra, psihologa i socijalnog radnika s punim radnim vremenom upražnjena.

Po mišljenju CPT, takav broj osoblja je potpuno neadekvatan za obezbeđivanje odgovarajućeg kvaliteta njege za nekih 70 hroničnih psihijatrijskih bolesnika, od koji su neki stalno uznemireni ili im je potrebna stalna njega medicinskih sestara (gerijatrijski i

---

⁴⁰ Treba reći da je 75 pacijenata bilo u odjeljenju i da ga je posjetila delegacija Ministarstva zdravlja, nakon preliminarnih izvještaja CPTa.

⁴¹ U odsustvu odgovarajućih objekata za aktivnosti radne terapije, “radni terapeut” pomaže sestrama u jutarnjoj smjeni.

⁴² Noću i vikendom, sestra je takođe odgovorna za medicinsku jedinicu zatvora.

bolesnici sa inkontinencijom). Osim toga, zbog slabe pokrivenosti srednjim medicinskim osobljem koje je viđeno tokom posjete osjetljivi pacijenti su čak i manje u stanju da se zaštite, a posebno u slučajevima nasilja među pacijentima.

90. Veoma ograničen broj pacijenata ima pristup nekoj vrsti organizovane aktivnosti. Oni redovno posjećuju objekte zatvora za obuku (na primjer u informacionim tehnologijama) i prate kurseve stranih jezika. Za razliku od njih, velika većina pacijenata provodi dane u potpunoj besposlenosti, bez ikavih aktivnosti, osim obaveza održavanja čistoće, ili u gledanju TVa, igranju šaha ili čitanju. Nešto pozitivniji utisak ostavlja to što bolesnici mogu koristiti zidom ograđen vrt/površinu za šetnju opremljenu sjedištima i klupama (iako bez zaklona u slučaju loših vremenskih prilika). Bolesnici kojima njihovo zdravstveno stanje to dozvoljava mogu provoditi dva sata dnevno u aktivnostima na otvorenom prostoru, uz dodatni sat vremena na glavnoj zatvorskoj rekreativnoj površini «tvrde podloge».

91. Tretman je ograničen na farmakoterapiju. Haloperidol i fludenazin depot se uglavnom daju. Klozapin je takođe dostupan, u tom kontekstu, delegacija je primijetila da nema rutinskog ispitivanja krvi pacijenta na klozapin. Ova mjera treba da je garantovana kako bi se osiguralo fizičko zdravlje bolesnika. Što se tiče ECT, delegacija je informisana da se on nije u upotrebi već duže vrijeme.

Ljekarska evidencija se vodi za svakog pacijenta i povjerljivost je zagarantovana. Ipak, jasno je da nema pojedinačnih planova tretmana koje bi podržao višedisciplinarni tim u odjeljenju.

92. Što se tiče pristanka na tretman, delegacija je informisana da ako pacijent odbija lijekove, sestra obavještava ljekara, koji treba da pokuša da, uz pomoć čuvara, ubijedi pacijenta da uzme terapiju. Ukoliko se u tome ne uspije, daju se injekcije, ako je kliničko stanje takvo da pacijent mora dobiti terapiju. Takve situacije se navodno dešavaju vrlo rijetko (1-2 puta godišnje); ipak, delegacija je primijetila da nema pro-forme, niti se traži mišljenje drugog ljekara.

Po mišljenju CPTa, pacijent treba, bez obzira na princip, da je u poziciji da, prema slobodnoj volji i obavještenjima o tretmanu, da svoj pristanak na terapiju. Nedobrovoljni prijem osobe na psihijatrijsko odjeljenje ne treba da se tumači kao ovlaštenje tretmana ako nema njegovog pristanka. To znači da svaki kompetentan pacijent, dobrovoljni ili ne, treba da ima priliku da odbije tretman ili bilo koju drugu medicinsku intervenciju. Svako umanjeno važnosti ovog temeljnog principa bi trebalo da je zasnovano na Zakonu i da se odnosi samo na jasno i strogo definisane izuzetne okolnosti.

CPT preporučuje da se usvoje specifične zakonske odredbe po ovom predmetu, uzevši u obzir gornje primjedbe.

92. Kako je već navedeno, odjeljenje je opremljeno sa samicom. Ona uključuje i «krevet sa mrežom», koji se nekad i zaključava (pacijenti ga nazivaju «kavez»). Ipak, CPT je

informisan pismom od 1. oktobra 2003 da je «krevet s mrežom » van upotrebe, nakon razgovora na licu mjesta između Direktora Zatvora i delegacije. CPT pozdravlja mjeru.

Uslovi u samicama su u ostalim stvarima zadovoljavajući, posebno kao imaju dobar pristup prirodnog svjetla i klozete-čučavce.

Delegacija je informisana da je otvoren poseban registar za upotrebu mjera ograničavanja/izolacije u odjeljenju, nekih 10 dana prije posjete. Ipak, nema pisanog pravila za korištenje samica. Delegacija je informisana da su se koristile na zahtjev pacijenata ili ako je pacijent akutno uznemiren, u kom slučaju je potvrđeno da se pacijent može smjesiti u samicu i po odluci sestre, koja o tome obavještava ljekara.

94. Prostorije ponudne pacijentima za kontakte sa spoljnim svijetom su veoma dobre. Skoro svi zatvorenici primaju posjete u određenoj prostoriji, a dostupan je i telefon. Delegacija je primijetila da su nenadgledane posjete (uključujući i sa supružnicima) takođe moguće.

95. Kako je navedeno, svi pacijenti iz odjeljenja su pod obaveznim psihijatrijskim tretmanom na neodređeno vrijeme (sa izuzetkom dvojice pacijenata, koji su osuđeni na određeni vremenski period). Prijem i otpuštanje iz odjeljenja se zasniva na Odjeljku 480 Zakona o krivičnom postupku Federacije BiH. Sudovi pregledaju odluku o obaveznom tretmanu i smještanju svakoh šest mjeseci.⁴³ Ipak, delegacija je primijetila da ponekad može da protekne izvjesno vrijeme (do 12 mjeseci) prije nego se donese zvanična odluka. U kompleksnim slučajevima, tim psihijatrijskih stručnjaka iz Sarajeva bi razmatralo preporuke psihijatra za otpuštanje.

Sudovi mogu da naredi premještaj pacijenta sudske psihijatrije iz zatvorenog tipa institucije i otvoreni tip (tj, iz odjeljenja sudske medicine i psihijatrijsku bolnicu) i ovo je najuobičajeniji put rehabilitacije. Po otpuštanju u zajednicu, sudovi odmah određuju zakonsko nadleganje od strane zajednice, prema kojem se zahtijeva da pacijent posjećuje psihijatra u određenom vremenskom periodu.

96. Delegacija je informisana da je u sklopu psihijatrijskog i zatvorskog sistema, kao i na političkom nivou, jednoglasno postignuta saglasnost da su «ovoj grupi pacijenata potrebni bolnički uslovi i da su tretman i uslovi u odjeljenju sudske psihijatrije Zatvora u Zenici neprihvatljivi». Delgacija je dalje obavještena da je Ministarstvo pravde Federacije dodijelilo 3.000.000 BaM u 2002. za premještaj odjeljenja sudske psihijatrije i obezbjeđivanje odgovarajućih objekata. Ipak, odluka još uvijek nije sprovedena, niti su opštine u Federaciji spremne da prihvate takvu ustanovu na svojoj teritoriji. U vrijeme posjete, situacija je još uvijek bila nerazrješena.

97. Na završnim razgovorima, održanim u maju 2003. u Sarajevu, delegacija je jasno ukazala da «smještanje mentalno poremećenih bolesnika u tridesetokrevetne, prenatrane spavaonice, kao uobičajeno okruženje, više ne može biti tolerisano» i dala svoju podršku inicijativi koju se pokrenule vlasti u 2002. godini u vezi sa finansiranjem programa

---

⁴³ Eksplicitna referenca na tih šest mjeseci je data u 60% pregledane sudske evidencije.

renoviranja i premještanja u cilju popravljivanja stanja i uključivanja medicinskog osoblja u mnogo širem obimu. Delegacija je zatražila da u roku od tri mjeseca primi izvještaj o ovom pitanju, uključujući i realno postavljene ciljeve kojima bi se riješio ovaj gorući problem.

98. Na dan 1. oktobra 2003, vlasti su dale slijedeće informacije CPTu:

Nakon posjete CPTa, tim eksperata je osnovan pri Ministarstvu zdravlja, koji je izvršio inspekciju odjeljenja sudske psihijatrije Zatvora u Zenici. Njihovi nalazi u potpunosti potvrđuju viđenja delegacije CPTa (prenatrpene spavaonice i opšti nedostatak prostora, nedostatak srednjeg medicinskog osoblja, nedostatak adekvatnog tretmana za pacijente, veoma loša higijena i nedovoljno grijanje itd)⁴⁴. Stručni tim je došao do zaključka da su «uslovi za pacijente (bili) izuzetno nehumani i neodrživi», i da mjere treba hitno preduzeti se popravi situacija.

U odgovoru na ovaj izvještaj, Ministarstvo pravde i Ministarstvo zdravlja Federacije su odlučili da sprovedu slijedeće hitne mjere dok se ne nađe novo mjesto gdje će se smjestiti institucija sudske psihijatrije: poboljšanje higijene, smanjenje broja kreveta u spavaonicama, donošenje posebnog kućnog reda u odjeljenju, otvaranje registra za slučajeve korištenja sile/ograničavanja, obuka osoblja za «samoodbranu».

99. CPT pozdravlja napore vlasti da riješe, pod hitno, neke ozbiljne nedostatke primijećene tokom posjete delegacije, i **želio bi da primi novi izvještaj o napretku postignutom po tom pitanju.**

Ipak, kao što vlasti same iznose, ovakvo stanje se ne može dalje održavati. **Komiteta, stoga, preporučuje da vlasti u roku od tri mjeseca donesu funkcionalnu strategiju da se olakša premještanje odjeljenja sudske psihijatrije na mjesto koje bi omogućilo potencijal za rješavanje brojnih nedostataka koje je primijetila delegacija CPTa.**

100. Dok premještanje ne postane stvarnost, uz mjere već navedene u gornjem tekstu (vidjeti stav 98.) CPT **preporučuje da se vlasti preduzmu slijedeće hitne korake:**

- da se popune tri upražnjena mjesta (psihijatar, psiholog i socijalni radnik s punim radnim vremenom),
- da se značajno ojača tim srednjeg medicinskog osoblja odgovarajuće obučeni osobljem⁴⁵,
- da se značajno poveća broj pacijenata na radnim aktivnostima,
- da se uspostavi plan individualnog tretmana za svakog pacijenta, na osnovu višedisciplinarnog pristupa,
- da se pokrene redovni pregled krvi za pacijente koji koriste klopazin, u cilju garantovanja fizičke bezbjednosti,
- da se odredi pismeno politika korištenja izolacije/mjera ograničavanja u skladu s kritrijima datim u CPT (CPT/Inf (98) 12, stav 47-50).

⁴⁴ Takođe je naglašena činjenica da je i krevet s mrežom iznesen iz sobe.

⁴⁵ U takvim okolnostima, dežurni čuvar bi samo obezbjeđivao dodatnu bezbjednost, van objekta odjeljenja.

Što se tiče materijalnog stanja, **CPT preporučuje da odjeljenju bude obezbijedeno adekvatno grijanje zimi i dodatne prostorije za tuširanje na raspolaganju pacijentima. Aktivnosti na otvorenom takođe treba da ponude, koliko god je to moguće, zaklon od lošeg vremena.**

8. Kontakt sa spoljnim svijetom

101. Vrlo je bitno da zatvorenici budu u stanju da održavaju dobre kontakte sa spoljnim svijetom. Iznad svega, njima se mora dati prilika da njeguju svoje odnose sa porodicom i prijateljima, a posebno sa supružnikom, partnerom ili djecom. Nastavak takvih odnosa je od kritične važnosti za sve, a posebno u kontekstu socijalne rehabilitacije zatvorenika. Vodeći princip treba da bude unapređivanje kontakata sa spoljnim svijetom, bilo koja ograničenja takvih kontakata treba da se zasnivaju na sa mjerljivim bezbjednosnim razmatranjima i u skladu je sa jednim brojem preporuka iz Evropskih zatvorskih pravila iz 1987, a posebno Pravila 43, podstav 1 i Pravila 65, tačka c.

102. Shodno odobrenju istražnog sudije, pritvorenici u istražnom potpuku u oba entiteta mogu primati posjete članova porodica ili drugih osoba.⁴⁶ Podaci prikupljeni tokom posete ukazuju na to da istražne sudije donose odluke u ovom području po svom izvoru i pravično. Što se tiče kontakata sa advokatima, delegacija je ustanovila da se oni mogu nadgledati i nadgledaju se. Takva praksa je suprotna načelu povjerljivosti razgovora između advokata i klijenta; u tom smislu pozitivno je to što državni Zakon o krivičnom postupku nalaže da sve posjete advokata budu «slobodne i neograniče».⁴⁷ U zavisnosti od stupanja na snagu Zakona i odgovarajućih entitetskih zakona, **CPT preporučuje da se preduzmu koraci da se osigura da posjete advokata pritvorenicima budu nenadgledane.**

Posjete srodnika pritvorenicima se odvijaju, u principu, u kabinama sa staklenim pregradama koje odvajaju pritvorenike od posjetilaca. Posebno se primjećuje da u zatvoru u Sarajevu odraslim muškim pritvorenicima mogu biti dozvoljene «slobodne posjete» (tj, nenadgledane posjete vjenčanih ili nevjenčanih supruga). Ipak, pritvorenicama nije ponuđena mogućnost da primaju takve vrste posjeta. **CPT preporučuje da mogućnost primanja «slobodnih posjeta» obuhvati i pritvorenice u Zatvoru u Sarajevu.** Uopštenije, CPT smatra da zatvoreni aranžmani treba da budu izuzetak a ne pravilo, i **poziva relevantne organe da uvedu otvorenije aranžmane za posjete pritvorenicima.**

103. Osuđenici u zatvoru u Zenici imaju pravo da primaju posjete članova uže porodice, a uz odobrenje Direktora, i ostalih osoba.

---

⁴⁶ Zakon o krivičnom postupku Federacije BiH iz 1998. samo pominje mogućnost da pritvorenici u istražnom potpuku primaju posjete u kontekstu odjeljka 193(1), koji reguliše disciplinske kazne. Gornji odjeljak predviđa da istražni sudija može nametnuti disciplinsku kaznu ili ograničenje na posjete ili poštu kako bi kaznio pritvorenika za disciplinske povrede “koje mogu imati štetne posljedice na tok istrage”. Za razliku od prethodnog, jugoslovenski Zakon o krivičnom postupku iz 1977, ima zasebnu odrebu koja se posebno usresređuje na pitanje posjeta pritvorenicima (vidjeti odjeljak 203(1)).

⁴⁷ vidjeti odjeljak 144(5) Zakona o krivičnoj proceduri BiH iz 2003.

U praksi, zatvorenici imaju pravo na jednosatnu nadgledanu posjetu, jednom ili dvaput mjesečno, u zavisnosti od ponašanja. Uz to, zatvorenici mogu primati «slobodne posjete» (do tri sata dvaput mjesečno) i, kao nagrada za dobro ponašanje, posjete kućama i druge vidove dopusta van ustanove. Prostorije koje se koriste za različite vrste posjeta su dobrog standarda.

CPT uveliko pozdravlja aranžmane posjeta i dopusta u Zatvoru u Zenici, koji su od osnovne važnosti za socijalnu rehabilitaciju zatvorenika.

104. Stanje u vezi sa telefonskim pozivima i dopisivanjem je, u cijelosti zadovoljavajuća u posjećenim ustanovama. Ipak, pošto se telefonski razgovori prate, zatvorenici koji sa svojim porodicama govore drugim jezikom, nepoznatim zatvorskom osoblju mogu, zapravo, biti lišeni mogućnosti održavanja telefonskih kontakata sa svojim porodicom. U tom smislu, CPT želi da naglasi potrebu za većom fleksibilnošću u primjeni pravila na kontakte sa spoljnim svijetom (posjete, telefonski kontakti, dopisivanje) zatvorenici, uključujući i pritvorenike u istražnom postupku, čije porodice žive veoma daleko od mjesta ustanove, te **preporučuje da relevantne vlasti donesu neophodne mjere kako bi olakšale ove kontakte.**

9. Pitanja maloljetnika

105. CPT je uveliko zabrinut zbog nedostatka odgovarajućih objekata za maloljetnike (tj, osobe ispod 18 godina starosti) u BiH. Iako je jedinica u sklopu zatvora u Banjaluci namijenjena za smještaj maloljetnika u odnosu na koje je sud odredio obrazovno-popravne mjere, još uvijek nije počelo njeno korištenje, a što se tiče Federacije, tamo nema obrazovno-popravnih institucija ili jedinica ozvaničenog statusa.⁴⁸ Umjesto toga, maloljetnici za koje se utvrdi da su počinili krivično djelo su ili na slobodi, ili u zatvoru, gdje se smještaju u istu zgradu sa odraslim zatvorenici i sa njima se druže (na pr. paviljon V zatvora u Zenici), što je situacija koja nesumnjivo ometa cilj njihove rehabilitacije.

CPT je takođe sa zabrinutošću primijetio da maloljetnici mogu biti u pritvoru u posjećenim ustanovama. Materijalno stanje pritvora za mlade zatvorenike su ponekad teški (na primjer, u zatvoru u Sarajevu, gdje je do četiri maloljetnika zadržano 23 sata i 40 minuta dnevno u u zapuštenoj i nehigijenskoj ćeliji mjera 8m2 sa poluodvojenim sanitarnim dodatkom). Ipak, uslovi koji su im dati nisu ništa bolji od uslova u kojima borave punoljetni pritvorenici, ali posebno, njima se ne nudi nikakvo obrazovanje. Takva situacija je potpuno nezadovoljavajuća.

106. Po mišljenju CPTa, svi maloljetni zatvorenici, uključujući i pritvorenike, treba da su smješteni u pritvorenim centrima posebno uređenim za osobe te dobi, sa režimima osmišljenim prema njihovim potrebama i uz osoblje obučeno za rad sa mladima. **CPT preporučuje da relevantni organi teže da osiguraju da maloljetni zatvorenici budu smješteni u takvim centrima.**

---

⁴⁸ Ipak, federalne vlasti su informisale CPT da se institucija za djecu i omladinu smještena u Sarajevu, zapravo, koristi kao obrazovno-popravna institucija, "ali njen status nije regulisan".

U međuvremenu, CPT preporučuje da se preduzmu neophodni koraci da se osigura da maloljetnici smješteni u zatvor, uključujući i pritvorenike u istražnom postupku, dobiju puni program obrazovnih aktivnosti (uključujući i fizičko vaspitanje) i da su smješteni odvojeno od odraslih zatvorenika.

107. CPT je primijetila sa zanimanjem pažnju koja se posvećuje politici pravosuđa u odnosu na maloljetnike u kontekstu sastanka od maja 2003. Zajedničkog odbora za zatvorsku reformu.

10. Disciplina, usamljenje, sredstva ograničavanja

108. Nikakve disciplinske kazne protiv pritvorenika u istražnom procesu nisu dozvoljene u Federaciji. Ipak, ako takav zatvorenik pokuša ili smišlja bijeg, ili predstavlja opasnost po bezbjednost, on može biti izdvojen i /ili ograničavan (lisičinama), što je bezbjednosna mjera.⁴⁹ U skladu se težinom disciplinske povrede, pritvorenici u RS mogu biti kažnjeni opomenom ili premještajem u samicu.⁵⁰

109. Osuđenici u Federaciji mogu biti kažnjeni ukorom, globom i/ili premještajem u samicu na period do 20 dana. Dicipinski postupak se provodi pred komisijom koju imenuje direktor zatvora, a pritvoreniku se dozvoljava da iznese svoju odbranu. Žalbe su moguće direktoru zatvora⁵¹. Što se tiče osuđenika koji predstavljaju posebnu opasnost po bezbjednost, direktor može odrediti usamljenje na period do tri mjeseca, sa mogućnošću da se žalba uputi Ministru pravde. Ili, takve osobe mogu podlijegati pojačanom tretmanu do tri mjeseca.⁵²

Jedan broj osuđenika u Zatvoru u Zenici je ukazao da se osjećaju da im nije pružena odgovarajuća zaštita u praksi, bilo u kontekstu disciplinskih postupaka ili uvođenja mjere usamljenja (ili pojačanog tretmana). Posebno, rekli su da nemaju prilika da iznesu odgovarajuću odbranu ili da se žale tijelu koje je nezavisno od zatvorskih organa.

110. U kontekstu dicipinskih postupaka, CPT preporučuje da osobe koje se suočavaju s disciplinskim mjerama:

- trebaju biti informisane pismeno o dicipinskim mjerama i treba im se dati dovoljno vremena da pripreme odbranu,
- treba im se omogućiti da pozovu svjedoka u svoje ime koji bi u unakrsnom ispitivanju bio ispitivan o dokazima protiv njih,
- treba da ga se sasluša u vezi sa ulbažavanjem kazne, ako dicipinska komisija utvrdi da je kriv,
- imati pravo da se žali organima van zatvorske ustanove koja se tiče nametnutih zatvorskih kazni.

⁴⁹ vidjeti odjeljak 35 Pravila o kućnom redu iz 1988 u vezi sa istažnim pritvorom u SR BIH, koji su se u praksi još uvijek primjenjivali u Federaciji u vrijeme posjete.

⁵⁰ vidjeti odjeljak 31 Pravila o kućnom redu u vezi sa istražnim pritvorom RS iz 2001.

⁵¹ vidjeti odjeljak 96 i 97 federalnog Zakona o izvršenju kazni.

⁵² vidjeti odjeljak 173 i 174 kućnog reda Zatvora u Zenici.

111. Što se tiče mjera usamljenja (ili pojačanog tretmana), jasno je da ne bi trebalo da se nameću za periode duže nego što je neophodno zbog rizika koji određeni zatvorenik predstavlja. Zbog ovoga su potrebni redovni pregledi odluka o ovakvim mjerama. Dalje, zatvorenici treba da su, koliko god je to moguće, u potpunosti obavješteni o razlozima za nametanje mjere i, ako je potrebno, o njenom obnavljanju. Zato, **CPT preporučuje da:**

-zatvorenik smješten u usamljenje (ili pod pojačanim tretman) ili u odnosu na koga je produžen takav smještaj bude informisan pismeno u razlozima za to (razumije se da može da bude razumnog opravdanja za nesaopštavanje zatvoreniku nekih detalja a koja su u vezi sa bezbjednošću),

-zatvorenik u odnosu na koga je mjera usamljenja predviđena dobije priliku da izrazi svoje mišljenje u vezi sa tom stvari,

-smještaj zatvorenika u usamljenje (ili stavljanje pod pojačan tretman) bude u potpunosti pregledano barem svaka tri mjeseca,

-zatvorenici imaju pravo na žalbu organima van zatvorske ustanove protiv nametanja ili produženja mjere usamljenja (ili pojačanog tretmana).

112. Tokom posjeta istražnim odjeljenjima zatvora u Banjaluci, Mostaru, Sarajevu i Srpskom Sarajevu, delegacija nije pikupila nikakve dokaze pretjeranog pribjegavanja disciplinskim kaznama ili mjerama ograničavanja. Svejedno, treba naglasiti da su nekim pritvorenicima u istražnom odjeljenju Zatvora u Sarajevu ruke bile lisičinama zakačene za okvir kreveta.

Ćelije korištene za izolaciju ili usamljenje u gorepomenutim ustanovama su bile, u cijelosti, odgovarajuće veličine, **s izuzetkom posebno male (2,4m²) tapacirane ćelije u Zatvoru u Banjaluci**, i standarda⁵³. Ipak, u zatvoru u Sarajevu, dvije samice su imale metalne drške fiksirane za pod, navodno, bilo je ranije slučajeva da su zatvorenici privezivani na te prstenove lisičinama.

Odbor smatra da, u slučajevima kada zatvorenik jeste, ili postaje, veoma uznemiren, zatvorsko osoblje treba odmah da kontaktira sa ljekarom i postupa u skladu s njegovim mišljenjem, prije nego da privezuje dotične osobe za namještaj ili instalacije. U tom kontekstu, CPT preporučuje da se metalni prstenovi sa podova dvije samice u zatvoru u Sarajevu odmah uklone.

113. Paživo vođenje evidencije o korištenju samica ili instrumenata fizičkog ograničenja je temeljna garancija od moguće zloupotrebe i predstavlja osnovni instrumenat dobrog rukovođenja.

Prikupljene informacije od strane delegacije ukazuju da ima dosta prostora za poboljšanje po ovom pitanju u nekim od posjećenih ustanova. Na primer, ima nekih praznina u bilježenju trajanja vezanja zatvorenika lisičinama (zatvori u Mostaru i Sarajevu) i trajanja smještanja u samicu (zatvori u Sarajevu i Srpskom Sarajevu). U zatvoru u Zenici, ime osobe koja izdržava mjeru 90-todnevnog usamljenja u paviljonu II nije na spisku

---

⁵³ vidjeti stav 67. i 68. procjene uslova ćelija za disciplinske mjere/usamljenje u Zatvoru u Zenici.

zatvorenika smještenih u tom paviljonu.⁵⁴ Umjesto korištenja zasebnih registara za praćenje smještanja u samice ili korištenja sredstava ograničavanja, tendencija je da se takvi podaci bilježe u dnevnu svesku ustanove (na primjer, u zatvorima u Sarajevu i Zenici), što je metod koji otežava nadzor.

CPT preporučuje da se preduzmu odgovarajući koraci da se osigura bilo kakvo smještanje u samice ili usamljenje ili bilo kakvo korištenje fizičkog ograničavanja (bez obzira da li je to u medicinskom kontekstu) bude pažljivo bilježeno, sa referencom na razloge i dužinu mjere. Najbolje bi bilo, ako bi se otvorili zasebni registri na osnovu unošenja takvih podataka (uz bilježenje u dosijeima zatvorenika).

11. Pritužbe i procedure inspekcije

114. Efikasne procedure pritužbi i inspekcija su osnovna zaštita od zlostavljanja u zatvorima. Zatvorenicima treba da su otvoreni putevi za podnošenje pritužbi, u okviru i van zatvorskog sistema, i da imaju pravo na povjerljiv pristup odgovarajućim organima.

U tom smislu, jedna broj zatvorenika (u istražnom odjeljenju i osuđenika) u Zatvoru u Zenici je reklo navodno da nemaju saznanja o načinima na koji mogu podnijeti pritužbe. Dalje, nekoliko njih je navelo da njihove pritužbe nisu naišle ni na kakav odgovor, što ih je dovelo do zaključka da su iste čitali zatvorski službenici. Jedan zatvorenik je rekao da je ga je jedan stariji zatvorski službenik obeshrabrivao da ne šalje pritužbe zbog navodnog zlostavljanja od strane zatvorskih službenika.

CPT smatra da procedura koja nalaže da se o pritužbi dostavljanoj organima van zatvora sistematski izvještava uprava ustanove gdje je zatvorenik bio smješten sigurno ne pogoduje njegovom razvoju u smislu povjerenja u proceduru.

CPT preporučuje da relevantni organi osiguraju odmah da svi zatvorenici (i pritvorenici i osuđenici), u cijelom kaznenom sistemu oba entiteta, dobiju precizne pisane informacije (koje treba da su jasne i napisane na odgovarajućem broju stranih jezika) o načinima koji su im dostupni za upućivanje pritužbi, kao i povjerljiv pristup tijelima koja su ovlaštena da prime pritužbe. Gdje je potrebno, treba preduzeti praktične mjere kako bi osigurali da su pritužbe upućene povjerljivo (na pr: postavljanje zaključanih sandučića za žalbe kojima zatvorenici mogu imati pristup, i koje otvaraju posebno ovlaštene osobe).

115. CPT pridaje posebnu važnost redovnim posjetama zatvorskim ustanovama od strane nezavisnog tijela (na primjer, odbor sudija ili sudija sa odgovornošću da vrši inspekcije) sa ovlaštenjem da prima i, po potrebi, preduzima akciju prema pritužbama zatvorenika i da obilazi sve objekte zatvora.

---

⁵⁴ vidjeti stav 59. u vezi s ovim.

Zakon entiteta nalaže da se od sudije nadležnog suda traži da posjeti istražne zatvore barem jednom sedmično⁵⁵ i da stupi u kontakt s njima na povjerljivoj osnovi, u cilju potvrđivanja da su osnovne potrebe zadovoljene i da se s njima postupa korektno.

U vezi s redovnim posjetama sudija nadležnog suda, delegacija nije u potpunosti uvjerena da su ciljevi koje postavljaju relevantni zakoni ispunjeni, posebno po pitanju povjerljivog pristupa pritvorenika sudiji. Prvo, učestalost takvih posjeta je varirala. Zatim, prilikom posjete područjima pritvora, sudija je u pratnji mnogih osoba, često i zatvorskog osoblja. Potonji sami najavljuju posjete sudija i pitanju pritvorenike ako neko želi da razgovara s njima. Takvi aranžmani mogu u velikoj mjeri spriječiti zatovrenika da iskaže bilo kakve žalbe koje bi mogli imati u vezi sa načinom na koji su tretirani.

Kao posljedica, CPT preporučuje da načini obilazaka od strane sudija nadležnog suda budu revidirani. Sudije ne bi trebalo da ograničavaju svoje aktivnosti samo na zatvorenike koji izričito zatraže da se susretnu s njima, ali treba da preuzmu inicijativu da stupe u direktan kontakt sa zatvorenicima.

CPT bi takođe želio da bude informisan o tome da li pritvorenici u istražnim odjeljenjima imaju pravo da upućuju pritužbe sudijama nadležnog suda na povjerljivoj osnovi.

U tom smislu, CPT takođe želi da primijeti brojne posjete osobama od strane lokalnih ombudsmena, nevladinih organizacija i eksperata Savjeta Evrope.⁵⁶

C. Psihijatrijske ustanove

1. Preliminarne napomene

116. Delegacija CPTa je posjetila Psihijatrijsku bolnicu na Sokocu i Jakeš institut za tretman, rehabilitaciju i socijalnu zaštitu hroničnih mentalnih bolesnika. Ove dvije ustanove potpadaju pod odgovornost Ministarstva zdravlja i socijalne zaštite Republike Sprske.⁵⁷

117. Izgrađena prije nekih 45 godina, **Psihijatrijska bolnica Sokolac** je locirana 2,5 km od grada Sokolac. Prethodno je radila kao dugoročni azil za hronične psihijatrijske bolesnike, njen zvanični kapacitet je postepeno smanjivan sa 500 na 100 kreveta, a planovi su da se kapacitet dalje smanjuje do 70 bolesnika. Jedinica sudske psihijatrije (FPU) može, osim ovoga, smjestiti do 100 pacijenata. U vrijeme posjete, u bolnici se nalazilo 250 pacijenata (uključujući i 81 pacijenta sa FPU), što je broj koji je mnogo iznad zvaničnog kapaciteta.

---

⁵⁵ vidjeti odjeljak 194 Zakon o krivičnom postupku Federacije BiH i odjeljak 205 jugoslovenskog Zakona o krivičnom postupku iz 1977. Državni Zakon o krivičnom postupku iz 2003. zahtijeva od sudija da posjete pritvorenike barem jednom u 15 dana (vidjeti odjeljak 146).

⁵⁶ Prethodno, IPTF (vidjeti fusnotu 9) je imala značajnu ulogu u obilasku zatvora.

⁵⁷ Jedinica sudske psihijatrije Psihijatrijske bolnice na Sokocu je pod zajedničkom odgovornošću Ministarstva pravde i Ministarstva pravosuđa.

Bolnica se prostire na prilično velikoj površini i sastoji se od nekoliko objekata (odjeljenja za smještaj bolesnika⁵⁸, radionice za radnu terapiju, kuhinja, vešeraj, zgrada administracije itd.). Uprkos nekim radovima kozmetičkog renoviranja, na pokojim mjestima ustanove, nakon sukoba 1992-5, bolnica je, uglavnom, u oronulom stanju.

Posjeta se uglavnom skoncentrisala na FPU («otvoreno» i «zatvoreno» odjeljenje), kao i odjeljenje za muške akutne bolesnike, u kojima su smješteni i najzahtjevniji i najagresivniji pacijenti.

118. Jakeš institut za tretman, rehabilitaciju i socijalnu zaštitu hroničnih mentalnih bolesnika je locirana u polururalnom području, blizu grada Modriče. Ovo je jedina institucija ove vrste u RS, sa zvaničnim kapacitetom za 300 pacijenata. Izgrađena poslije Drugog svjetskog rata, isprva je smještala 800 pacijenata na četiri različite lokacije. Ipak, u vrijeme posjete, nekih 330 pacijenata (muških i ženskih; 200 hronično mentalno oboljelih, i 130 sa smetnjama u učenju⁵⁹) je smješteno na jednoj lokaciji.

Institucija se prostire na velikoj površini, okružena je niskom ogradom i sastoji se od nekoliko objekata, uključujući muško i žensko odjeljenje za akutne bolesnike (oba zaključana), gerijatrijsko odjeljenje, odjeljenje specijalizovano za fizičku njegu, ostala opšta odjeljenja, zgradu za radnu terapiju, centralnu kuhinju, prostorije za dnevni boravak, vešeraj, administrativnu zgradu, i nekoliko vila, u kojima su smješteni pacijenti sa smetnjama u učenju. Gazdinstvo na rubu Jakeša je otvoreno krajem 2002. da bi funkcionisalo kao pilot projekat za deinstitucionalizaciju.

Delegacija je posebnu pažnju posvetila «zaključanom» odjeljenju za akutne muške i ženske bolesnike.

2. Zlostavljanje

119. Treba odmah na početku naglasiti da delegacija nije primila nikakve navode o skorašnjem namjernom zlostavljanju pacijenata od strane osoblja u Jakeš institutu.

Za razliku od njih, ozbiljni navodi o zlostavljanju pacijenata od strane osoblja su primljeni u **Psihijatrijskoj bolnici Sokolac**, gdje su pacijenti akutnog muškog odjeljenja navodili da su bili gurani, šamarani i udarani (uključujući i palicama) od strane medicinskog osoblja. Medicinski dio delegacije je primijetio fizičke dokaze barem na jednom pacijentu (nagnječena nosna fraktura i ožiljak 2x1 cm), koji je odgovarao navodima da ga je nedavno preko nosa udarila medicinska sestra palicom. Ovo je potvrdio i član zdravstvenog tima koji radi u jedinici.

---

⁵⁸ Odjeljenja za muške i ženske akutne bolesnike, muško i žensko odjeljenje za rehabilitaciju, a pri FPU, akutno – zatvoreno i rehabilitaciono- otvoreno odjeljenje. Takođe je postojalo i neurološko odjeljenje, tokom sukoba 1992-1995, ali je odnedavno zatvoreno.

⁵⁹ U vrijeme početka oružanog sukoba 1992, 236 žena i djece sa smetnjama u učenju smještenih na drugom mjestu, u Višegradu, je bilo “privremeno” prebačeno u Jakeš, bolnicu koja nije prvobitno namijenjena za smještaj osoba sa smetnjama u učenju. Jedanaest godina kasnije, većina ovih pacijenata još uvijek boravi u Jakešu, s tim što su djeca sada odrasla.

CPT preporučuje da mjere koje trebaju biti preduzete na Psihijatrijskoj bolnici Sokolac, na nivou uprave, kako bi osigurali da je osoblje instruirano, odgovarajućim sredstvima i u redovnim intervalima: da se zlostavljanje pacijenata ne bi ponovilo, sve relevantne informacije o navodnom zlostavljanju bile istražene, i počinioci takvog tretmana podliježali strogim kaznama.

120. Bez obzira na gornje, najozbiljniji incidenti koji su rezultovali povredama pacijenata uključivali su i scene nasilja između bolesnika u FPU Bolnice Sokolac (zatvoreno odjeljenje) i u odjeljenjima muških i ženskih akutnih bolesnika u Jakeš institutu. U tom institutu, delegacija je primila navode o čestim scenama nasilja između pacijenata, konsultovala je izvještaje i pronašla medicinske dokaze koji odgovaraju ovim navodima u velikom broju slučajeva. Ovakvu situaciju u potpunosti potvrđuje i medicinsko osoblje. Posebno treba pomenuti dva slučaja, sa pacijentom zatvorene jedinice sudske psihijatrije na Sokocu i pacijentom muškog akutnog zatvorenog odjeljenja, obojica su po tri puta počinila ubistva drugih pacijenata u ovim ustanovama u posljednje četiri godine.⁶⁰

Nakon pregledanja svih informacija koje su bile dostupne, delegacija je ubijedena da se informacije koje se odnose na gornje značajno povezane sa odsustvom dodatnog broja **osoblja u svako vrijeme** u ovim odjeljenjima (što ne omogućava adekvatno posmatranje terapijskih intervencija), a upotpunjeni su i potpuno neodgovarajućim okruženjem.

Delegacija je primijetila različite mjere preduzete u FPU Sokolac nakona ubistava, ali nije našla nikakve evidencije o takvim mjerama u muškim i ženskim akutnim odjeljenjima Jakeš instituta (osim usvajanja specifične procedure prijema za aktune bolesnike). Ovakvo stanje, kombinovano s pomentim uslovima u muškim i ženskim akutnim odjeljenjima u Jakeš institutu, dovela je delegaciju do zaključka da je fizička bezbjednost pacijenata, čak i života, pod rizikom. Sličan zaključak se može reći i vezano za bezbjednost osoblja, koje je u opasnosti pri ulasku, a posebno pri boravku u tim odjeljenjima.

121. Tokom razgovora koji su održani u Sarajevu sa vlastima na kraju posjete, u maju 2003, delegacija se pozvala na član 8, stav 5, Konvencije, i zahtijevala je od vlasti BiH da odmah sprovedu inspekciju, pod okriljem Ministarstva zdravlja RS, u vezi sa uslovima kakvi vladaju u muškim i ženskim akutnim odjeljenjima Jakeš instituta i njihovog uticaja na bezbjednosna pitanja i informišu CPT u roku od tri mjeseca o rezultatima inspekcije i mjerama preduzetim kao odgovor.

Dana 1. oktobra, vlasti su dale detaljan izvještaj CPTu o rezultatima sprovedene inspekcije u Jakeš institutu, od strane ad hoc tima Ministarstva zdravlja RS. Detaljan izvještaj potvrđuje navode delegacije CPTa sa lica mjesta i naglašava određen broj preliminarnih mjera za popravljavanje nekih od uočenih nedostataka. Ipak, nema nikakvih informacija o mjerama koj su preduzete na bezbjednosnim pitanjima koja proističu iz uslova kakvi vladaju u muškim i ženskim odjeljenjima Jakeš instituta. **Pozivajući se na član 3. Konvencije, CPT poziva na vlasti BiH da bez odlaganja pruže informaciju.**

---

⁶⁰ Delegacija je dalje informisana o dva druga slučaja nasilnih smrti nakon epizoda nasilja među pacijentima u FPU u proteklim godinama.

122. CPT u potpunosti priznaje da se u vremenima velikih ekonomskih teškoća, nešto mora žrtvovati, uključujući i zdravstvene ustanove. Ipak, Odbor želi da naglasi da je obaveza brige koju je osoblje dužno da provodi prema onima za koje su zaduženi, uključuje i odgovornost da ih zaštite od drugih pacijenata koji ih mogu povrijediti.

Jasno je da je od osnovne važnosti da odgovarajuće procedure postoje u obje ustanove kako bi se izbjeglo da se tako dramatični incidenti ponavljaju i da se zaštite određeni pacijenti od drugih pacijenata koji ih mogu povrijediti. Ovo zahtijeva *između ostalog* adekvatno prisustvo osoblja u bilo koje vrijeme (uključujući noću, vikendima i praznicima) u tom jedinicama.

Kako je već navedeno, delegacija je sa zabrinutošću primijetila da je broj osoblja nizak posebno u jedinicama gdje su se desila ubistva. U FPU Sokolac, jedino osoblje prisutno tokom dana da brine za čak do 100 bolesnika su jedan psihijatar⁶¹, jedna glavna sestra i još jedna sestra i dva policijska službenika.⁶²

U Jakeš institutu, delegacija je sama primijetila da nije neuobičajeno da muška i ženska akutna odjeljenja budu na nekoliko sati dnevno ostavljena bez osoblja u blizini, a potpuno odsustvo osoblja u jedinicama se smatra «normalnim». Direktne izjave osoblja zaduženog za praćenje akutnih odjeljenja samo pojačava zabrinutost delegacije: «Bolje je ako su bolesnici sami, bez prisustva osoblja, mirnije je jer se oni sami organizuju...» ili «Nije neophodno da se boravi sa pacijentima sve vrijeme. Oni mogu pokucati na vrata i obavijestiti sestru ako nastane neki problem ...».

Po mišljenju CPT, tako nizak nivo prisustva ili potpuno odsustvo osoblja samo može doprinijeti slučajevima nasilja među pacijentima, a neizostavno će dovesti pacijente, kao i osoblje, u opasnost (bez pominjanja kršenja principa dnevne brige). Takvo stanje je potpuno neprihvatljivo, ni jedna jedinica ne smije biti ostavljena bez brige osoblja.

CPT stoga preporučuje da vlasti hitno pregledaju, u obje institucije, broj osoblja u odjeljenjima, u cilju jačanja prisustva kvalifikovanog osoblja i osiguravanja adekvantog nadzora od strane osoblja sve vrijeme.⁶³

123. U ovoj fazi, treba primijetiti da, u vezi sa muškim aktunim odjeljenjem Psihijatrijske bolnice Sokolac i muškim i ženskim aktunim odjeljenjem u Jakeš institutu, CPT je mišljenja da negativni uticaji koji se sabiraju nedostacima u smislu materijalnih uslova, ozbiljne nedostatnosti osoblja i neodgovarajućeg tretmana, u kombinaciji sa nedostatkom nadzora koji rezultuju u značajnom nasilju među pacijentima, se zaista mogu smatrati da predstavljaju nehuman i degradirajući tretman.

---

⁶¹ Ona je jedini sudski psihijatar sa certifikatom u RS.

⁶² Delegacija je obaviještena da zvanično treba da su zaposlena tri psihijatra, jedna glavna sestra i dvije sestre po smjeni. Delegacija je dalje informisana da je nekih četiri mjeseca godišnje u jedinici prisutan samo policijski službenik.

⁶³ U takvim uslovima, dežurni policijski službenik u FPU Sokolac je jedini koji pruža bezbjednost van objekata FPU.

3. Životni uslovi pacijenta

a. Psihijatrijska bolnica Sokolac

124. Jedinica sudske psihijatrije je locirana u zgradama na tri strane velikog otvorenog prostora/površine za fizičke vježbe, koja je sa četiri strane osiguran velikom ogradom. Pedeset sedam pacijenata sa «otvorenog» odjeljenja sudske psihijatrije se mogu slobodno kretati is svojih prostorija do površine za fizičke vježbe i, uz dozvolu, na površine koje pripadaju bolnici. Za dvadeset četiri pacijenta «zatvorenog» (zaključanog) odjeljenja je dozvoljeno da napuštaju svoje odjeljenje samo radi fizičkih vježbi na otvorenom, u određeno vrijeme. Delegacija primjećuje da je da je oko jedne trećine zgrade objekta FPU oronulo i nekorišteno.

«**Otvoreno**» **odjeljenje**, koje zazuma dva sprata, se sastoji od dnevne sobe (60m²), opremljene televizijom, i nekoliko velikih spavaonica. Ipak, broj smještenih u nekim spavaonicama je prilično veliki (9 kreveta na 30m²) a kreveti su veoma približeni (povremeno su sasvim jedan uz drugog). Spavaonice su čiste ali prilično siromašne, jer nema u njima nema ličnih predmeta.

«**Zatvoreno**» **odjeljenje**, ima manje životnog prostora za pacijente. Oni su tokom dana smješteni u malim trpezarijama/dnevnim sobama (30 m²), sa radiom, a samo dva sata dnevno pacijenti imaju pristup prostoru za fizičke vježbe.

U oba odjeljenja, sanitarni dijelovi su dostatni po broju, generalno su čisti, a pacijenti, po zahtjevu, mogu imati pristup individualnim ormarima u zasebnoj prostoriji sa ormarima.

125. Pacijenti u muškom aktunom odjeljenju nemaju iste, uglavnom pristojne, iako vrlo skromne, uslove kakvi su viđenu u FPU. Odjeljenje je zatvoreno na prizemlju prilično velike zgrade i smještalo je 35 pacijenata u vrijeme posjete. Spavaonice nude samo skučen životni prostor (pet kreveta na 15 m², pet kreveta na 17m² i sedam kreveta na 25m²). Delegacija je informisana da je tri dana prije posjete, osoblje bilo obavezno da postavi madrace na pod jedne sobe kako bi smjestilo tek pristigle pacijente, i tom prilikom su tri pacijenta dijelila dva spojena kreveta. Čak šta više, spavaonice su bile bez ikakvog dodatnog namještaja, a kreveti i posteljina su bili istrošeni. Dnevna soba, opremljena samo slomljenim klupama i stolovima, je bila prilično mala (30m²) za jedan broj pacijenata koje je smještala. Opšti nivo održavanja higijene u odjeljenju je nizak, posebno što se tiče sanitarnih dijelova (koji su zapušteni i dijelom i zaglavljani) i ne zadovoljavaju čak ni osnovne standarde higijene.

126. Odjeljenje nema korisnog područja za fizičke vježbe na otvorenom, a i mnogi pacijenti nemaju fizičke vježbe na otvorenom. Ipak, neki pacijenti nemaju pristup vježbama na otvorenom, koje su organizovane na površinama koje pripadaju bolnici blizu jedinice.

127. Delegacija je takođe primila mnoge pritužbe od pacijenata da odjeljenja nisu odgovarajuće zagrijavana zimi, što je navod kojeg je potvrdilo i osoblje.

128. CPT preporučuje da se mjere preduzmu u FPU i u muškom akutnom odjeljenju da bi se:

-smanjio broj smještenih u spavaonicama do prihvatljivog standarda (najmanje 4m² životnog prostora za svakog pacijenta). U tom kontekstu, imperativ je da svaki pacijent ima svoj krevet;

-odmah ponuditi svim smještenim pacijentima u zatovrenim jedinicama, ako je moguće iz zdravstvenih razloga, barem jedan sat fizičkih vježbi u razumno velikom prostoru, a koji bi mogao da ima i zaklon loših vremenskih prilika;

-osigurati adekvatno grijanje, po potrebi;

-ponuditi bolji prostor, posebno po pitanju prostora i dekoracije, u dnevnim sobama zatvorenih jedinica;

-opremiti FPU «zatvoreni» dio TVom;

-posebno, posvetiti se dekoraciji spavaonica pacijenata.

CPT takođe preporučuje da se učine naponi u muškom akutnom odjeljenju FPU u cilju organizovanja, npr, radionica za radnu terapiju za pacijente «zatvorenog» odjeljenja i da se riješi prenatrpanost u spavaonicama jedinice.

129. CPT takođe želi da naglasi neposrednu opasnost zbog ozbiljnih strukturalnih problema, primjećениh u trpezariji Psihijatrijske bolnice Sokolac, koja se dijelom urušila.

CPT preporučuje da se preduznu hitne mjere da se osigura da je u potpunosti zagarantovana fizička bezbjednost pacijenata koji uzimaju obroke u pomenutoj trpezariji.

130. Uz to, CPT bi htio na naglasi važnost osiguravanja adekvantog osiguranja oko objekta FPU. U kombinaciji sa prirodom nekih pacijenata, loša okolna bezbjednost koju je primijetila delegacija (predmeti se mogu lako prokrijumčariti preko prozora direktno pacijentima FPU, uključujući i one u izolaciji «zatvorenog» odjeljenja) predstavlja dodatni rizik i po ostale pacijente i po osoblje.

b. Jakeš institut

131. Muško i žensko akutno odjeljenje je zatvoreno zajedno u zasebnoj zgradi, koja se nalazi na rubu bolničkog kompleksa. Zgrada je okružena travom i susjednim igralištem za košarku/odbojku.

Muško akutno odjeljenje je smještalo 22 pacijenta u dvije spavaonice (od 33m² sa osam kreveta i od 50m² sa jedanaest kreveta) i manjom spavaonicom (tri kreveta na 18m²). Sve spavaće sobe su opremljene stolićima/ormarićima kraj kreveta u kojima su se nalazile lične stvari pacijenata. Ipak, pacijenti provode svoje dane besposleni u svojim spavaonicama ili u «dnevnom boravku» (to je, zapravo, slabo opremljen hodnik jedinice od 23 m²), gledajući TV, pijući kafu i pušeci cigarete. Nivo održavanja i higijene susjednih sanitarnih objekata (dva tuša, tri toaleta i dva lavaboa) se može uveliko popraviti.

132. Žensko akutno odjeljenje, smješteno u prizemlju, je smještalo 18 pacijentica⁶⁴ u vrijeme posjete. Svaka od dvije spavaonice je promjera 33m² i nema namještaja osim kreveta (sedam i devet kreveta). Neki kreveti čak nemaju ni plahti, a ispravnost i higijena susjednih sanitarnih dijelova su veoma loši. Za razliku od muškog akutnog odjeljenja, ženska «trpezarija» (23m²) nije opremljena TVom.

Osim toga, žensko akutno odjeljenje je opremljeno malom sobom za izolaciju (9m², dva kreveta), na koju se pruža otvoren pogled iz najveće spavaonice.

133. Što se tiče fizičkih vježbi na otvorenom, pacijenti oba aktuna odjeljenja imaju samo privremeni pristup (oko 20 minuta), u malim grupama, bolničkim površinama, jer nema bezbjednog dijela za fizičke vježbe u kompleksu bolnice, neki pacijenti koriste sedmičnu jednosatnu sportsku aktivnost.

134. **CPT preporučuje da se preduzmu mjere u muškom i ženskom akutnom odjeljenju da bi se:**

-odmah obezbjedila odgovarajuća čista posteljina za akutne pacijentice;

-odmah povećao nivo higijene u sanitarnim dijelovima prema bolničkim standardima,

-ponudilo svim pacijentima smještenim u akutim odjeljenjima, u zavisnosti od zdravstvenog stanja, najmanje jedan sat fizičkih vježbi na otvorenom u razumno velikom i sigurnom prostoru, koji treba da ima i zaklon od loših vremenskih prilika;

-ponude bolji uslovi, posebno što se tiče prostora i dekoracije u dnevnim sobama zatvorenih jedinica, uz to, treba razmotriti postavljanje TVa u ženskom akutnom odjeljenju;

-obrati pažnja na dekoraciju ženskih spavaonica.

135. CPT takođe treba da naglasi neposrednu opasnost od nedostatka bezbjednosti primjećene u oba akutna odjeljenja, čime se osjetljivi pacijenti, kao i osoblje, dovode u opasnost. Preciznije, u vrijeme posjete, ni jedan od dva odjeljenja nije bio opremljen sistemima koji bi omogućili neposredno posmatranje unutar odjeljenja (kao što je osnažena staklena ploča, koja omogućava dikretan nadzor spavaonica iz sobe za sestre; otvor za posmatranje na ulaznim vratima odjeljenja, CCTV sistema itd.) ili koji omogućavaju osoblju da pozovu pomoć u vanrednim slučajevima u odjeljenju (vidjeti stav 152.).

CPT preporučuje da uprava Jakeš instituta preduzme mjere, pod hitno, da popravi bezbjednosne aranžmane u muškim i ženskim akutnim odjeljenjima, u svjetlu gornjih primjedbi.

136. Nešto pozitivnija primjedba, delegacija je saznala za projekat «Gazdisntvo» (vidjeti stav 118.) u Jakeš institutu i prijedlog za opremanje ustanova socijalne zaštite u Višegradu, kako bi se omogućila postepen povratak pacijentica koje pate od smetnji u učenju. CPT pozdravlja ova dešavanja.

---

⁶⁴ Spavaonice imaju ukupno 17 kreveta, u vrijeme posjete, jedna pacijentica je spavala u izolaciji.

4. Tretman i njega

a. Uvod

137. Psihijatrijski tretman treba da je zasnovan na individualizovanom pristupu, koji podrazumijeva sastavljanje planova tretmana za svakog bolesnika u kojem se navode ciljevi tretmana, terapijska sredstva korištena i odgovorni član osoblja. Plan tretmana treba takođe da sadrži nalaze redovnog pregleda mentalnog zdravlja bolesnika i pregled lijekova bolesnika.

Tretman bi trebalo bi da uključi širok dijapazon terapijskih, rehabilitacionih i rekreativnih aktivnosti, kao što su pristup radnoj terapiji, grupnoj terapiji, individualnoj psihoterapiji, umjetnostima, drami, muzici i sportu. Bolesnici treba da imaju redovan pristup odgovarajuće opremljenim rekreacionim sobama i da svakodnevno imaju mogućnost fizičkih vježbi na otvorenom; takođe bi bilo poželjno da im se ponudi obrazovna aktivnost i odgovarajući rad.

b. Psihijatrijska bolnica Sokolac

138. Većina bolesnika u FPU pati od šizofrenije, iako je rečeno da 1/3 pati od smetnji u učenju ili drugih mentalnih poremećaja. Što se tiče muškog akutnog odjeljenja, najčešći problemi pri prijemu su velike psihoze. Glavni ljekar je potvrdio da su nekih 2/3 bolesnika u akutnom odjeljenju dugoročni pacijenti, koji drugdje ne bi mogli biti bolje smješteni.

139. Kao što je već navedeno, muško akutno odjeljenje i FPU smještaju najzahtevnije i/ili najopasnije bolesnike. Većina **bolesnika u muškom akutnom odjeljenju** je primljena uz pomoć policije, srednjeg medicinskog osoblja i članova porodice. Po dolasku, pacijenta pregleda dežurni psihijatar, a vrši se fizički pregled. Glavni tretman za takve pacijente se sastoji od farmakoterapije, i veoma mali broj pacijenata ima pristup radnoj terapiji. Nisu uspostavljeni individualni planovi terapije.

Pacijenti u FPU se primaju po nalogu suda (krivičnog ili prekršajnog suda) ili se premještaju iz zatvorske ustanove. Velika većina pacijenata ostaje u jedinici otprilike na period od četiri do pet godina.⁶⁵ Samo je veoma ograničen broj pacijenata (u «otvorenom» odjeljenju) posjetio objekat za radnu terapiju smještenu u bolnici, a tretman se zasnavao skoro isključivo na farmakoterapiji. Ponovo, nema pojedinačnih planova tretmana.

CPT preporučuje da se učine povećani naponi na Psihijatrijskoj bolnici Sokolac da se razvije psiho-socijalna terapija u posjećenim jedinicama.

141. U vezi sa lijekovima, delegacija je informisana da ih ima u dovoljnim količinama, ali ne dovoljnog kvaliteta i raznovrsnosti, posebno odgovarajućih psihotropnih lijekova.

---

⁶⁵ Slučaj osam "starih" pacijenata koji su primljeni u jedinicu prije oružanog sukoba 1992-5. i koji su pritvoreni u RS na osnovu sudskog naloga izdatog u Federaciji će biti pominjani dalje u ovom izvještaju.

Psihijatri jedinice su potvrdili da povremeni prekidi u terapiji lijekovima pacijenata, zbog finansijskih ograničenja/ ili teškoća u snadbijevanju, su rezultovala u pogoršanju mentalnog stanja bolesnika.

CPT preporučuje da se preduzmu koraci da se osigura da se obezbijede prepisani lijekovi, te da se garantuje redovno snadbijevanje odgovarajućim lijekovima u svako vrijeme.

142. Tjelesnu njegu uglavnom pružaju psihijatri jedinice. Ipak, specijalista za interne bolesti koji radi u ustanovi može posjetiti jedinicu po pozivu psihijatra. Uz to, Pacijenti bi mogli lako biti poslani u opštu bolnicu ako im bude potrebna specijalistička intervencija. Ipak, **moglo bi biti problema ako pacijenti FPU trebaju skupe lijekove, a opšta bolnica zahtijeva od FPU da snosi troškove.**

c. Jakeš institut

144. Svi pacijenti primljeni u muško ili žensko akutno odjeljenje su hronični psihijatrijski bolesnici, koji pate od psihotičnih bolesti, kojima je potreban poseban psihijatrijski tretman i rehabilitacija. U njih bolesnike uglavnom upućuju iz drugih zdravstvenih ustanova, od strane lokanog vijeća, medicinske ustanove ili člana porodice, ili iz drugih odjeljenja iste ustanove, na osnovu njihove agresivnosti, rizika od samopovređivanja, ili rizika od bjekstva. Nakon tri ubistva koja su se odigrala 20. avgusta 2001, u muškom akutnom odjeljenju, uprava bolnice je odlučila da dostavi sve nove zahtjeve za prijem na prethodnu proceduru provjere koju će obavljati poseban odbor sastavljen od direktora finansija, glavnog neuropsihijatra, psihologa i socijalnog radnika.

Bolnica je koristila usluge jednog radnog terapeuta koji, ipak, ne posjećuje akutna odjeljenja. Bez obzira na to, neki akutni bolesnici su odvođeni dvaput sedmično, po jedan sat, u objekat za radnu terapiju, u pratnji bolničkog radnika.

CPT preporučuje da se izvrše napori da se poveća broj bolesnika na radnoj terapiji.

145. Što se tiče lijekova, delegacija je informisana da je obezbijeđen pristup starijoj generaciji psihotropnih lijekova, ali da lijekovi kao što je klopazin ili novija generacija antipsihotičkih lijekova nije dostupna. Kao što je bio slučaj u Psihijatrijskoj bolnici Sokolac, **CPT preporučuje da se preduzmu koraci da se osigura da prepisani lijekovi i budu obezbijeđeni i da je redovna dostava odgovarajućih lijekova zagarantovana sve vrijeme.**

146. Delegacija je sa zabrinutošću primijetila da 24-satna medicinska pokrivenost na licu mjesta još uvijek nije uvijek garantovana u Jakeš institutu; kako bi ublažili ovu situaciju, psiholog i socijalni radnik su uključeni u 24-satnu smjenu.

CPT preporučuje da se preduzmu mjere u Jakeš institutu da se osigura da samo profesionalni medicinari budu angažovani u smjene.

147. Za razliku od psihijatrijske bolnice Sokolac, medicinske bilješke u Jakešu se ne vode na odgovarajući način. U dva akutna odjeljenja koja su posjećena, delegacija je pronašla brojne dosije mjesecima bez unosa.

CPT preporučuje da se preduzmu mjere u Jakeš institutu da se osigura da se vodi bilješka o mentalnom i tjelesnom stanju bolesnika u ličnim dosijeima.

5. Kadrovska pitanja

148. Ljudski resursi treba da su odgovarajuću u smislu broja, kategorija osoblja (psihijatri, opšta praksa, sestre, psiholozi, radni terapeuti, socijalni radnici itd) i u smislu iskustva i obučenosti. Nedostaci u ljudskim resursima će često ozbiljno uzdrmati napore da se ponudi adekvatan psihološki tretman zasnovan na individualnom pristupu. Zatim, oni mogu dovesti do visokorizičnih situacija po bolesnike, bez obzira na dobre namjere i istinske napore osoblja u službi.

U nekim zemljama, uključujući i Bosnu i Hercegovinu, CPT je bila prilično iznenađen malim brojem kvalifikovanih psihijatrijskih sestara među srednjim medicinskim osobljem u psihijatrijskim ustanovama, kao i nedostatkom kvalifikovanog osoblja za rad na socijalnoj terapiji (posebno, radnih terapeuta). Razvoj specijalizovane obuke psihijatrijskog srednjeg medicinskog osoblja i snažan naglasak na socijalnu terapiju bi imali značajan uticaj na kvalitet njege. Posebno, ovo bi vodilo do pojave terapeutskog miljea manje skoncentrisanog na tretmane zasnovane na lijekovima i psihološke tretmane.

149. Medicinsko osoblje FPU bolnice Sokolac se sastoji od jednog sudskog psihijatra i pet sestara (uključujući jednu glavnu). Uz to, jedinica ponekad (nekoliko sati sedmično) koristi usluge bolničkog psihologa, radnog terapeuta i socijalnog radnika (koje morja dijeliti sa ostalim odjeljenjima). Medicinski tim je pojačan sa devet policijskih službenika (dvojica po smjeni) odgovornih za pitanja bezbjednosti. Kao rezultat, uobičajena dnevna smjena se sastoji od sudskog psihijatra, jedne ili dvije sestre i dva policijska službenika. Uveče i ponoći i vikendima, samo jedna sestra i dva policijska službenika su zadužena za nekih 80 pacijenata.

U muškom akutnom odjeljenju, medicinski tim se sastoji od dva psihijatra i jedanaest sestara (uključujući i glavnu sestru). Jedinica takođe dijeli usluge bolničkog psihologa. Jutarnja smjena se uglavnom sastoji od dva psihijatra, glavne sestre i još dvije sestre.

Muško i žensko akutno odjeljenje u Jakeš institutu koristi usluge pet sestara (iako je samo jedna dodijeljena odjeljenju u svako vrijeme). Ovo prisustvo je osnaženo radnim danima u jutarnjim satima glavnom sestrom, odgovornom za dva akutna odjeljenja. Prisustvo psihijatra je obezbijeđeno redovnim obilascima. Osim toga, ograničeni doprinos daju i spcijalni radnici, psiholog i radni terapeut.

150. Po mišljenju CPTa, lijekovi i srednje stručno osoblje u pomenutim odjeljenjima-jedinicama je dramatično nedostatno, kao i ostale usluge (psiholog, radna terapija,

socijalni radnik). Brojni štetni efekti ovakvog stanja (nedostatak fizičke bezbjednosti za pacijente i osoblje, nedostatak individualizovanih planova tretmana zasnovanih na višedisciplinarnom pristupu itd.) su već naglašeni. Ovakva brojnost osoblja vodi ka tome da se stvaraju visoko stresni radni uslovi za osoblje i povećava rizik od neprimjerenih reakcija osoblja prema težim pacijentima.

CPT, stoga, preporučuje da relevantni organi hitno izvrše pregled, u obje ustanove, brojnosti osoblja u određenim odjeljenjima, u cilju osnaživanja prisustva kvalifikovanog lješkarskog i srednjeg medicinskog osoblja (vidjeti stav 122.). S obzirom na specifična zaduženja i broj pacijenata u FPU u bolnici Sokolac, zvaničan broj psihijatarata (tj, tri psihijatra) i sestara (tj, tri sestre) treba se smatrati apsolutnim minimumom.

Ostalo osoblje (psiholozi, radni terapeuti, socijalni radnici) treba da osnaže postojeće timove, u cilju povećanja višedisciplinarnosti prirode tretmana obezbijedenog bolesnicima.

151. Kao u drugim zdravstvenim službama, važno je da različite kategorije osoblja zaposlenog u psihijatrijskoj jedinici redovno sastaju i formiraju tim pod vodstvom starijeg lješkara. Ovo će omogućiti da se svakodnevni problemi ustanove, da se o njima raspravlja i da se pružaju upute. Nedostatak takve mogućnosti će povećati frustraciju i mrzovolju među osobljem.

Po mišljenju delegacije, jasno je da trenutni sastav osoblja ne omogućava funkcionisanje takvih radnih procedura. **CPT poziva vlasti da uspostave takve procedure, zajedno sa osnaživanjem kadra.**

152. Kako bi se obezbijedio efikasan tretman, osoblje treba takođe da bude u potpunosti sigurno u svoju bezbjednost. Delegacija je primijetila sa zabrinutošću da nema određenih alarmnih/pozivnih sistema za osoblje u sudskim i akutnim odjeljenjima koja su posjećena (vidjeti stav 125.). Iznenađujuće, sestre i bolnički radnici koje smo susreli u odjeljenjima tokom posjete su naglasili da se osjećaju nezaštićeno u slučaju incidenta. **CPT preporučuje da vlasti postave alarmne/pozivne sisteme (na pr. oglašivače za hitne slučajeve ili pozivne uređaje) za osoblje koje radi u sudskim i akutnim odjeljenjima.**

6. Sredstva ograničavanja/izolacije

153. U bilo kojoj psihijatrijskoj ustanovi, **ograničavanje** uznemirenih i/ili nasilnih pacijenata može povremeno biti neophodno. Ovo je područje posebne zabrinutosti za CPT, s obzirom na mogućnost zloupotrebe i zlostavljanja.

154. CPT bi želio da naglasi da je ograničavanje pacijenata trebalo da potpada od jasno definisanu politiku. Takva politika treba da pojasni da početno ograničavanje uznemirenog ili nasilnog pacijenta treba, koliko je god moguće, biti ne-fizičko (na pr, verbalna instrukcija), a gdje je fizičko ograničavanje neophodno, ono treba u principu da je ograničeno na kontrolu ruku. Osoblje u takvim ustanovama takođe treba da prođe

obuku i u ne-fizičkim i manuelnim tehnikama kontrole uznemirenih ili nasilnih pacijenata. Posjedovanje takvih vještina će omogućiti osoblju da izabere najbolji odgovor kada se suoči sa teškim situacijama, čime znatno smanjuju rizik od povreda i za pacijente i za osoblje.

Dalje, pribjegavanje instrumentima fizičkog ograničavanja će samo vrlo rijetko biti opravdano i skoro uvijek će ga ljekar izričito narediti ili će o tome biti odmah obaviješten u cilju traženja njegovog odobrenja. Ako se, u posebnim slučajevima, pribjegne instrumentima fizičkog ograničavanja, oni treba da su uklonjeni prvom prilikom. Ljekari treba uvijek da odrede period na koji odobravaju korištenje takvih instrumenata (na pr, dva sata), a za nastavak korištenja treba tražiti odobrenje ljekara.

CPT bi želio da naglasi da primjena instrumenata fizičkog ograničavanja na period od nekoliko dana ne može imati terapeutsko opravdanje i da predstavlja, po mišljenju CPTa, zlostavljanje. Instrumenti fizičkog ograničavanja nikada ne treba da se primjenju, niti da se njihova primjena produžava, kao kazna. Uz to, lisičine su neprihvatljive kao ograničavanje u psihijatrijskoj ustanovi.

Svaki slučaj fizičkog ograničavanja bolesnika (kontrola ruku, korištenje instrumenata fizičkog ograničenja) treba da se ubilježi u poseban registar ustanove otvoren u te svrhe (kao i u dosijeu pacijenta). Bilješka treba da sadrži vrijeme kada je mjera počela i završena, okolnosti slučaja, razloge pribjegavanja mjere, ime ljekara koji je odredio odobrenje mjere, kao i bilješku o povredama koje su pretrpjeli pacijent ili osoblje. Ovo će uveliko olakšati upravljanje ovakvim slučajevima i njihovu prisutnost.

Pacijenti koji su fizički ograničeni ili smješteni u izolaciju moraju biti redovno nadgledni, najbolje - redovno.

155. U FPU Sokolac, sredstva ograničenja koja su meka ili kožna se ne upotrebljavaju. Ipak, delegacija je informisana da su policijske lisičine korištene kod jednog pacijenta, koji je počinio trostruko ubistvo u jedinici 2001. godine. U izuzetnim okolnostima, ručni zglobovi pacijenta su povezani lisičinama na prednjem dijelu, ponekad na četiri-pet dana, ali su lisičine bile skidane da bi pacijent mogao da se opere, koristi toalet itd. Pacijent se mogao i privezati lisičinama jednom rukom za krevet, u izolaciji jedinice.

Policijske lisičine se vrlo rijetko koriste u muškom akutnom odjeljenju za ograničavanje uznemirenog pacijenta privezivanjem za okvir kreveta ili radiator. Medicinsko osoblje je navelo da bi više voljelo da koristi mekano ograničavanje ili kožne poveze, ali da oni nisu dostupni. U FPU i muškom akutnom odjeljenju, korištenje sredstva ograničavanja je odgovornost samo ljekara i bilježeno je u knjizi smjena sestara/čuvara. Ipak, nema pisanih pravila koja regulišu njihovo korištenje.

156. U akutnim odjeljenjima Jakeš instituta, pacijenti mogu biti privezani za krevet u izuzetnim okolnostima. Ova mjera se primjenjuje po odobrenju ljekara, ne duže od 2-3 sata, i bilježi se u knjizi raporta u odjeljenju. Kao što je slučaj u bolnici Sokolac, nema pisanih pravila koja regulišu njihovo korištenje.

157. CPT preporučuje da se jasno definisana politika korištenja sredstva ograničenja odmah donese u dvije posjećene ustanove, kao i u bilo kojoj drugoj sličnoj ustanovi u BiH, uzimajući u obzir kriterije date u stavu 154. Uz to, policijske lisičine se ne smiju koristiti da ograniče pacijente u psihijatrijskim ustanovama. Ako bude neophodno, odobrena meka ograničavanja ili kožni povezi treba da su dostupni.

CPT takođe poziva vlasti da razmore korištenje jednog smještaja kada primjenjuju sredstva ograničenja na pacijente, kako bi izbjegli da se ovo radi u prisustvu ostalih pacijenata i posjetilaca (iako ovo ne treba da sprečava tijesan nadzor koje takvi pacijenti zahtijevaju).

158. *Sobe za izolaciju se koriste za smještaj uznemirenih/nasilnih pacijenata u FPU Sokolac i ženskom akutnom odjeljenju Jakeš instituta. Materijalni uslovi potonjeg su zadovoljavajući. Ipak, u FPU, uslovi izolacije su veoma skromni, a temperatura je niska. Čuvar/sestra uglavnom stave bolesnika u izolaciju, a ljekara na dužnosti konsultuju za odobrenje. Nema posebnog registra za korištenje izolacije, ali smjenske knjige čuvara/sestara ih bilježe. **CPT preporučuje da se pisana pravila donesu u vezi sa korištenjem izolacije, u skladu sa kriterijima datim u 6. Opštem izještaju CPT.** (vidjeti stav 49-50 CPT/INf(98)12).*

7. Zaštita

159. Zbog svoje osjetljivosti, mentalno bolesni i mentalno oštećeni zahtijevaju mnogo pažnje kako bi se spriječio bilo kakav oblik ponašanja, ili da bi se izbjegao bilo kakav propust, koji bi bili suprotni njihovom dobrostanju. Iz toga slijedi da nedobrovoljno smještanje u psihijatrijske ustanove/specijalne institucije uvijek treba da bude praćeno ogovarajućom zaštitom.

160. Kako je već navedeno (vidjeti stav 139.), pacijenti se primaju u FPU Sokolac trima glavnim kanalima (krivični sudovi, sudovi za prekršaje ili premještaj iz zatvora).

Osuđenici za krivična djela se pritvaraju u FPU u skladu sa članom 59. (prisilni psihijatrijski tretman) i članom 61. (prisilni tretman zbog druge ili alkohola) Zakona o krivičnom postupku RS. Ovaj smještaj treba da bude na neodređeno vrijeme, a pacijenti uglavnom ostaju u jedinici 3-5 godina. Otpuštanje iz jedinice se sprovodi u skladu sa članom 220. Zakona o sprovođenju krivičnih kazni. Pacijenti za koje se smatra da su hronično bolesni i ovisnici o alkoholu mogu biti osuđeni u skladu s članom 190. Zakona o prekršajima na vremenski određenu mjeru do šest mjeseci tretmana u psihijatrijskoj ustanovi. U oba gornja slučaja pacijenti imaju pravo na pomoć predstavnika Zakona i mogu se žaliti protiv mjere u roku od 15 dana.

Pacijenti takođe mogu biti premješteni u FPU iz zatvorske ustanove. Ako je pacijent pritvoren u istražnom odjeljenju, psihijatar koji je povremeno angažovan treba da predloži njihov premještaj sudu, koji bi, tada, prema članu 242. Zakona o krivičnom

postupku, donio odluku. Što se tiče osuđenika, delegacija je informisana da takvi premještaji ne uključuju i sudski postupak.

161. Delegacija je primjetila prisustvo u FPU nekoliko pacijenata iz Federacije, pritvorenih u skladu sa članom 480 zakona o krivičnom postupku Federacije. Koliko je delegacija moga ustanoviti, njihov pritvor izgleda da je proceduralno ispravan, jer su sudovi Federacije zatražili i naredili nastavak pritvora u FPU Sokolac. Ipak, nejasno je da li su entieti potpisali međuentietski sporazum kojim se omogućava ovakva praksa. **CPT bi želio da primi više informacija o ovom pitanju.**

162. Pacijenti, civili, u akutnom muškom odjeljenju na Sokocu i muškom i ženskom akutnom odjeljenju Jakeš instituta se nazivaju «dobrovoljnim pacijentima», jer ne postoji građanski Zakon kojim se određuje pritvor (ukoliko odbiju da borave dobrovoljno). Njihov prijem/smeštaj je po odluci ljekara, bez pozivanja na zakonske kriterije, ili mogućnost pravnog osporavanja⁶⁶.

163. Delegacija je informisana da je u RS u pripremi Akt o medicinskom zdravlju, koji treba da popravi opisanu situaciju. **CPT bi želio da primi kopiju ovog nacrta Akta. Preporučuje da vlasti preduzmu korake da osiguraju da je nacrt Akta u skladu sa kriterijima datim u 8. Opštem izvještaju CPTa u vei sa zaštitom pacijenata u kontekstu nedobrovoljnog smještaja** (vidjeti stav 51-57- CPT/Inf (98)12).

III. REZIME I ZAKLJUČCI

A. Policijske ustanove

164. Mnoge osobe lišene slobode koje je intervjuisala delegacija su navele da se prema njima policijski službenici postupali korektno, i u vrijeme hapšenja i tokom vremena provedenog u policijskoj ustanovi. Ipak, jedan broj intervjuisanih osoba u različitim dijelovima zemlje je navelo da su bili fizički zlostavljani. Većina tih navoda se odnosi na zlostavljanje u vrijeme hapšenja. Ipak, nemali broj intervjuisanih je naveo da su ih zlostavljali uniformisani policijski službenici ili inspektori tokom saslušavanja.

Tipovi navedenog zlostavljanja uključuju udaranje pesnicama, nogama i udaranje po raznim dijelovima tijela palicama, metalnim šipkama, metalnim kablovima obloženim plastikom ili bejzbol palicama. Neobilježeni predmeti te vrste su pronađeni u brojnim policijskim stanicama u kancelarijama za ispitivanje osumnjičenih.

U nekoliko slučajeva, delegacija je prikupila propratnu ljekarsku evidenciju, koja odgovara izjavama osoba o zlostavljanju, bilo pregedanjem ljekarskih zabilješki otvorenih po prijemu osobe u istražni zatvor ili direktnim posmatranjima ljekara

---

⁶⁶ Delegacija je informisana da je prije oružanog sukoba 1992-5, pacijente kojima je bila potrebna daju navode o zlostavljanju, kao i o nedobrovoljna hospitalizacija pregledala komisija (u sastavu: ljekar, glavni lejkar i direktor bolnice), koji bi ih eventualno smještali protiv njihove volje, a sud je informisan o tome u roku od 48 sati. Takva procedura nije primjenjivana godinama.

delegacije. Uopštenije, zdravstveno osoblje u nekim istražnim zatvorima je potvrdilo da, po njihovom iskustvu, jedan broj osoba primljenih u njihove ustanove nakon perioda policijskog pritvora daje navode o policijskom zlostavljanju i ima povrede koje odgovaraju tim navodima.

165. CPT preporučuje da relevantne vlasti, kao i stariji policijski službenici redovno instruiraju policijske službenike da: zlostavljanje neće biti tolerisano, da će sve relevantne informacije u vezi sa navodnim zlostavljanjem biti istražene, i da će počinioci takvog tretmana podlijegati strogim kaznama.

Najbolja moguća garancija protiv zlostavljanja je da policijski službenici nedvosmisleno odbiju njegovu primjenu, ovo podrazumijeva stroge kriterije odabira u vrijeme regrutovanja policijskih službenika i obezbjeđivanje odgovarajuće profesionalne obuke. Druga veoma djelotvorna sredstva sprečavanja zlostavljanja su u revnosnom ispitivanju od strane nadležnih organa svih relevantnih informacija vezanih, a navodno zlostavljanje o kojem mogu biti obaviješteni, bilo da je informacija došla u obliku formalne pritužbe ili ne. CPT je dao detaljne preporuke o ovim pitanjima.

166. Što se tiče formalnih zaštita od zlostavljanja pritvorenih osoba, CPT pridaje posebnu važnost trima pravima osoba lišenih slobode od strane policije: pravo na obavještanje bližih srodnika ili treće strane po njihovom izboru o pritvoru, pravo na pristup advokatu i pravo na pristup ljekaru. U smislu formalnog zakonskog okvira, neke od ovih zaštita već postoje u oba entiteta u vrijeme posjete. Dalje, one su unesene u državni Zakon o krivičnom postupku iz 2003. Ipak, izgleda da je po srijedi velika praznina između zakonskih odredaba i njihove primjene u praksi.

Odbor je preporučio da se preduzmu mjere koje bi osigurale da se svako od pomenutih prava zakonski garantuje i da je u primjeni u praksi, te je preporučio da obrazac sa tim pravima bude sistematski djeljen privedenim osobama, na samom početku policijskog pritvora. Obrazac treba da je dostupan na odgovarajućem broju jezika.

167. Policijski pritvor u BiH traje relativno kratko, ipak, neki elementarni materijalni uslovi moraju biti ispunjeni. Uslovi pritvora u posjećenim ustanovama značajno se razlikuju. CPT je preporučio da se pregleda stanje u ćelijama u svim policijskim stanicama, s obzirom na opšte kriterije date u izvještaju Odbora.

B. Zatvori

168. Velika većina pritvorenika u istražnim odjeljenjima intervjuisanih u Banjaluci, Mostaru, Sarajevu i Srpskom Sarajevu nisu dali nikakve navode o zlostavljanju od strane zatvorskog osoblja, i zaista, jedan broj njih se pozitivno izrazio o načinu na koji su tretirani od strane zatvorskog osoblja. Što se tiče zatvora u Zenici, većina intervjuisanih zatvorenika nije imalo pritužbi u vezi sa načinom na koji su tretirani od strane zatvorskog osoblja, s značajnim izuzetkom mnogih zatvorenika koji su prethodno bili smješteni u paviljonu II.

169. CPT je duboko zabrinut oko niza navoda o velikom, organizovanom i sistematskom zlostavljanju zatvorenika od strane zatvorskih službenika tokom i nakon operacije, koja je izvedena 21. februara 2003, a imala je za cilj odvajanje nekih 50 «organizatora i vođa» nereda koji su se desili deset dana prije u Zatvoru u Zenici. Delegacija je održala pojedinačne razgovore sa mnogim zatvorenicima koji u bili odvojeni u paviljonu II ili premješteni u druge zatvore u kontekstu te operacije, i ustanovila da su njihove izjave o zlostavljanju upečatljivo dosljedne. U nekoliko slučajeva ljekari delegacije su prikupili direktno od intervjuisanih zatvorenika medicinske dokaze koji odgovaraju pomenutim navodima.

CPT je pozvao relevantne vlasti da osiguraju da se sprovede opsežna, nezavisna i nepristrasna istraga o događajima koji su počeli 21. februara 2003. u Zatvoru u Zenici. Istraga treba da utvrdi da li je korištenje sile od strane zatvorskih službenika bilo opravdano pod datim okolnostima, kao i da utvrdi, po potrebi, kazne za odgovorne.

Odbor takođe preporučuje da bilo kakve dalje intervencije u vezi sa neredima u zatvoru budu nadgledane od strane organa koji je nezavistan od date ustanove ili specijalne jedinice koja vrši intervenciju. Prisustvo takvih organa bi imao efekat odvratanja bilo koga ko namjerava da zlostavlja zatvorenike, a uveliko bi i olakšalo istragu bilo kakvih navoda o zlostavljanju, te ispravno pripisivanje krivice.

170. Uopštenije, CPT je preporučila da relevantne vlasti nastave da daju visoki prioritet razvoju obuke zatvorskog osoblja, kako početne, tako i kontinuirane. Tokom takve obuke, značajan naglasak treba dati na sticanje vještina međuljudske komunikacije. Izgrađivanje pozitivnih odnosa sa zatvorenicima treba da se smatra ključnom odlikom poziva zatvorskog službenika.

171. Obaveza vođenja računa koji imaju zatvorski organi u vezi sa zatvorenicima za koje su zaduženi uključuje i odgovornost osiguravanja bezbjednosti i fizičkog integriteta i, podrazumijeva se, treba da su oprezni u vezi sa bilo kakvom mogućnošću povređivanja od strane ostalih zatvorenika, kao i u odnosu na samopovređivanje. Rad na takvim pojavama zahtijeva da zatvorsko osoblje bude oprezno u vezi sa znakovima nevolje, te riješeno i odgovarajuće obučeno da interveniše kada bude neophodno. Uz to, zatvorski sistem treba da radi na pitanju odgovarajuće klasifikacije i rasporeda zatvorenika.

U smislu prikupljenih informacija tokom posjete, posebno u zatvorima u Sarajevu i Zenici, CPT je preporučio da se uspostave i strogo sprovede strategije borbe protiv nasilja među zatvorenicima i samopovređivanja. U smislu politike raspoređivanja u ćelije, spavaonice ili jedinice, posebno je važno da maloljetnici (tj, osobe mlađe od 18 godina) budu smještene odvojeno od odraslih.

Klima u zatvoru uveliko zavisi od kvaliteta i resursa njegovog osoblja. S tim u vezi, nedogovarajući broj osoblja predstavlja najveći problem za cijeli zatvorski sistem BiH. CPT je preporučio da relevantne vlasti sprovedu, bez odlaganja, pregled sadašnjih kadrovskih aranžmana u svim zatvorskim ustanovama, u cilju osiguravanja da broj

zaposlenog zatvorskog osoblja bude dovoljan da garantuje i bezbjednost osoblja i fizički i mentalni integritet zatvorenika.

172. Ozbiljni nedostaci u smislu materijalnih uslova pritvora, zbog neadekvatne infrastrukture ili pogoršavanja stanja prostorija (koje je često urokovano prenatrpanošću), je prisutno u različitom stepenu u posjećenim ustanovama, a najgori uslovi su viđeni u istražnom zatvoru u Sarajevu. CPT je dala različite preporuke za rješavanje ovog problema. Kao prioritet, razni naponi su učinjeni da se smanji broj smještenih u zatvorima, s ciljem da se obezbijedi najmanje 4m² prostora po osobi. Kao rezultat informacija prikupljenih u paviljonu II zatvora u Zenici, CPT je takođe preporučio da se preduzmu neophodni koraci da se osigura da se zatvorenici nikada ne smještaju u mračnim ćelijama, na bilo koji vremenski period.

173. Osnovni problem što se tiče *istražnih odjeljenja* u BiH je potpun nedostatak aktivnosti van ćelija za maloljetnike. U vrijeme posjete, pritvorenici su se držali više od 23 sata dnevno u ćelijama (sa izuzetkom istražnog odjeljenja zatvora u Srpskom Sarajevu). U skoro svim posjećenim ustanovama, čak i zakonski zahtjev vježbanja na otvorenom prostoru nije bio poštivan.

Organizacija režima aktivnosti u istražnim odjeljenjima nije precizna stvar, u smislu nepredvidivosti smjene zatvorenika. Ipak, sadašnja politika pukog «smještanja» pritvorenika je neprihvatljiva. CPT je preporučio da organi preduzmu korake da radikalno poprave režim aktivnosti za pritvorenike. Cilj je da se osigura da pritvorenici budu u mogućnosti da provedu razuman dio dana van svojih ćelija, da budu angažovani u različitim svrsishodnim djelatnostima (grupne aktivnosti, rad, po mogućnosti sa vrijednosti poziva, sport). Mjere treba hitno preduzeti kako bi se osiguralo da se svim pritvorenicima ponudi svakodnevno barem jedan sat vježbanja na otvorenom.

Osuđenici u zatvoru u Zenici odgovarajući dio dana provode izvan svojih jedinica. Ipak, postoji nesrazmjer između želja uprave i osoblja i programa aktivnosti koje se provode za mnoge zatvorenike. Oko jedne trećine ne koristi pozitivni režim koji bi ih mogao ohrabriti da se pozabave svojim problematičnim ponašanjem. CPT je preporučio da nadležni organi preduzmu neophodne korake da osiguraju da svi zatvorenici u zatvoru u Zenici imaju pristup odgovarajućim radnim, obrazovnim, sportskim i rekreativnim aktivnostima.

174. Brojnost zdravstvenog osoblja u zatvoru u Banjaluci, Mostaru i Srpskom Sarajevu se može smatrati zadovoljavajućim, s obzirom na relativno mali broj zatvorenika u tim ustanovama, a što je neodgovarajuće u zatvorima u Sarajevu i Zenici. **Standardne jedinice** za zdravstvenu zaštitu se uveliko razlikuju, a što se tiče *ljekarske povjerljivosti*, ona se ne poštuje uvijek. CPT je preporučio da se rješavaju primjećeni nedotaci. Takođe je dao preporuke smišljene da osnaže doprinos zdravstvenih službi u *sprečavanju zlostavljanja pritvorenih osoba, sistematskim snimanjem povreda ustanovljenih pregledima novopristiglih zatvorenika i nakon slučajeva nasilja u zatvoru.*

175. CPT delegacija je primijetila ozbiljne nedostatke u odjeljenju sudske psihijatrije zatvora u Zenici. Materijalni uslovi u kojima borave pacijenti ne zadovoljavaju bolničke standarde, broj osoblja je potpuno neodgovarajući, a tretman za veliku većinu zatvorenika se svodi na farmakoterapiju. Ovi nalazi su u znatnoj mjeri potvrđeni od strane tima stručnjaka Ministarstva zdravlja.

CPT je preporučila da vlasti obezbijede radnu strategiju da bi olakšali premještanje odjeljenja, a da se u međuvremenu, preduzmu neke hitne mjere, kao što je povećanje broja osoblja, pružanje radnih aktivnosti, izrada planova individualnog tretmana, uspostavljanje pisane politike korištenja usamljenja i mjera ograničavanja, te poboljšanje materijalnih uslova.

176. CPT je takođe, dala jedan broj preporuka i komentara u vezi sa raznim drugim zatvorskim pitanjima, a u vezi sa svojim mandatom: kontakt sa spoljnim svijetom, pitanja maloljetnika, disciplina, usamljenje, sredstva ograničavanja, procedure pritužbi i inspekcije. Odbor je, posebno, preporučio nadležnim organima da teže osiguravanju da se maloljetni zatvorenici drže u posebnim pritvornim centrima za maloljetnike, koji nude režime skrojene prema njihovim potrebama i uz odgovarajuće obučeno osoblje.

C. Psihijatrijske ustanove

177. Delegacija nije primila nikave navode o skorašnjem namjernom zlostavljanju pacijenata od strane osoblja u Jakeš institutu. Za razliku od toga, ozbiljni navodi o zlostavljanju pacijenata od strane osoblja su primljeni u Psihijatrijskoj bolnici Sokolac, gdje su pacijente muškog akutnog odjeljenja navodno gurali, šamarali i udarali (uključujući i palicom) članova zdravstvenog tima. Ostale prikupljene informacije potvrđuje ove navode. CPT je preporučio da se jasno stavi na znanje osoblju u bolnici Sokolac da se zlostavljanje pacijenata neće tolerisati.

178. Ipak, najozbiljniji incidenti koji su rezultovali povređivanjem pacijenata su bili slučajevi nasilja između pacijenata u jedinici sudske Psihijatrije bolnice Sokolac (zatvoreno odjeljenje) i u muškom i žensko akutnom odjeljenju Jakeš instituta. Posebno treba pomenuti dva slučaja u vezi sa pacijentom zatvorene jedinice sudske psihijatrije na Sokocu i drugog u zatvorenom muškom akutnom odjeljenju u Jakeš institutu, obojica pomenutih pacijenata su počinili trostruko ubistvo drugih pacijenata u odjeljenju za četiri protekle godine. Osnovno je da se usvoje odgovarajuće procedure u obje ustanove, kako bi se izbjeglo ponavljanje tako dramatičnih incidenata i da bi se zaštitili određeni pacijenti od drugih pacijenata koji bi ih mogli povrijediti. Ovo *između ostalog* zahtijeva odgovarajuće prisustvo osoblja u svako vrijeme (uključujući noću, vikendima, praznicima) u okviru tih jedinica. CPT je preporučio da organi hitno pregledaju, u obje ustanove, brojnost osoblja u određenim odjeljenjima, u cilju osnaživanja prisustva kvalifikovanog osoblja i osiguravanja odgovarajućeg nadzora.

179. Životni uslovi u jedinici sudske psihijatrije u bolnici Sokolac su uglavnom pristojni, iako veoma skromni. Ipak, muško akutno odjeljenje nudi skučen životni prostori i ne zadovoljava čak ni osnovne higijenske standarde. Nedostataka ima i u muškom akutnom

odjeljenju Jakeš instituta, na primjer, što se tiče opšteg stanja objekta i higijene, dok je žensko odjeljenje posebno siromašno opremljeno. Detaljne preporuke u vezi sa tim pitanjima su date u izvještaju.

CPT je takođe naglasio direktnu opasnost koju predstavlja ozbiljan nedostatak obezbjeđenja na muškom i ženskom akutnom odjeljenju Jakeš instituta, koji dovodi osjetljive pacijente i osoblje u opasnost.

180. Odbor je dao jedan broj primjedbi u vezi sa tretmanom i njegom. na primjer, on je preporučio da se izrade individualni planovi tretmana i razvije psiho-socijalna rehabilitaacija u psihijatrijskoj bolnici Sokolac. Što se tiče Jakeš instituta, preporučeno je da se poveća broj pacijenata na radnoj terapiji i da se vode stalne bilješke u dosijeima pacijenata o njihovom mentalnom i fizičkom stanju. Što se tiče obje ustanove, preporučeno je da se preduzmu koraci kako bi se osiguralo da redovno snadbijevanje odgovarajućim lijekovima bude zagarantovano u svako vrijeme.

181. Što se tiče kadrovskih pitanja, CPT je iznenađen malim brojem kvalifikovanih psihijatrijskih sestara među srednjim medicinskim osobljem posjećenih psihijatrijskih ustanova i nedostatkom osoblja kvalifikovanog za socijalnu terapiju (a posebno radnih terapeuta). Već je pomenuta preporuka Odbora da relevantni organi izvrše hitan pregled, u obje ustanove, brojnosti osoblja u odjeljenjima. Odbor je naglasio da razvoj specijalizovane obuke za psihijatrijsko srednje stručno osoblje i veći naglasak na socijalnoj terapiji treba da ima značajan uticaj na kvalitet njege. Posebno, ovo treba da doprinese terapeutskom miljeu koji je manje skoncentrisan na fizičke i tretmane lijekovima.

Kako bi se obezbijedio efikasan tretman, osoblje takođe treba da je u potpunosti uvjereno u svoju bezbjednost. CPT, stoga, preporučuje da alarmni/pozivni sistemi budu postavljeni za osoblje koje radi u sudskim i akutnim odjeljenjima koja su posjećena.

D. Djelovanje po preporukama, komentarima i zahtjevima za informacijama CPTa

182. Različite preporuke, komentari i zahtjevi za informacijama koje je formulisao CPT su nabrojani u Dodatku 1.

183. Što se tiče, konkretnije, preporuka CPTa, uzimajući u obzir član 10. Konvencije, Odbor zahtjeva od vlasti BiH:

i.-da obezbede **u roku od šest mjeseci** privremeni odgovor sa detaljima oko toga kako namjeravaju da sprovedu preporuke, i u zavisnosti od slučaja, uz informacije o već preduzetim akcijama (Odbor je ukazao na hitnost nekih od svojih preporuka);

ii.-da obezbede **u roku od dvanaest mjeseci** dalji odgovor s punim detaljima o akcijama preduzetim da se sprovedu preporuke.

CPT vjeruje da će takođe biti moguće da vlasti BiH obezbijede, u gore pomenutom privremenom odgovoru, reakcije na komentare formulisane u ovom izvještaju, koji su rezimirani u dodatku I, kao i date odgovore na zahtjeve za informacijama.

184. U odnosu na dva posebna pitanja postavljena u izvještaju, CPT zahtijeva od vlasti BiH:

i. da pruže **bez daljeg odlaganja** informacije o mjerama stvarno preduzetim na rješavanju pitanja bezbjednosti, prosteklih od stanja kakvo vlada u muškom i ženskom akutnom odjeljenju Jakeš instituta za tretman, rehabilitaciju i socijalnu zaštitu hroničnih mentalnih bolesnika (vidjeti stav 121).

11.-da pruže **u roku od tri mjeseca** primjenjivu strategiju za olakšavanje premještanja odjeljenja sudske psihijatrije zatvora u Zenici na mjesto koje će ponuditi mogućnosti za otklanjanje brojnih nedostataka koje je primjetila delegacija Odbora (vidjeti stav 99).

DODATAK I.

SPISAK PREPORUKA, KOMENTARA I ZAHTJEVA ZA INFORMACIJAMA CPTa

A. Policijske ustanove

Preliminarne primjedbe

Zahtjevi za informacijama

-detaljne informacije u vezi sa funkcijama i ovlaštenjima državnog Ministarstva bezbjednosti u vezi sa lišavanjem slobode (stav 12),

-nove informacije o pravnom okviru za policijski pritvor, uključujući i po pitanju stupanja na snagu novih Zakona o krivičnom postupku Federacije BiH i RS (stav 14).

Tortura i drugi oblici zlostavljanja

Preporuke

-relevantni organi Federacije BiH i RS, kao i viši policijski službenici, redovno instruiraju policijske službenike da: zlostavljanje neće biti tolerisano, sve relevantne informacije u vezi s navodnim zlostavljanjem će biti istražene, a izvršitelji takvog tretmana će podlijegati strogim kaznama (stav 20),

-policijske službenike treba podsjetiti na odgovarajući način ne više nego što je striktno neophodno sile se treba upotrebljavati kada se sprovodi hapšenje i da, kada su osobe uhapšene i stavljene pod kontrolu, više nikako nemože biti bilo kakvog opravdanja za njihovo udaranje (stav 21),

-veoma visok prioritet će se dati profesionalnoj obuci za policijske službenike svih rangova i kategorija, uzimajući u obzir primjedbe u stavu 23. Stručnjaci koji pripadaju policiji treba da su angažovani u ovoj obuci (stav 24),

-spremnost za međuljudsku komunikaciju treba da bude glavni faktor u procesu regrutovanja policijskih službenika, a tokom obuke takvih službenika, značajan naglasak treba staviti na sticanje i razvoj vještina međuljudske komunikacije (stav 24),

-kada god osumnjičeni za krivično djelo budu dovedeni pred istražnog sudiju ili javnog tužioca na kraju policijskog pritvora ili nakon navodnog zlostavljanja od strane policije, sudija ili tužilac treba da pribilježi navode napismeno, odmah naredi pregled sudskog ljekara, te da osigura da se preduzmu nepohodni koraci kako bi se odgovarajuće istražili navodi. Takav pristup treba primjenjivati bez obzira na to da li određena osoba ima vidljive spoljne tragove povreda. Dalje, čak i u odsustvu izričitog navoda o zlostavljanju, sudija ili tužilac treba da naredi pregled sudske medicine kada kod postoji dovoljni razloga da se vjeruje da je osoba dovedena pred njega bila žrtva zlostavljanja (stav 25).

zahtjevi za informacijama

-potvrda da su objekti vrste nabrojane u stavu 18. sklonjeni iz svih policijskih prostorija gdje osobe mogu biti držane ili saslušavane (stav 22),

-sva relevantna dešavanja u vezi sa odabirom i obukom policije, počevši od 2003. godine (kriteriji regrutovanja, strategija obuke, planovi, itd) (stav 24)

-dalje informacije o novom sistemu pritužbi u Federaciji Bosne i Hercegovine, i da li slični aranžmani postoje ili su predviđeni za RS i Distrikt Brčko (stav 26).

Zaštita od zlostavljanja osoba lišenih slobode

preporuke

-preduzeti odgovarajuće akcije kako bi osigurali da je pravo da se obavijesti bliži srodnik ili treća strana o pritvoru primjenjivo u praksi, od samog početka lišavanja slobode. Vršnja ovog prava mogu da potpadaju pod izvjesna izuzimanja radi zaštite legitimnih interesa policijske istrage. Ali, takva izuzimanja treba jasno definisati i strogo vremenski ograničiti, a pribjegavanje njima treba da je praćeno odgovarajućom zaštitom (na pr, bilo kakvo odlaganje u obavještanju o pritvoru treba da je pismeno zabilježeno s navedenim razlozima, a treba i da uključuje odobrenje višeg policijskog službenika koji nije povezan sa slučajem ili tužioca) (stav 28),

-neophodni koraci koje treba preduzeti da bi se osiguralo pravo pristupa advokata je garantovano i zakonom i u praksi. Da bi ovo pravo bilo potpuno sprovedivo u praksi, odgovarajuće mjere treba odrediti za osobe koje nisu u mogućnosti da plate advokata. CPT predlaže da se relevantne advokatske komore konsultuju u tom kontekstu (stav 29);

-posebne zakonske odredbe treba usvojiti po pitanju prava osoba u policijskom pritvoru da imaju pristup ljekaru. Ove odredbe treba da određuju **između ostalog da:**

- osoba u policijskom pritvoru ima pravo da bude pregledana, ako to želi, od strane ljekara po vlasitom izboru, uz bilo kakav ljekarski pregled ljekara kojeg pozovu policijski organi,
- svi ljekarski pregledi osoba u policijskom pritvoru, obavljani u policijskom pritvoru ili zdravstvenoj ustanovi treba da se odvijaju da ih niko ne sluša, osim ukoliko ljekar izričito ne zahtijeva drugačije u datom slučaju, i izvan pogleda policijskih službenika,
- rezultate svakog pregleda, kao i relevantne izjave od strane lica u pritvoru i ljekarskih zaključaka ljekar treba da zabilježi napismeno i da oni treba da su dostupni i pritvorenoj osobi i njegovom advokatu (stav 30);

-obrazac sa pravima policija treba sistematski dijeliti svim uhapšenim osobama, na samom početku pritvora. Sadržaj ovog obrasca treba da **odražava između ostalog** prava pominjana u stavovima 27-30. Obrazac treba da je dostupan na odgovarajućem broju jezika. Zatim, od osoba u pitanju treba sistematski tražiti da potpišu izjavu u kojoj stoji da su bile upoznate sa svojim pravima (stav 31).

-sve neohodne korake preduzeti da se isprave nedostaci primjećeni po pitanju podataka koji se bilježe na standardizovanim registrima pritvora (evidencija o lišavanju slobode) (stav 32).

Uslovi pritvora

preporuke

-odgovarajuću akciju preduzeti da se poprave nedostaci primjećeni u ćeliji policijske stanice Pale (stav 34);

-stanje smještaja u ćelije u svim policijskim stanicama u BiH treba pregledati, s obzirom na kriterije date u stavu 33 (stav 34).

zahtjevi za informacijama

-akcija preduzeta u odnosu na podrumске ćelije policijskih stanica Centar u Mostaru i u Širokom Brijegu (stav 34).

B. Zatvori

Preliminarne primjedbe

zahtjevi za informacijama

-nove informacije o formalno-pravnoj situaciji u vezi sa pitanjima obuhvaćenim stavom 35-39 (uključujući blagovremeno, kopije bilo kojih novih zakona) (stav 29).

Zlostavljanje

preporuke

-ospežna, nezavisna i nepristrasna istraga treba da se sprovede u vezi sa navodima o zlostavljanju zatvorenika od strane zatvorskih službenika u Zatvoru u Zenici tokom intervencije i transfera u paviljon II, 21. februara 2003. i nakon tog datuma. Istragom se mora utvrditi da li je korištenje sile od strane zatvorskih službenika bilo opravdano u odnosu na okolnosti (to jest, i tokom i nakon smještanja zatvorenika u paviljon II), te identifikovati i, po mogućnosti, kazniti odgovorne. Sve razumne korake treba preduzeti da se osiguraju dokazi u vezi sa incidentom-incidentima, uključujući *između ostalog* svjedočenje očevidaca, evidencija sudske medicine itd (stav 49);

-sve buduće intervencije vezano za nered u zatvorima treba da prati nezavisni organ. Dalje, zatvorenici treba da imaju pravo na ljekarski pregled od strane ljekara nezavisnog od date ustanove, nakon takvih intervencija (stav 49.).

-visoki prioritet i dalje davati razvoju obuke zatvorskog osoblja, i početne i stalne. Tokom takve obuke, značajan naglasak treba staviti na sticanje sposobnosti međuljudske komunikacije. Izgradnja pozitivnih odnosa sa zatvorenicima bi se mogla priznati kao ključna odlika poziva zatvorskog službenika (stav 52.);

-vlasti na svim relevantnim nivoima (državni, entitetski i lokalni) treba da pruže jasnu poruku da fizičko i psihičko zlostavljanje i verbalno maltretiranje zatvorenika od strane zatvorskih službenika nije prihvatljivo i da će se strogo tretirati (stav 52). ;

-uspostaviti i strogo provoditi strategije borbe protiv nasilja među zatvorenicima i protiv samopovređivanja. U smislu politike raspoređivanja u ćelije, spavaonice ili jedinice (kolektive), posebno je važno da maloljetnici (tj. osobe ispod 18 god. starosti) budu smješteni odvojeno od odraslih (stav 55);

-svi oblici fizičkog kažnjavanja treba da budu i zvanično zabranjeni i da se izbjegavaju u praksi. Maloljetnici (kao i ostali zatvorenici) koji se loše ponašaju treba da su tretirani samo u skladu sa propisanim disciplinskim procedurama. Samopovređivanje se ne smije smatrati lošim ponašanjem i tako ne treba da podliježe disciplinskim mjerama, zapravo, osoblje treba da osigura bezbjednost pojedinca, radeći na razlozima samopovređivanja (stav 55).

zahtjevi za informacijama

-kopija bilo kakvih pisanih uputa i/ili izdatih ovlaštenja u vezi sa upotrebom sile tokom «operacija protiv nereda» izvršenih u zatvoru u Zenici, februara 2003. (stav 49).

Kadrovska i upravna pitanja

preporuke

-izvršiti pregled, bez odlaganja, sadašnjih kadrovskih rješenja u svim zatvorskim ustanovama u BiH. Cilj bi bio da se osigura da broj zaposlenih zatvorskih službenika bude dovoljan da garantuje i bezbjednost osoblja i fizički i mentalni integritet zatvorenika (stav 58) ;

-incidenti kao oni navedeni u **stavu 53-54 uvijek budu ispravno zabilježeni u zatvorskim ustanovama, oni treba da između ostalog** uključe i opis incidenta, vrijeme događanja, ime očevidaca i donesene odluke (stav 59).

zahtjev za informacijama

-komentari relevantnih organa u vezi sa praksom u zatvoru u Zenici opisanom u stavu 59, po pitanju evidentiranja zatvorenika prisutnih u paviljonu (stav 59).

Materijalni uslovi

preporuke

-da se preduzmu hitni koraci da se osigura da zatvorenici nikada ne budu smješteni u mračne ćelije na bilo koji period (stav 68);

-metalna ploča koja pokriva prozor ćelije br. 29 paviljona II u zatvoru u Zenici da se odmah ukloni (stav 68);

-ozbiljne napore učiniti da se smanji broj zatvorenika u zatvorima, cilj je da se obezbijedi minimalno 4 m² prostora po osobi. Dalje, svake ćelije koje mjere 6m² treba da su izuzete od smještanja zatvorenika. Gdje je potrebno, treba poboljšati odjeljivanje toaleta u višekrevetnim ćelijama (stav 70);

-kvalitet hrane obezbijedene pritvorenicima u istražnim odjeljenjima u zatvoru u Sarajevu treba pregledati i količinu znatno povećati, posebno vodeći računa o maloljetnim zatvorenicima.

-sve neophodne korake preduzeti, i istražiti sve dostupne kanale, u cilju poboljšanja materijalnih uslova u zatvorskim ustanovama, s obzirom na primjedbe iz stava 60-68 (stav 70)

Režim

preporuke

-preduzeti korake, po hitnom postupku, da se radikalno izmjeni režim aktivnosti za pritvorenike u istražnom postupku. Cilj je da se osigura da takvi pritvorenici budu u mogućnosti da provedu razuman dio dana van svojih ćelija, budu angažovani u različitim svrsishodnim aktivnostima (grupne aktivnosti, rad, po mogućnosti vezano za struku, sport). Zakonski okvir koji reguliše pritvor treba revidirati, te značajno povećati broj osoblja (stav 72);

-preduzeti hitne korake da se osigura da se ponudi svim pritvorenicima u istražnom barem jedan sat aktivnosti na otvorenom prostoru svakodnevno. Vanjski prostori treba da su dovoljno veliki da omogućе zatvorenicima fizičke aktivnosti (stav 72.). ;

-preduzeti sve nophodne korake da svi zatvorenici u zatvoru u Zenici imaju pristup odgovarajućem izboru radnih, obrazovnih, sportskih i rekreativnih aktivnosti (stav 75).

komentari

-relevantne vlasti su pozvane da sastave programe smišljene da profilisu različite tipove zatvorenika, u svjetlu primjedbi u stavu 74 (stav 74).

zahtjevi za informacijama

-tačan broj zatvorenika uključenih u sportske, rekreativne i obrazovne aktivnosti u zatvoru u Zenici (stav 73).

Služba zdravstvene zaštite

preporuke

-zdravstveni timovi u zatvorima u Zenci i Sarajevu treba da su osnaženi (stav 77.);

-odjeljenja za zdravstvenu zaštitu u zatvorima u Zenici i Srpskom Sarajevu treba da su obnovljena i poboljšana (stav 78);

-korake hitno preduzeti, u cijeloj BiH, da se osigura da novopristigle zatvorenike sistematski pregleda ljekar ili potpuno kvalifikovana sestra odgovorna ljekaru, u roku od 24 sata od prijema u zatvorsku ustanovu (stav 80);

-bilješke sastavljene nakon ljekarskog pregleda zatvorenika, novopristiglog ili ne, treba da sadrže:

- (i) potpuno zabilježene izjave zatvorenika koje su bitne za ljekarski pregled, uključujući i navode o zlostavljanju koje je dao,
- (ii) potpuna informacija o cilju ljekarskih nalaza zasnovanih na detaljnom pregledu,
- (iii) zaključci ljekara u svjetlu (i) i (ii); ovi zaključci treba da su dostupni zatvoreniku i/ili njegovom advokatu (stav 82);

-postojeće procedure treba pregledati kako bi osigurale da o povredama koje ustavnovi ljekar i koje odgovaraju navodima zatvorenika o zlostavljanju, budu obaviješteni određeni javni tužilac ili istražni sudija.

-mjere treba preduzeti da se osigura da su pravila ljekarske povjerljivosti strogo poštivane u svim zatvorskim ustanovama u BiH (stav 83).

Odjeljenje sudske psihijatrije zatvora u Zenici

preporuke

-osoblje, uključujući i srednje medicinsko osoblje, treba da je instruirano da je zlostavljanje pacijenata neprihvatljivo i da podliježe strogim kaznama (stav 86);

-posebne pravne dredbe usvojiti po pitanju pristanka na tretman, uzevši u obzir primjedbe iz stava 92 (stav 92);

-vlasti treba da obezbijede u roku od tri mjeseca sprovodivu strategiju da bi olakšali premještanje odjeljenja sudske psihijatrije na mjesto koje nudi više mogućnosti za ispravljanje brojnih primjećениh nedostataka (stav 99);

-preduzeti slijedeće hitne korake:

- da se popune tri upražnjena mjesta (psihijatar, psiholog i socijalni radnik s punim radnim vremenom),
- da se značajno ojača tim srednjeg medicinskog osoblja odgovarajuće obučениm osobljem,
- da se značajno poveća broj pacijenata na radnim aktivnostima,
- da se uspostavi plan individualnog tretmana za svakog pacijenta, na osnovu višedisciplinarnog pristupa,
- da se pokrene redovni pregled krvi za pacijente koji koriste klopazin, u cilju garantovanja fizičke bezjednosti,
- da se odredi pismeno politika korištenja izolacije/mjera ograničavanja u skladu s kritrijima datim u CPT (CPT/Inf (98) 12, stav 47-50) (stav 100).

-odjeljenju obezbijediti adekvatno grijanje u zimskom periodu i dodatne prostorije za tuširanje na raspolaganju pacijentima. Aktivnosti na otvorenom takođe treba da ponude, koliko god je to moguće, zaklon od lošeg vremena (stav 100).

zahtjev za informacijama

nove informacije u učinjenom napretku u rješavanju nekih od ozbiljnih nedostataka primjećenih tokom posjete (stav 99).

Kontakt sa spoljnim svijetom

preporuke

-preduzeti korake da se osigura da su posjete advokata pritvorenima u istražnom odjeljenju nenadgledane (stav 102).

-mogućnost primanja «slobodnih posjeta» i za ženske pritvorenike u istražnom odjeljenju u zatvoru u Sarajevu (stav 102);

-izvršiti neophodne aranžmane kako bi se olakšali kontakti (posjete, telefonski kontakti i korespondencija) između zatvorenika, uključujući i pritvorenike, te članova njihovih porodica koji žive daleko od mjesta određene ustanove (stv 104).

komentari

-relevantne vlasti treba da su pozvane da uvedu otvorenije aranžmane za posjete pritvorenima (stav 102).

Pitanja maloljetnika

preporuke

-bilo koje relevantne vlasti treba da teže osiguravanju da maloljetni zatvorenici budu u centrima posebno uređenim za osobe te dobi, sa režimima osmišljenim prema njihovim potrebama i uz osoblje obučeno za rad sa mladima.(stav 106);

-u zavisnosti od organizacije takvih centara, treba preduzeti neophodne korake da se osigura da je maloljetnicima smještenim u zatvor, uključujući i pritvorenike u istražnom postupku, obezbijeđen puni program obrazovnih aktivnosti (uključujući i fizičko vaspitanje) i da su smješteni odvojeno od odraslih zatvorenika (stav 106).

Disciplina, usamljenje i sredstva ograničavanja

preporuke

-osobe koje se suočavaju s disciplinskim mjerama:

- trebaju biti informisane pismeno o disciplinskim mjerama i treba im se dati dovoljno vremena da pripreme odbranu,
- treba im se omogućiti da pozovu svjedoka u svoje ime koji bi u unakrsnom ispitivanju bio ispitivan o dokazima protiv njega,

- treba da ga se sasluša u vezi sa ublažavanjem kazne, ako disciplinska komisija utvrdi da je kriv,
- imati pravo da se žali organima van zatvorske ustanove koja se tiče nametnutih zatvorskih sankcija (stav 110);

-zatvorenik smješten u usamljenje (ili pod pojačanim tretman) ili u odnosu na koga je produžen takav smještaj treba da bude informisan pismeno u razlozima za to (razumije se da može da bude razumnog opravdanja za nesaopštavanje zatvoreniku nekih detalja a koja su u vezi sa obezbjeđenjem) (stav 111);

-zatvorenik u odnosu na koga je mjera usamljenja (ili pojačanog tretmana) predviđena treba da dobije priliku da izrazi svoje mišljenje u vezi sa tom stvari (stav 111.);

-smještaj zatvorenika u usamljenje (ili stavljanje pod pojačan tretman) treba bude u potpunosti pregledano barem svaka tri mjeseca (stav 111);

-zatvorenik treba da ima pravo na žalbu vlastima van policijske ustanove protiv nametanja ili produžetka mjere usamljenja (ili pojačanog tretmana) (stav 111);

-metalni prstenovi na podovima dvaju samica u zatvoru u Sarajevu treba odmah ukloniti (stav 112);

-preduzeti odgovarajuće korake da se osigura bilo kakvo smještanje u samice ili usamljenje ili bilo kakvo korištenje fizičkog ograničavanja (bez obzira da li je to u medicinskom kontekstu) bude pažljivo bilježeno, sa referencom na razloge i dužinu mjere. Najbolje bi bilo, ako bi se otvorili zasebni registri na osnovu unošenja takvih podataka (uz bilježenje u dosijeima zatvorenika) (stav 113).

komentari

-tapacirana ćelija u zatvoru u Banjaluci je izrazito mala (2,4m²) (stav 112);

-u slučajevima kada zatvorenik jeste, ili postaje, veoma uznemiren, zatvorsko osoblje treba odmah da kontaktira sa ljekarom i potupa u skladu s njegovim mišljenjem, prije nego da privezuje dotične osobe za namještaj ili instalacije (stav 112).

Procedure pritužbi i inspekcije

preporuke

-relevantni organi treba da odmah osiguraju da svi zatvorenici (i pritvorenici i osuđenici), u cijelom kaznenom sistemu oba entiteta, dobiju precizne pisane informacije (koje treba da su jasne i napisane na odgovarajućem broju stranih jezika) o načinima koji su im dostupni za upućivanje žalbi, kao i povjerljiv pristup tijelima koja su ovlaštena da prime pritužbe. Gdje je potrebno, treba preduzeti praktične mjere kako bi osigurali da su

pritužbe upućene povjerljivo (na pr: postavljanje zaključanih sandučića za žalbe kojima zatvorenici mogu imati pristup, i koje otvaraju posebno ovlaštene osobe) (stav 114);

-načine obilazaka od strane sudija nadležnog suda revidirati. Sudije ne bi trebalo da ograničavaju svoje aktivnosti samo na zatvorenike koji izričito zatraže da se susretnu s njima, ali treba da preuzmu inicijativu da stupe u direktan kontakt sa zatvorenicima (stav 115).

zahtjevi za informacijama

-da li pritvorenici imaju pravo da pošalju pismene pritužbe sudijama nadležnog suda na povjerljivoj osnovi (stav 115).

A. Psihijatrijske ustanove

Zlostavljanje

preporuke

-preduzeti mjere na Psihijatrijskoj bolnici Sokolac, na nivou uprave, kako bi osigurali da je osoblje instruirano, odgovarajućim sredstvima i u redovnim intervalima: da se zlostavljanje pacijenata ne bi ponovilo, sve relevantne informacije o navodnom zlostavljanju bile istražene, i počinioci takvog tretmana podliježali strogim kaznama (stav 119);

-broj osoblja u jedinici sudske psihijatrije Sokolac (zatvoreno odjeljenje) i u muškom i ženskom akutnom odjeljenju u Jakeš institutu treba hitno pregledati, u cilju jačanja prisustva kvalifikovanog osoblja i osiguravanja adekvantog nadzora od strane osoblja sve vrijeme (stav 122).

zahtjev za informacijama

-obezbijediti informacije, bez odlaganja, o mjerama stvarno preduzetim u vezi sa problemima koji proističu od uslova kakvi vladaju u muškom i ženskom akutnom odjeljenju Jakeš instituta (stav 121).

Životni uslovi pacijenta

preporuke

-preduzeti mjere u jedinici sudske psihijatrije u muškom akutnom odjeljenju psihijatrijske bolnice Sokolac kako bi:

- smanjio broj smještenih u spavaonicama do prihvatljivog standarda (najmanje 4m² životnog prostora za svakog pacijenta). U tom kontekstu, imperativ je da svaki pacijent ima svoj krevet;

- odmah ponuditi svim smještenim pacijentima u zatvorenim jedinicama, ako je moguće iz zdravstvenih razloga, barem jedan sat fizičkih vježbi u razumno velikom prostoru, a koji bi mogao da ima i zaklon od lošeg vremena;
- osigurati adekvatno grijanje, po potrebi;
- ponuditi bolji prostor, posebno po pitanju prostora i dekoracije, u dnevnim sobama zatvorenih jedinica;
- opremiti FPU «zatvoreni» dio TVom;
- posebno, posvetiti se dekoraciji spavaonica pacijenata, (stav 128);

-učiniti napor da se u muškim i ženskim akutnim odjeljenjima psihijatrijske bolnice održi odgovarajući nivo higijene u svim dijelovima odjeljenja, uključujući u sanitarnim dijelovima (stav 128);

-preduzeti hitne mjere da se osigura da je u potpunosti zagarantovana fizička bezbjednost pacijenata koji uzimaju obroke u trpezariji za pacijente u Psihijatrijskoj bolnici Sokolac (stav 129) ;

-preduzeti mjere u muškom i ženskom akutnom odjeljenju da bi se:

- odmah obezbjedila odgovarajuća čista posteljina za akutne pacijentice;
- odmah povećao nivo higijene u sanitarnim dijelovima prema bolničkim standardima,
- ponudilo svim pacijentima smještenim u akutnim odjeljenjima, u zavisnosti od zdravstvenog stanja, najmanje jedan sat fizičkih vježbi na otvorenom u razumno velikom i sigurnom prostoru, koji treba da ima i zaklon od loših vremenskih prilika;
- ponude bolji uslovi, posebno što se tiče prostora i dekoracije u dnevnim sobama zatvorenih jedinica, uz to, treba razmotriti postavljanje TVa u ženskom akutnom odjeljenju;
- obrati pažnja na dekoraciju ženskih spavaonica, (stav 134).;

-uprava Jekš instituta pod hitno preduzeti mjere da popravi bezbjednosne aranžmane u muškim i ženskim akutnim odjeljenjima, u svjetlu primjedbi u stavu 135 (stav 135).

komentari

-razmotriti renoviranje neiskorištenih dijelova jedinice sudske psihijatrije u Psihijatrijskoj bolnici Sokolac u cilju organizovanja, na primjer, radionica za radnu terapiju za pacijente «zatvorenog» odjeljenja i da se riješi prenatrpanost u spavaonicama jedinice (stav 128);

-važno je osigurati odgovarajuće okolno obezbjeđenje oko FPU u Bolnici Sokolac (stav 130);

-razmotriti postavljanje televizijskog seta u ženskom akutnom odjeljenju Jekš instituta (stav 134).

Tretman i njega

preporuke

-pojedinačni planovi tretmana treba da su uvedeni za svakog pacijenta u FPU i muškom i ženskom akutnom odjeljenju psihijatrijske bolnice Sokolac, u svjetlu komentara iz stava 137 (stav 137);

-učiniti povećane napore u psihijatrijskoj bolnici Sokolac na razvoju psihosocijalne rehabilitacije u posjećenim jedinicama (stav 140);

-preduzeti korake u bolnici Sokolac da se osigura da su prepisani lijekovi obezbijeđeni i da je zagarantovano redovno snabdjevanje odgovarajućim lijekovima sve vrijeme (stav. 141);

- učiniti napore u Jakeš institutu da se osigura da su prepisani lijekovi obezbijeđeni i da je zagarantovano redovno snadbijevanje odgovarajućim lijekovima sve vrijeme (stav. 141);

-preduzeti mjere u Jakeš insitutu da se osigura da samo profesionalno medicinsko osoblje bude uključeno u medicinska dnevna dežurstva (stav 146);

-preduzeti mjere u Jakeš institutu da se osigura da se vodi stalna evidencija o mentalnom i fizičkom stanju bolesnika u individualnim ljekarskim dosijeima (stav 142).

komentari

-može biti problema ako pacijentima u FPU Sokolac budi potrebni skupi lijekovi, ako opšta bolnica bude zatražila da FPU snosi troškove (stav 142).

Kadrovska pitanja

preporuke

-hitno pergledati brojnosti osoblja u FPU i muškom i ženskom akutnom odjeljenju Psihijatrijske bolnice Sokolac i muškom i ženskom akutnom odjeljenju Jakeš instituta u cilju osnaživanja prisustva kvalifikovanog ljekarskog i srednjeg medicinskog osoblja (vidjeti stav 122). S obzirom na specifična zaduženja i broj pacijenata u FPU u bolnici Sokolac, zvaničan broj psihijatara (tj, tri psihijatra) i sestara (tj, tri sestre) treba se smatrati apsolutnim minimumom (stav 150) ;

-u Bolnici Sokolac i Jakeš institutu, ostalo osoblje (psiholozi, radni terapeuti, socijalni radnici) treba da osnaže postojeće timove, u cilju povećanja višedisciplinarnе prirode tretmana obezbijeđenog bolesnicima (stav 150);

-alarmni/pozivni sistemi (na pr. oglašivače za hitne slučajeve ili pozivne uređaje) postaviti za osoblje koje radi u sudskim i akutnim odjeljenjima bolnice Sokolac i Jakeš instituta (stav 152).

Sredstva ograničavanja/izolacije

preporuke

-jasno definisanu politiku korištenja sredstva ograničenja odmah donijeti u Bolnici Sokolac i Jakeš institutu, kao i u bilo kojoj drugoj sličnoj ustanovi u BiH, uzimajući u obzir kriterije date u stavu 154. Uz to, policijske lisičine se ne smiju koristiti da ograniče pacijente u psihijatrijskim ustanovama. Ako bude neophodno, odobrena meka ograničavanja ili kožni povezi treba da su dostupni (stav 157);

-donijeti pisana pravila u vezi sa korištenjem izolacije, u skladu sa kriterijima datim u 6. Opštem izvještaju CPT. (vidjeti stav 49-50 CPT/Inf(98)12) (stav 158)..

komentari

-vlasti se pozivaju da razmore korištenje jednog smještaja kada primjenjuju sredstva ograničenja na pacijente, kako bi izbjegli da se ovo radi u prisustvu ostalih pacijenata i posjetilaca (iako ovo ne treba da sprečava tijesan nadzor koje takvi pacijenti zahtijevaju) (stav 157).

Zaštite

preporuke

-preduzeti korake da se osigura da je nacrt Akta u skladu s kriterijima datim u 8. Opštem izvještaju CPTa u vezi sa zaštitom pacijenata u kontekstu nedobrovoljnog smještaja (vidjeti stav 51-57- CPT/Inf (98)12) (stav 163).

zahtjevi za informacijama

-o potpisivanju međuentitetskog sporazuma o nedobrovoljnom smještaju u psihijatrijsku ustanovu ili specijalne ustanove (stav 161);

-kopija nacrta Akta o mentalno zdravlju kojeg priprema RS (stav 163).

DODATAK II

SPISAK VLADINIH INSTITUCIJA I MEĐUNARODNIH ORGANIZACIJA SA KOJIMA JE DELEGACIJA OBAVILA KONSULTACIJE

A. Državni organi

Ministarstvo inostranih poslova

Mladen Ivanić   ministar
Lidija Topić   zamjenik ministra

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice

Ivica Marinović   zamjenik ministra
Minka Smajević   glavni oficir za vezu sa CPTom

Ministarstvo bezbjednosti

Bariša Čolak   ministar

Ministarstvo pravde

Niko Grubešić   zamjenik ministra

B. Federacija Bosne i Hercegovine

Ministarstvo unutrašnjih poslova

Mevludin Halilović   ministar
Drgoljub Tomić   inspektor (oficir za vezu sa CPTom)

Ministarstvo zdravlja

Tomo Lučić   ministar
Vesna Žuljević-Sertić   stručni savjetnik (oficir za vezu sa CPTom)

Ministarstvo pravde

Rešad Fejzagić   pomoćnik ministra (oficir za vezu sa CPTom)
Željko Bošnjak   inspektor za izvršenje krivičnih kazni

Ahmo Elezović   inspektor za izvršenje krivičnih kazni

C. Republika Srpska

Minsitrstvo unutrašnjih poslova

Zoran Đerić   ministar
Petar Šikman   inspektor (oficir za vezu sa CPTom)

Ministarstvo pravde

Saud Filipović		ministar
Strahinja Čurković		pomoćnik ministra nadležan za izvršenej krivičnih kazni
Milan Kosović	12	inspektor (oficir za vezu sa CPTom)

Ministarstvo zdravlja

Marin Kvaternik		ministar
Stevan Jović		pomoćnik ministra (oficir za vezu sa CPTom)

D. međunarodne organizacije**Policijska misija Evropske Unije (EUPM)****Međunarodni komitet crvenog krsta (ICRC)****Kancelarija Visokog predstavnika (OHR)****Organizacija za bezbjednost i saradnju u Evropi (OEBS)**

